

T.C
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE DİN ALGISININ OLUŞUMUNDA VAAZ VE VAİZLERİN ROLÜ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Esmâ Selvi

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YÖNEM

Çanakkale-2015

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Din Algısının Oluşumunda Vaaz Ve Vaizlerin Rolü ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17.09/2015

Esmâ Selvi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Esmâ Selvi'ye ait, Türkiye'de Din Algısının Oluşumunda Vaaz Ve Vaizlerin Rolü, adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam bilimleri Anabilim Dalı, Mezhepler Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YÖNEM

(Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Adem ARIKAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Olgun KÖZLEME

Tez No: **10088311**

Tez Savunma Tarihi: 26.08.2015

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
18.09.2015

ÖZET

TÜRKİYE'DE DİN ALGISININ OLUŞUMUNDA VAAZ VE VAİZLERİN ROLÜ

Vaaz meşruiyetini dinden alan toplumsal bir olgu ve önemli bir dini faaliyettir. İslam eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan vaizlik kurumu, Hz. Peygamberle başlayıp günümüze kadar uzanan bir süreci kapsar. Türkiye’de gerçeklik bulan İslamî dindarlığın ikame ve idamesinde, özellikle halk Müslümanlığının oluşum ve devamında vaaz ve vaizlerin dikkate değer bir rol oynadığı söylenebilir. Çalışmamızda vaaz ve vaizliği tarihi süreç içerisinde ele alarak Türkiye’de toplumun din algısı üzerindeki etkisini ve geçerliliğini, özellikle vaizliğin günümüzde değişen yapısı ve işlevini ortaya koymaya çalıştık. Araştırmamız esnasında konuyla ilgili birçok kitap, makale ve bildiri inceleyerek bir analize gittik.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır; Tezin birinci bölümünde vaaz, hutbe ve vaizliğin anlamı, tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise; Osmanlı döneminde ve Milli Mücadele döneminde vaaz müessesinden bahsedilmiştir Üçüncü kısmında ise; Cumhuriyet Dönemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı sonrası vaaz ve vaizlik ele alınmıştır. Tezin son kısmı olan dördüncü bölümde ise; günümüzdeki vaizlik müessesesi hakkında bilgiler verilerek, vaizlerin cami dışı faaliyetlerinden de bahsedilmiştir. Bölümün son kısmında ise, hutbe ve vaaz örnekleri getirilmiş, neticede araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vaaz, Vaiz, Din Algısı, Diyanet İşleri Başkanlığı.

ABSTRACT

THE ROLE OF SERMONS AND PREACHERS ON THE FORMATION OF RELIGIOUS PERCEPTION IN TURKEY

Sermon is a social event and an important religious activity that takes its legitimacy from the community. The institution of preaching which has a very important place in Islamic education encompasses a process starting with Prophet Muhammad and extending until today. It can be mentioned that sermons and preachers play a remarkable role on replacement and maintenance of Islamic religiousness which find reality in Turkey, especially on the formation and continuation of Islam in public. In our study, by addressing preaching in a historical process, we tried to present the effect and validity of society on religious perception in Turkey, especially the changing structure and function of preaching today. During our research, we searched and analysed many books, articles and papers on the subject.

Our thesis consists of four parts. In the first part of the thesis, information about sermon, khutba, and the meaning and the history of preaching is given. In the second part, sermon institution in Ottoman Period and in the Period of National Struggle is mentioned. In the third part, sermon and preaching after Republican Period and the Presidency of Religious Affairs are discussed. In the fourth and the last part of the thesis, information about today's preaching institution is given, and also preachers' non-mosque activities are mentioned. In the last section of the part, examples of khutba and sermon are brought; eventually, the results and proposals that are received depending on the evidences of the research are given place.

Key Words: Sermon, Preacher, Religious Perception, the Presidency of Religious Affairs

ÖNSÖZ

Din, insan hayatına anlam katan, olaylara ve nesnelere bakış açısını belirleyen, insanların yaşam tarzına yön veren bir olgudur. Dinin temel ilkelerinin yanında bu ilkelerin insanlar tarafından nasıl algılandığı ve anlaşıldığı da önemlidir. Dinin anlaşılma biçimi ise onu anlatana, anlayana ve anlayan kişinin içinde bulunduğu ortama göre değişebilir. İnsanlara ve toplumlara yön ve şekil veren en etkili araçlardan birisi dildir. Tarih boyunca insanlar farklı düşünceleri yansıtan sözler etrafında bir araya gelerek dinleri, firkaları, mezhepleri veya grupları oluşturmuşlardır. Yaşadıkları toplumlara, coğrafyalara şekil vermişlerdir.

Vaaz da meşruiyetini dinden alan toplumsal bir olgu ve önemli bir dini faaliyettir. İslam eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan vaizlik kurumu, Hz.Peygamberle başlayıp günümüze kadar uzanan bir süreci kapsar. Türkiye’de gerçeklik bulan İslamî dindarlığın ikame ve idamesinde, özellikle halk Müslümanlığının oluşum ve devamında vaaz ve vaizlerin dikkate değer bir rol oynadığı söylenebilir.

Yüksek lisans eğitimine başladığımda Diyanet İşleri Başkanlığı’nda görev yapan bir vaiz olarak, vaizliğin geçmişte ve günümüzde toplumun din algısına etkisini araştırmaya karar verdim. Birçok kaynak taraması ve araştırma yaptım. Araştırmalarım esnasında konuyla ilgili bazı makale ve bildirimler dışında yeterli çalışmaların olmadığını gördüm. Bu çalışmamızın vaaz ve vaizlik mesleğinin önemi, geçmişten günümüze toplumlara ne kadar ve nasıl etki ettiği, özellikle günümüzde değişen yapısı ve işlevi konusuna bir ışık tutmasını temenni ediyorum. Bu çalışmamın öncelikle kendime çok şey kattığını düşünüyorum.

Tez çalışmamın içeriğinin belirlenmesinde ve çalışmalarım esnasında bana yardımcı olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yöner’e, ayrıca tez yazma aşamasında bana yardım ve desteklerini esirgemeyen eşim Şamil Selvi’ye teşekkür ederim.

Esmâ SELVİ

ÇANAKKALE, 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: VAAZ,VAİZLİK VE HUTBE	4
1.1.Vaaz	4
1.1.2.Vaazla İlgili Temel Kavramlar	6
1.1. 2.1. Nasihat	6
1.1.2.2. Tezkir	7
1.1.2.3. İrşad	8
1.1.2.4. Davet.....	9
1.1.2.5. Tebliğ.....	10
1.1.3. Kur'an-I Kerim'de Vaaz.....	10
1.1.4. Hz. Peygamber'in Hayatında Vaaz	12
1.1.5. Hz. Peygamber'den onraki Dönemde Vaaz	15
1.1.6. Diğer Dinlerde Vaaz	17
1.2.Vaiz	17

1.2.1. Vaizlerde Bulunması Gereken Nitelikler	18
1.2.2. İlmî ve Mesleki Nitelikler.....	19
1.2.3. Kişisel Nitelikler.....	19
1.3. Hutbe.....	22
1.3.1. Hutbenin Hükümü.....	23
1.3.2. Hutbenin Tarihçesi.....	24
1.3.2.1. İslamiyetten Önce Hutbe.....	24
1.3.2.2. Hz. Peygamber Döneminde Hutbe.....	25
1.3.2.3. Hulefa-i Raşidin Dönemi ve Sonrasında Hutbe	28
1.3.2.4. Osmanlı Devleti Döneminde Hutbe	33
1.3.2.5. Cumhuriyet Döneminde Hutbe.....	35

BÖLÜM II

OSMANLI DEVLETİNDE VAAZ VE VAİZLİK MÜESSESESİ	37
2.1. Kuruluş ve Yükselme Dönemi.....	37
2.2. II. Meşrutiyet Dönemi	41
2.3. Osmanlı Dönemi Vaizlerinin Din Algısı ve Topluma Etkileri.....	45
2.3.1. Hacı Bayram Veli	45
2.3.2. Kadızadeliler.....	47
2.3.3. İsmail Hakkı Bursevî	53
2.4. Milli Mücadele Döneminde Vaaz	54
2.5. Milli Mücadele Dönemi Vaizlerinin Din Algısı ve Topluma Etkileri	58
2.5.1. Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)	58
2.5.2. Gönenli Mehmet Efendi (1903-1991)	60
2.5.3. Said Nursî (1878-1960).....	61

BÖLÜM III

CUMHURİYET DÖNEMİNDE VAAZ FAALİYETLERİ.....	64
3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik	64
3.1.1. Başkanlık Kanunları ve Vaiz kadroları	66
3.1.2. Vaizliğe Atanacaklarda Aranılan Özellikler	72
3.1.3. Vaizlerin görevleri	75
3.1.4. Vaiz Çeşitleri	77
3.1.4.1. İstanbul Cuma ve Kürsü Vaizleri	77
3.1.4.2. Gezici Vaizler	77
3.1.4.3. Başkanlık Vaizleri	79
3.1.4.4. Cezaevi Vaizleri	80
3.1.4.5. Fahri Vaizler	81
3.2. Vaizlerin Yararlandıkları Kaynaklar.....	81
3.2.1. Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri.....	82
3.2.2. Hadis Kitapları.....	83
3.2.3. Siyer ve İslam Tarihi Kitapları	845
3.2.4. Ahlâk ve Mev'ıza Kitapları.....	85
3.2.5. Manzum ve Mensur Eserler.....	85
3.2.6. Örnek Vaaz Kitapları.....	86
3.3. İz Bırakan Vaizler	86
3.3.1. Mehmet Zahid Kotku	86
3.3.2. Tahir Büyükkörükçü.....	89
3.3.3. Fethullah Gülen	93
3.3.4. Timurtaş Uçar	95
3.3.5. Ahmet Mahmut Ünlü.....	96

BÖLÜM IV

GÜNÜMÜZDE VAAZ VE VAİZLİK	99
4.1. Vaizlerin Cami Dışı Faaliyetleri.....	101
4.1.1. Cezaevlerinde Vaaz	101
4.1.2. Olağanüstü Hallerde Vaaz	104
4.1.3. Sosyal Hizmet Kurumlarında Vaaz/Dini Danışmanlık	105
4.1.4. Aile ve Dini Rehberlik Bürolar.....	106
4.2. Medya Vaizliği ve Topluma Etkileri.....	108
4.3. Hutbe ve Vaaz örnekleri	115
4.3.1. Peygamber Efendimiz Döneminde Hutbe Örneği	115
4.3.2. Osmanlı Dönemi Vaaz Örneği	118
4.3.3. Milli Mücadele Dönemi Vaaz Örneği	119
4.3.4. Günümüzde Vaaz Örneği	128
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	142
EKLER	151
EK - 1	151

KISALTMALAR

AİRB	: Aile İrşat ve Rehberlik Büroları
Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, ibn, (oğul, oğlu)
Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
md.	: Maddesi
MBSTS	: Mesleki Bilgiler Seviye Tespit Sınavı
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SHÇK	: Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu
trc.	: Tercüme
v	:Vefat Tarihi
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Geçmişten günümüze dini insanlara ulaştırmada en etkili araç sözlü tebliğdir. Vaaz ise tebliğin bir unsuru olarak önemli bir yere sahiptir. Başta peygamberler olmak üzere nice insanlar vaaz yoluyla insanları etkilemişler ve toplumlara yön vermişlerdir. Peygamberlerden sonra irşat ve tebliğ görevi bütün ümmete bırakılmıştır. Aslında her mümin inandığı dinin esaslarını başkalarına anlatmakla da mükelleftir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur. “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde İslam geleneği içerisinde yetişmiş, Peygamberimizi örnek almış kişiler insanlara vaaz ve nasihatte bulunmuşlardır. Günümüzde ise vaaz, yaygın din eğitimi kapsamında değerlendirilmektedir.

Dinin aslı kelamdır. Hz. Âdem’den Hz. Muhammed (s.a.s.)’e kadar tüm peygamberler Kelamullah’a muhatap olmuş ve bunu insanlığa tebliğ ile sorumlu tutulmuştur. Din ile insanın buluşması hitap ile başlamış ve sürmüştür. Bugün de sözlü tebliğ, dini insanlara ulaştırmada en etkili araç olma özelliğini korumaktadır. Bu bağlamda vaaz, tebliğin önemli bir unsuru olarak din ile insan arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu itibarla vaaz, dini gönüllere taşıyabilmektir. Sözün en güzelini, en güzele davet yolunda kullanabilmektir.

Sosyal hayatın tanzim edilip korunmasında önemli fonksiyonu olan vaaz ve vaizlik kurumunun kitleler üzerindeki etkisi de yadsınamaz bir gerçektir. Vaaz çok güçlü bir dini dayanağa, geniş bir muhatap kitlesine ve büyük bir tesir gücüne sahiptir. Özellikle Cuma namazları, bayram namazları ve kandil gecelerinde vaaz ve hutbeler aracılığıyla aynı anda milyonlarca insana ulaşılabilmesi, vaaz ve irşat hizmetinin ne kadar geniş bir muhatap kitleye ve büyük bir tesir gücüne sahip olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nde devlet, ulema ve çeşitli dinî gruplar vaaz ve vaizlik işine son derece önem vermişlerdir. Milli mücadele döneminde ise din âlimleri vaazlarıyla vatan ve millet savunmasında, zalimlere karşı halkın yanında sağduyunun temsil edilmesinde ve halkın çeşitli şekillerde yönlendirilmesinde birçok görev üstlenmişlerdir.

¹ Al-i İmran, 3 /104.

Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dönemde halk arasında tanınmış ünlü bazı vaizlerin etkili vaazları, camilerde ve bütün Türkiye’de önceleri kaset, sonraları ise CD, VCD gibi taşınabilir elektronik gereçler aracılığıyla ve bunun yanı sıra radyo, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarıyla insanların hizmetine sunulmuştur. Vaazları Türkiye’nin her yerinde etkili olan bu vaizlerin bir kısmı yaşamakta, bir kısmı ise yaşamamaktadır; ama her iki durumda olanlar da söz konusu araçlar yoluyla vaazlarını sürdürmekte ve toplumun çeşitli katmanları üzerinde etkili olmaktadır. Toplumda bazı insanların dini bilgi ve dindarlıklarının en önemli kaynağı vaazlardır. Onlar, vaazlardan beslenerek dinî hayatlarını şekillendirmektedirler. Bu çerçevede Timurtaş Uçar, Tahir Büyükkörükçü, Fethullah Gülen, Ahmet Mahmut Ünlü, Nihat Hatiboğlu ve Cevat Akşit, gibi kitleleri etkileyen vaaz ve vaizlikleriyle bilinen kişiler zikredilebilir. Ayrıca lokal düzeyde kendi yaşadıkları yörede etkili olan vaizler de vardır.

Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dindarlığın vücut bulmasında, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Anayasa ile belirlenen görevleri kapsamında yaptığı dinî faaliyetlerin büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Diyanet’in toplum üzerinde bilgilendirici, eğitici ve yönlendirici etkisi bulunmaktadır. Camilerde, Kur’an kurslarında sahip olduğu dinî otoriteyle, bilgi, inanç ve ibadet gibi temel boyutlardaki yönlendiriciliğiyle halkın dindarlığının oluşumunda oldukça etkili olmuştur. Yayıncılık faaliyetleri kapsamında ilmihaller, mealler, siyer kitapları, hadis kitapları, takvim yazıları, aylık ve akademik dergiler ve diğer faaliyetler olan Diyanet İşleri Teşkilatı, Türkiye’de genel bir üst-dindarlık oluşturmuştur. Camilerde imamların halka anlattığı vaazlar, Cuma günleri verilen hutbeler, Kur’an kurslarında verilen dersler, halkın istediği konularda verilen fetvalar, Türkiye’de dindarlığın kendine özgü gerçeklik bulmasında oldukça işlevsel ve etkilidir. Çeşitli dinî toplantı, program, sempozyum veya törenlerde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak görev yapan din görevlilerinin dini bilgilendirmeye yönelik çalışmaları, Türkiye’de toplumun dindarlığının oluşumunda önemli roller icra etmiştir.

Çalışmamızda vaaz ve vaizliği tarihi süreç içerisinde ele alarak toplumun din algısı üzerindeki etkisini ve geçerliliğini ortaya koymaya çalıştık. Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır;

Tezin birinci bölümünde vaazın tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle vaazın tanımı yapılarak vaazla ilgili kavramlar açıklanmış ve vaazda bulunacak olan kimsenin kişisel ve ilmi niteliklerinden bahsedilmiştir. Bu kısımdan sonra Kur'an'da ve sünnette vaazdan bahsedilmiştir. Daha sonra Peygamber Efendimiz döneminde vaaz müessesesi, sahabeler dönemindeki vaaz müessesesi ve diğer dinlerdeki vaazlar hakkında bilgi verilmiştir. Hutbe ve tarihçesine de değinilerek bu bölüm bitirilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise; Osmanlı döneminde vaaz müessesinden bahsedilmiştir. Öncelikle Osmanlı kuruluş dönemindeki vaizlik müessesesi hakkında detaylı bilgi verilmiş, daha sonra meşrutiyet dönemindeki vaizlik kurumuna getirilen yeniliklerden bahsedilmiştir. Daha sonra Milli mücadele döneminde vaaz ve vaizlerin vatan ve millet savunmasında, zalimlere karşı halkın yanında sağduyunun temsil edilmesinde ve halkın çeşitli şekillerde yönlendirilmesinde nasıl etkili olduğu ele alınmıştır. Bu bölümün en son kısmında da dönemin önde gelen vaizlerinden örnekler getirilmiştir.

Tezin üçüncü kısmında ise; Cumhuriyet Dönemi vaaz kurumuna getirilen yeniliklerden bahsedilmiş, bu dönemde getirilen en büyük yenilik olan diyanet işleri başkanlığı kurumu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Yeni kurumla birlikte vaizlik için aranan şartlar ve görev yapan vaiz çeşitlerine yer verilmiştir. Bu bölümün diğer kısmında ise vaizlerin kullandıkları kaynaklardan bahsedilmiştir. Daha sonra iz bırakan vaizler incelenmiştir.

Tezin son kısmı olan dördüncü bölümde ise; günümüzdeki vaizlik müessesesi hakkında bilgiler verilerek, vaizlerin cami dışı faaliyetlerinden de bahsedilmiştir. Bu kısımdan sonra medya vaizliği ve topluma etkileri ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye dindarlığının şekillenmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde yürütülen hutbe ve vaazların rolü üzerine bir çalışmaya yer verilmiştir. Tezin dördüncü bölümünün son kısmında ise, hutbe ve vaaz örnekleri getirilmiştir.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: VAAZ, VAİZLİK VE HUTBE

1.1.Vaaz

Arapça bir kelime olan vaaz; öğüt vermek, nasihat etmek, kişinin kalbini yumuşatacak şeyler söylemek, kötü sonuçları hatırlatmak, uyarmak ve sakındırmak manalarına gelir. İslami kaynaklarda mev'iza, tezkir, irşat, nasihat, tebşir ve inzar gibi kavramlar da çok defa vaaz anlamında kullanılmaktadır.² Vaaz denilince günümüzde, camide insanlara öğüt vermek, onları dini-dünyevi konularda bilgilendirerek uyarmak, dini bilgiler öğretmek vb. amaçlarla yapılan özel bir hitabet türü akla gelmektedir. Vaaz edene de vaiz denilir ki, aynı zamanda din hizmetleri veren bir grup görevlinin ortak adıdır.³

Kaynaklarda vaazın çok farklı şekillerde tarif edildiğini görmekteyiz;

İbnü'l-Cevzi (ö,597/1200) vaazı “kalbi korkutarak yumuşatmaktır” şeklinde tarif etmiştir. İmam Begavi ise vaazı, “Müslümanlara nasihat etmek, onlara bilmedikleri dini işleri öğretmek, doğru olan dünya işlerine irşat, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, şefkatli davranmak, büyüklerine saygı, küçüklerine sevgi duygularını beslemek ve bıktırmamak şartıyla güzel öğütler vermek” şeklinde tarif eder.⁴

“Vaaz, yapılan işlerin muhtemel sonuçlarını anlatarak uyarmak, inananların kalplerini yumuşatarak onları iyiliğe güzelliğe özendirmek”⁵, “dünya ve ahiret ile ilgili vazifelerini bildirmek, ruhlarda yüce duygular uyandırmaktır.”⁶

Bir diğer tanıımı ise şöyledir: "Vaaz ve nasihat; güzel sözlerle insanları hayra çağırmak, onlara doğru yolu göstermek, din ve dünyalarında faydalı olan şeyleri öğretmek,

² Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul, 1304-1305,Cilt:3,s.178.

³ Cemal Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Cilt: 36, s. 180.

⁴ Mücteba Uğur, “Vaaz Kıssacılık ve Hadiste Kusas”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1986.Cilt:28, s. 292.

⁵ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara 1990, s.104.

⁶ Neda Armaner, *Hitabet ve Dini İrşad Üzerine*, DİB Yayını Ankara 1962, s. 18.

kusurları yumuşak bir şekilde düzeltmektir. Lisanü'l-Arab'da ise vaaz; "Nasihât (en-Nush) ve insanları kalplerini yumuşatacak sevap ve ikab ile uyarmak."⁷Olarak geçer.

“ İnsanları Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağır ve onlara en güzel şekilde mücadele et”⁸ayetinden anlaşıldığı üzere vaaz; sağlam bilgi, güzel söz, güzel üslup ve uygun bir metotla yapılan dini bir faaliyettir. Onu ayet ve hadisler ışığında yapılan bir sohbet şeklinde tanımlamakta mümkündür.

Vaaz, bir sanattır. Bu yüzden “Vaaz, kulûb-i kâsiyeyi telyîn, uyûn-i câmideyi idma’ ve a’mâl-i fâsideyi ıslah için söz îrâd etme sanatıdır.” Tanımda geçen “kulûb-i kâsiyeyi telyîn”(katılaştırmış kalpleri yumuşatmak), vaaz ile muhatabın kalbine girebilmeyi ve gönül imarını,“uyûn-i câmideyi idma’” (donmuş gözlerden yaş akıtmak), vaazın duygusal içeriğini ve etkisini,“a’mâl-i fâsideyi ıslah” (yanlış amelleri düzeltmek)ise, vaazın sonucunda meydana gelmesi beklenen kişisel gelişimi ve davranış değişikliğini ihsas ettirmektedir. Vaaz, bir kimseye kalbini yumuşatacak, onu günahlardan uzaklaştırıp sevaba yöneltecek, Allah’a ve Peygambere itaate sevk edecek ve ona doğru yolu gösterecek güzel söz söylemektir⁹

Vaaz ve irşat, ibret ve öğütle halkı eğitime yoludur bu itibarla daha çok teşvik ve sakındırma, “ terhip ve terhip ” çizgisini takip eder. Başlangıçtan günümüze kadar olan tatbikatı göz önünde bulundurulacak olursa vaaz; camide veya topluca ibadet edilen mekânlarda toplumu din konusunda aydınlatmak amacıyla yapılan dini bir öğüttür.¹⁰

Bir de geçmiş zamanda yaşamış insanların başlarından geçen ilgi çekici, ibret verici olay ve hadise anlamında “kıssa” vardır. Kıssa ve destan anlatan kişiye “Kasas” veya “Kusas” denir. Kıssaların ve Kusasların vaaz literatüründe önemli bir yeri vardır.¹¹

Yukarıdaki ifadeleri incelediğimizde vaaz hakkında şu ortak tanımları söyleyebiliriz. Vaaz;

1. Nasihatte bulunmak,

⁷ Cemal Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde...” , s.181.

⁸ Nahl Suresi, 16/25.

⁹ Heyet, *Vaaz Klavuzu*, DİB yayınları, Ankara 2012, s. 29.

¹⁰ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik Tarihçesi ve Problemleri* 2.basım, İstanbul 2009, İFAV, s.19.

¹¹ Mücteba Uğur, “Vaaz Kıssacılık...” , s.292.

2. Kalbi yumuŖatmak sevap ve günahı hatırlamak,
3. ğt vermek,
4. Din hakkındaki bilgileri öğretmek,
5. Doğru olan dünya iŖlerine irŖat,
6. Emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i anil münker,
7. Güzel sözlerle insanları hayra çağırmak.¹²
8. Bid'at ve hurafelerden sakındırmaktır.

Bütün bu tanımlardan anlıyoruz ki vaaz, insanları dinle buluŖturmanın en etkili yollarından birisi olmanın yanı sıra bir söz söyleme sanatıdır. Toplumun dini anlayıŖ ve yaŖayıŖı üzerinde tesiri kaçınılmazdır.

1.1.2.Vaazla İlgili Temel Kavramlar

Vaaz, esasen İslam eğitiminin temel kavramlarından biridir. Bunun için kelime ve kavram olarak ele alınıp incelenmesinde, kendisiyle ilgili diğer kavramlarla olan iliŖkisinin açıklanmasında ve analizinde yarar vardır. alıŖmamızın bu kısmında İslam eğitiminde önemli bir yere sahip olan vaaz pratiği ile ilintili kavramlar ele alınacak ve analiz edilecektir. Ŗimdi bu temel kavramları aŖađıda sırasıyla inceleyelim:

1.1.2.1. Nasihat

“نصح” kökünden gelen nasihat; söylemek, bir eylemin olası kötü sonuçlarını hatırlatmak, bu kötü eylemleri önlemek maksadıyla uyarıda bulunmak ve sakındırmak anlamlarına gelmektedir. Vaaz kavramı temel olarak nasihat kelimesiyle yakın iliŖkili, hatta eŖ anlamlıdır.¹³ Nitekim vaaz, nasihat ve güzel öğütte bulunmaktır. Vaaz hakkında Ŗyle de denmiŖtir: “Vaaz, yapılan iŖlerin muhtemel sonuçlarını anlatarak uyarmak,

¹² Cemal Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde...” s.182.

¹³ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, s.178.

inananların kalplerini yumuşatarak onları iyiliğe özendirmek¹⁴, ruhlarda yüce duygular uyandırmaktır.”¹⁵

Nasihah, Müslümanlar özelinde nasihat etmek anlamında kullanıldığında "onların maslahatlarına irşadı", dolayısıyla onların kendi yararlarına olan şeylere yöneltilmesi anlamına gelir ki¹⁶, bu durumda vaaz ile eş anlamlıdır. Nasihat eden kişiye ise (*nasih*) denir. Halka Nasihat eden kişi, hulus-i kalbe malik olduğu ve başkaları hakkında her zaman iyilik isteyeceği için nasih unvanını almıştır.¹⁷

Bütün peygamberlerin topluma dini tebliğ etme, onlara dini enformasyonu aktarmada nasihat ve vaaz yöntemini benimsedikleri görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Lokman suresinde, Lokman (a.s.)'ın oğluna eğitici-öğretici amaçla nasihatte bulunduğundan bahsedilir.¹⁸

1.1.2.2. Tezkir

Tezkir, ahiret hayatını hatırlatarak öğütte bulunmak anlamına geldiği gibi, bir kimseye bir nesneyi hatırlatmak, vaaz ve nasihat etmek manasında da kullanılmıştır.¹⁹ Kuran-ı Kerim'de isim veya mastar olarak sıkça karşılaştığımız zikir, zikra, tezkira kelimeleri, genellikle öğüt, ibret ve hatırlatma gibi anlamlara gelmektedir.²⁰ Bazen de şan, şeref²¹, övgü²², namaz ve dua²³, Kur'an²⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Allah Kur'an'da, geçmişte yaşanmış bazı olaylar dahil olmak üzere, çeşitli hususları doğru ve yanlış yönleri ve bunların sevap ve cezaları ile birlikte insanlara hatırlatmıştır.

¹⁴ Beyza Bilgin, *Eğitim bilimi ve...* s. 104.

¹⁵ Neda Armaner, *Hitabet ve...* s.18.

¹⁶ Ibn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Cilt:2, s.615.

¹⁷ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik...*,s.26.

¹⁸ Lokman Suresi, 31/13-19.

¹⁹ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cilt:2, s.347.

²⁰ En'am Suresi, 6/58-69.

²¹ Zuhuf Suresi, 43 /44.

²² Cuma Suresi, 62/10.

²³ Bakara Suresi, 2/239.

²⁴ Taha Suresi, 20/124.

Peygamberimize aynı görevi yüklemiş ve ona "*müzekkir*" yani uyarıcı sıfatını vermiştir.²⁵"Sen onlara öğüt ver, esasen sen ancak bir öğüt vericisin"²⁶ buyurmuştur.

Müzekkir, insanlar arasında faydalı ilmi yayan, insanları onunla amel etmeye teşvik eden, durumlarına göre, insanları irşad etmek maksadıyla seviyelerine inen,kalplerini yumşatmak, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermek için aralarına bir nasihatçi olarak karışan kişidir. Müzekkir de mescit mimberinde halka vaaz ve nasihatla görevli kişi denilebilir²⁷.

Vahyin kesilmesinden ve H. Peygamber (s.a.v)'in Vefatından sonra, bu tebliğ görevinin vârisleri, bu konuda donanım sahibi vaizler olmuştur.

1.1.2.3. İrşad

Maddi ve manevi doğruyu bulma yöntemi anlamında (رشد) kökünden türeyen irşad, insanlara doğruyu ve yanlışını göstermek ve faydalı işlere yöneltmek manasına gelir.²⁸ "İrşad" ayrıca hidayet yollarını, batılın ve delâletin zıddını göstermek manasına da gelmektedir.²⁹

Kur'an-ı Kerim'de hidayet, doğruluk³⁰, doğru iş, doğru yol³¹ ve olgunluk çağı³² gibi manalara gelmektedir. Hadislerde de aynı anlamda kullanılan irşad, dünya ve ahiretle ilgili inananlara doğru yolu gösterip, onları hakikate yönlendirir.³³ Bu yolu gösterenlere reşid³⁴ ve mürşid³⁵ denir. Yani irşad, manevi olgunluğa ulaşma yoluna vesile

²⁵ Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde..." s. 184.

²⁶ Ğaşiye Suresi, 88/21.

²⁷ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik...*,s.24.

²⁸ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cilt:1, s.1141.

²⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Cilt.3, s.175.

³⁰ Bakara Suresi, 2/256.

³¹ A'raf Suresi, 7/146.

³² Nisa Suresi, 4/6.

³³ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Cilt.3, s.175.

³⁴ Hud Suresi, 11/78.

³⁵ Kehf Suresi, 18/17.

olma, rehberlik etmedir. Bu yönüyle pratiğe dökülen vaaz, irşaddır; Vaiz de bir müridir.³⁶ İrşad başka bir deyişle, Allah yoluna davetin bir ifadesidir.

Allah Teâlâ'nın gönderdiği bütün peygamberlerin aslî ve öncelikli görevleri gönderildikleri ümmetleri irşad etmektir. Yani onlara hakka giden, dünya ve ahiret mutluluğuna erdiren yolu göstermek, bu yolda bizzat yürüyerek onlara rehber ve örnek olmaktır. Bu anlamda irşad itikad, ibadet, ahlak, adalet, hak ve hukuk başta olmak üzere dünya ve ahirette insanların lehine olan her şeyi kapsar. İlahî ve semavi kitaplarda esas itibariyle irşad, hidâyet kitaplarıdır.³⁷

Kelimenin terim anlamı irşad ile vaaz kavramı arasındaki ilişkiyi daha net göstermektedir. Çünkü terim olarak irşad, insanları Kitap ve Sünnet doğrultusunda eğitip Allah'a uzanan doğru yolu göstermek ve bu yolda yürümenin dünya hayatını denge, huzur ve kardeşlik düzeyinde hedefine ulaştıracağını kalp ve kafalara işlemek anlamında kullanılmıştır.³⁸

1.1.2.4. Davet

Davet kelimesi, Arapça (دعى) kökünden gelmektedir. Davet, irşad kelimesinin eş anlamlısı olarak, dinin doğru ve gerçeklerine çağırma anlamına gelir ki, vaazda temel unsurlardan birisidir. Allah, Nahl Suresi 125. ayette (Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."³⁹ Buyurarak insanları hikmet ve güzel öğütle "Davet"ten bahsetmektedir. Bu anlamda vaaz, davet için bir yöntemdir. Vaaz açısından ele alındığında ise davet, vaazın içinde yer alan bir unsur ve işlev niteliğindedir.⁴⁰ Her bir davet bir yönüyle muhatap açısından bir vaazdır da diyebiliriz.

³⁶ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik...* s.25.

³⁷ Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, Marifet yay. İstanbul 1995, s. 20.

³⁸ Yıldırım, Celal, "İrşad ve İrşadda Metod", *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(1-5 Kasım1993)*, Ankara 1995, s.335.

³⁹ Nahl Suresi, 16 /125.

⁴⁰ Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde..." s. 187.

1.1.2.5. Tebliğ

Arapça bir kelime olan tebliğ, (بلغ) kökünden gelmektedir. Sözlükte “eriştirmek, ulaştırmak, bildirmek” anlamlarına gelmektedir.⁴¹ Terim olarak ise, peygamberlerin Allah’tan aldıkları ilahi mesajları, insanlara doğru bir şekilde ulaştırmalarıdır. Bilindiği üzere peygamberlerin öncelikli görevlerinden biri, tebliğ vazifesidir.⁴² Kur’an-ı Kerim’de:

“Ey Resûl! Rabbi'nden sana indirilene tebliğ et (duyur). Eğer bunu yapmazsan, o takdirde O'nun Risaletini (sana gönderdiğini) tebliğ etmemiş (duyurmamış) olursun. Ve Allah seni insanlardan korur. Muhakkak ki Allah, kâfirler kavmini hidayete erdirmez”⁴³ buyrulur bu göreve dikkat çekilmiştir.

Tebliğ, bir çeşit iletişim olduğundan, bir anda yapılan ve sonuçlanan eylem olmayıp süreç isteyen ve bir sistem içerisinde işlemesi gereken bir eğitim etkinliğidir. İletişim Bilimi’nin bilimsel verileri ışığında gerçekleştirilmeyen bir tebliğ eylemi günümüz insanını etkilemede, eğitmede, değiştirmede ve dönüştürmede yeterince başarılı olamayacaktır.⁴⁴

İslam mesajı, Hz. Peygamber’in ölümünden sonra, sahabenin gayretleri, bilginlerin ilmî faaliyetleri, siyasî iktidarların fetihleri, mezhepler, tarikatlar ve burada saymadığımız diğer yollarla yayılmaya devam etti. Mezhepler, felsefî ekoller ve tarikatların kurumlaşmasından sonra, mesajın anlaşılması ve aktarılmasında farklı anlayışlar ve metotlar geliştirildi. Günümüzde ise İslam dünyasında ve batıda amaçları arasına gerek Müslümanlara gerekse Müslüman olmayanlara "İslam'ı tebliğ etme" misyonunu koyan ve uzun bir tarihi geçmişe sahip pek çok tarikat ve mezheple 20. yüzyılın ürünü olan çok sayıda dinî Cemaat ve Organizasyon bulunmaktadır.⁴⁵

1.1.3. Kur’an-ı Kerim’de Vaaz

Kur’an-ı Kerim’de vaaz kelimesi bulunmamakla birlikte birçok ayette mev’iza, vaizin, ayrıca vaaz kökünden gelen fiiller geçer. Ayrıca vaaza yakın anlamda zikr, zikre,

⁴¹ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cilt:3, s.478.

⁴² Ahzab Suresi, 33 /39.

⁴³ Maide Suresi, 5 /67.

⁴⁴ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr yay. Ankara 2011,s.27.

⁴⁵ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslami... s.29.*

tezkire ve tezkire ile aynı kökten türeyen başka kelimeler de kullanılmıştır. Nasihat etmek, öğüt vermek anlamında vaaz, Kur'an'da çeşitli sığalarda 25 ayette geçmektedir. Kelime, fiil kalıbı ile dokuz yerde Allah'a, altı yerde peygamberlere ve diğer davetçilere nispet edilerek kullanılmıştır. Mastar kalıbı olan mev'izanın ise altı yerde geçtiği görülmektedir.⁴⁶

Kur'an'ın ifadesine göre ilk olarak Allah (c.c.), gönderdiği vahiyler aracılığı ile insanlara vaaz etmiş ve öğütte bulunmuştur.⁴⁷ Yani Kur'an, Allah'ın insanlara bir öğüdüdür; aynı zamanda başta peygamber olmak üzere insanlara vaaz ve nasihatte bulunacakların hareket noktasıdır. Bu itibarla, Hz. Peygamber (s.a.v.)' in yapmış olduğu eğitim, bir anlamda vaaz yoluyla eğitimidir.⁴⁸

İkinci olarak, peygamberler gönderildikleri toplumlara vaaz ve öğütte bulunmuşlardır.⁴⁹ Peygamberlerin sözleri, fiilleri, hal, hareket, tavır, duruş, yaşama tarzları, ibadet şekilleri ve ahlaki yönleri bütünüyle vaaz kapsamında ele alınabilir.

Üçüncü olarak, nebilerin izinde giderek insanlara vaaz eden topluluklara işaret edilmiştir. Nebilerin izinde giderek insanlara vaaz eden kitlelere ise Yahudiler arasında insanlara hatırlatmalarda bulunan davet önderlerini örnek verebiliriz. Bilindiği gibi, Yahudilerden Cumartesi yasağını çiğneyen kimselere karşı toplumda iki farklı tepki oluşmuştur. Bunlar, yasağı çiğneyenlere seyirci kalanlar ve buna karşı sessiz kalmayıp kendilerine uyarıda bulunanlardır. İnsanları uyaran ve onlara öğüt verenlere, seyirci kalan topluluğun, "*Helak edilmeleri mukadder olan bu kimselere ne diye vaaz edip duruyorsunuz?*" şeklindeki sorularına karşılık, vaaz eden davetçi topluluk, "*Rabbimize karşı bir mazeret olsun diye. Belki sakınır da yola gelirler*" diye cevap vermişlerdir.⁵⁰ Buna göre, vaaz eden bu fedakâr insanlar, bu irşadın ilahi bir sorumluluk olduğunu ve bundan dolayı topluma karşı inananların sorumlu olduklarını hatırlatmış olmaktadır.⁵¹

⁴⁶ Hasan Cirit, "Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2012, Cilt:42, s. 404.

⁴⁷ Hasan Cirit, "Vaaz", s. 405. Bakınız İlgili ayetler: Bakara2/231. Nisa 4/58. Nur 24/17

⁴⁸ Cemal Tosun, "İlahiyat Fakültelerinde..." s.180.

⁴⁹ Hasan Cirit, "Vaaz", s.405. Bakınız İlgili ayetler: Sebe 34/46. Zariyat 51/55. Nisa 4/63.

⁵⁰ Araf Suresi, 7/164.

⁵¹ Mehmet Ünal, "Kur'an'ın Anlattığı vaiz profili", *Vaaz ve Vaizlik....*, Cilt.1, s.52.

Bazen Kur'an ayetleri mev'iza olarak adlandırılırken⁵², bazen de bütünüyle Kur'an'ın insanlar için mev'iza olduğu⁵³, Allah'ın onu insanlara öğüt olarak indirdiği ifade edilir. Ayrıca Kur'an'da Allah'ın Hz. Nuh'a nasihatini⁵⁴, Hud'un halkına⁵⁵ ve Lokman'ın oğluna⁵⁶ yaptığı nasihatler için de vaaz kavramı kullanılmakta olup bu ayetlerdeki konular ve üslup vaazlarda takip edilecek metoda ışık tutması bakımından önem taşır.⁵⁷ Ayetler incelendiğinde öğüt verenin(vaaz edenin) ya Allah, ya Peygamberler ya da hak yolda giden kişi veya gruplar olduğu görülmektedir. Buradan vaizliğin üstün bir hizmet olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

1.1.4. Hz. Peygamber'in Hayatında Vaaz

Bütün peygamberler gibi Resulullah Efendimiz(s.a.s.)'de her fırsatta insanlara iyiyi, güzeli, doğruyu anlatmış ve onları kötülüklerden sakındırmak için çalışmıştır. İnsanlara telkin ve tavsiyelerde bulunmuş, vaaz edip öğütler vermiştir. Bu itibarla Peygamberimiz dinimizde ilk vaizdir diyebiliriz. Bu yönüyle de ümmetine örnek olmuştur.

Hz. Peygamber'in çevresindekilere, özellikle mü'minlere vaaz ve nasihatte bulunması, onlara öğütler vermesi, peygamberliğine ait tebliğ ve öğretim vazifesinin tabii bir sonucudur. Allah (c.c) Kur'an'da Peygambere hitaben:

"Onlara öğütler ver. Kendilerine dair tesirli sözler söyle."⁵⁸

"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et."⁵⁹

"Sen (Kur'an ile) vaaz ve nasihat et; çünkü öğüt müminlere fayda verir. "⁶⁰ buyurmaktadır. Hal böyle olunca bizzat peygamberliği icabı tebliğ vazifesinin yansırı,

⁵²Bakara Suresi, 2/27.

⁵³ Al-i İmran Suresi, 3/138.

⁵⁴ Hud Suresi, 11/46.

⁵⁵ Şuara Suresi, 26/124-136.

⁵⁶ Lokman Suresi,31/13.

⁵⁷ Hasan Cirit," Vaaz", s. 404-405.

⁵⁸ Nisa Suresi, 4/63.

⁵⁹ Nahl Suresi, 16/125.

⁶⁰ Zariyat Suresi, 51/55.

tebliğ ettiklerini uygulama ve öğrenilmelerini sağlama gibi bir görev ile vazifeli bulunmaktaydı.⁶¹

Hz. Peygamber genellikle namazlardan sonra müminlerle sohbet eder, tebliğ görevine paralel olarak eğitici ve öğretici mahiyette vaaz ve nasihatte bulunurdu. Bir de Peygamberimizin Cuma ve Bayram hutbeleri gibi muayyen zamanlarda yaptığı konuşmaları vardır. Resulullah, Ranuna Vadisinde kıldırıldığı Cuma namazından başlayarak hayatının sonuna kadar kıldırıldığı her Cuma namazından önce “hutbe” adı verilen konuşmalar yapmıştır. Peygamber (s.a.v.) Medine’ye geldikten sonra on yıl yaşadığına göre ortalama 520 hafta demektir. Seferde geçenler bir tarafa alınırsa 500 civarında Cuma hutbesi irad ettiği söylenebilir. Peygamberimiz’in Arafat’ta, Mina’da(eyyam-ı nahr)günlerinde yaptığı hutbeler, aynı zamanda meşhur Veda Hutbesi de belirli günlerde yaptığı konuşmalardır.⁶²

Ramazan ve Kurban Bayramı günlerinde de Hz. Peygamber namazdan sonra konuşmalar yapmıştır. Bu hususta Cabir b. Abdullah (ö.74. 693) şunları haber vermektedir: “Bayram günü resulullah ile birlikte namazda hazır bulundum. Hutbeden önce ezansız ve ikametsiz olarak namaza başladı. Daha sonra Bilal’ e dayanarak, ayakta durup Allah’a karşı takva üzere bulunulmasını emir ve itaate teşvik etti. Sonra da kadınların bulunduğu tarafa yönelerek onlara öğüt verip sadaka vermelerini, bağış yapmalarını istedi”.⁶³

Bu muayyen zamanların dışında Hz. Peygamber (s.a.v.)’ in kabir başında ashabına, muhakeme için huzuruna gelenlere ve hatta bir gece uykusundan uyanıp hanımlarına vaaz ettiği, öğütler verdiği hadis kitaplarında zikredilen bilgiler arasındadır. Bütün bunlara ilaveten Hz. Peygamber’ in eğitim öğretim maksadıyla kadınlara özel bir gün tahsis ettiği ve çeşitli yerlere gönderdiği valilere de vaaz ve nasihatte bulunmalarını emrettiği bilinmektedir. Bazen de sorulan bir sorunun izahı için konuşmalar yapmış, Necran Hıristiyanları örneğinde olduğu gibi münazaralarda bulunmuş, savaş öncesi ve sonrasında da gerekli bazı konuşmalar yapmıştır.⁶⁴

⁶¹ Mücteba Uğur, “Vaaz kıssacılık...”, s.295

⁶² A.Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet yay. İstanbul 1984,2.bs. s. 204.

⁶³ Buhari, İydeyn.7.

⁶⁴ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları (vaaz ve kıssacılık)*,Çamlıca yay. İstanbul 2002, s.38.

“Muallim olarak gönderildiğini” beyan eden Hz. Peygamber’ in eğitim öğretimde bugün de geçerli olan birtakım umumi prensiplerin uygulamasına öncülük ettiğini görmekteyiz. Her işinde olduğu gibi vaazların da kolaylığı tercih etmiş, insanlara bıkkınlık vermemek, onları usandırmamak için belli günler kollamış, istekli ve arzulu anlarını gözetlemiştir. İrşatta zamanlamaya son derece önem vermiş ve böylece kendisinden sonra gelen müşitlere en güzel örnek olmuştur.⁶⁵

Abdullah b. Mes'ud'un (ö. 32) rivayetine göre Hz. Peygamber(s.a) vaazları esnasında mü'minlere bıkkınlık gelmemesi için belli günleri kollar, konuşmasını zaman zaman yapardı. Vaazlarında bazen sesini yükseltirdi. Nu'man b. Beşir'in (ö. 64) bir hitabesinde Hz. Peygamber (s.a) den duydum diyerek belirttiğine göre Allah Resülü, sizi Cehenneme karşı uyarayım mı? Diye başlayarak vaaz etmiş, konuşurken sesini öyle yükseltmiştir ki, çarşı-pazarda işi-gücü ile meşgul olanlar bile duymuşlardır. O, Suffe Ehline uğrar, onlara da vaaz eder, öğütler verirdi. Husumetle huzuruna gelenlere bile öğüt vermekten, nasihatte bulunmaktan geri kalmazdı.⁶⁶

Allah Resülü, kendisi bizzat bu şekilde mü'minlere vaaz ve nasihatten, onlara öğütler vermekten bir an olsun geri kalmadığı gibi, çeşitli yerlere gönderdiği amillere tavsiyelerde bulunurken vaaz ve tezkire konusuna yer vermekten de geri kalmamıştır. Söz gelişi Ubeyd b. Sahr'dan rivayet edildiğine göre Yemen'e gönderdiği amillerin her birine Kur'an-ı Kerim'in müzakere yoluyla öğrenilmesini sağlamalarını, bunun yanı sıra zaman zaman Müslümanlara vaaz etmelerini emretmiştir. İkinci emrine gerekçe olarak vaaz ve nasihatın müminlerin salih ameller işlemelerine en kuvvetli amil olduğunu göstermiştir.

Buraya kadar verdiğimiz misallerde görüldüğü gibi, Hz. Peygamber müminlere devamlı diyebileceğimiz şekilde vaaz ve nasihat etmiştir. O'nun vaazlarının konusunu umumiyetle Allah'a itaat, çeşitli dini konular, toplum hayatı ile ilgili bazı meseleler, emir ve yasaklar teşkil etmiştir. O, vaazlarını daha çok müminlerin bir arada olduğu namazlardan sonra yapmış, ayrıca her işinde olduğu gibi vaazlarında da kolaylığı tercih ederek bıkkınlık vermemeye bilhassa dikkat etmiştir. Bu arada kadınları da ihmal etmemiş,

⁶⁵ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s.39.

⁶⁶ Mücteba Uğur, “Vaaz kıssacılık...”, s.298.

erkeklerden kendisini dinlemeye fırsat bulamadıklarını bildirerek kendileri için zaman ayırması ricalarına cevap vermiş; ayrı bir gün de onlara vaaz etmiştir.⁶⁷

1.1.5. Hz. Peygamber'den Sonraki Dönemde Vaaz

Hz. Peygamber (s.a.v.)' in vefatından sonra dört halife, müminlerin emiri sıfatıyla hutbelerinde ve diğer konuşmalarında Hz. Peygamber (s.a.v.)' in vekili olduklarından dolayı vaaz vermeye önem atfederlerdi. Bu arada sahabede bazılarının da vaaz ettiği Hz. Peygamber' den öğrendiklerini naklettikleri bilinmektedir.

Bu dönemlerde İslam coğrafyası genişledikçe fethedilen yerlere İslam'ı anlatma ve onlara nasihat verme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sahabeler bu ihtiyacı en güzel şekilde karşılamış ve insanlara Kur'an ve Sünnet çerçevesinde bir takım öğütler ve nasihatlerde bulunmuşlardır. Sahabeler insanlara öğütler verirken, onları sıkılamaya çalışmışlar vaazlarını belirli gün ve saatlerde yapmışlardır. Hz. Ömer zamanında bazı kişiler kendisinden vaaz etmek için izin istemişlerdir. Birçok rivayette ashaptan ilk defa temim ed-Dari' nin Hz. Ömer' den izin alıp kıssa anlattığı belirtilmektedir. Hz. Ömer'in hilafeti sırasında halk eğitimcisi yahut vaiz olarak kasas ve kari gibi unvanlarla ortaya çıkan kıssacıların hulefa-i raşidin' in son zamanlarından itibaren halka dini telkin etmek yerine siyasi maksatlarla mesleklerini muhtelif cereyanların neşir ve telkin vasıtası haline getirdikleri görülmektedir.⁶⁸

Emeviler döneminde vaaz ve kıssacılık zirve noktasına ulaşmıştır diyebiliriz. Çünkü bu dönemde siyasi gücü ele geçirmek isteyen Emeviler, vaaz ve kıssa yoluna başvurmuşlardır. Her grup kendi görüşünü benimsetmek üzere bu gibi tebliğ ve irşad yolunu kullanmıştır. Emeviler devletinin kurucusu olan Muaviye, bir yandan Müslümanların birliğini sağlamaya çalışmış diğer yandan da kendine karşı olan grupları egemenliği altına alıp siyasi otoritesini güçlendirmek istemiştir. Bu bağlamda şiir, vaaz ve nasihatleri dinlemenin Arapların fitratında olduğunu çok iyi bilen Muaviye, vaizlerden şairlerden kıssalardan çokça yararlanmıştır.⁶⁹

⁶⁷ Mücteba Uğur, "Vaaz kıssacılık...", s.299.

⁶⁸ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s.39.

⁶⁹ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s.40.

Emeviler zamanında Muaviye, vaiz ve kıssacıların mescit ve karargâhlarda sabah ve akşam namazlarından sonra kıssa anlatmalarını, bu arada kendisine ve Şamlılara dua, muhaliflerine ise beddua etmelerini emretmiştir. Böylece o dönemde Kasasü'l-Hassa denilen resmi veya siyasi vaizliğin yolu açılmıştır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Hz. Ömer döneminden itibaren bir meslek olarak ortaya çıkmaya başlayan ve yöneticinin iznine bağlı olarak yürütülen vaizlik, yaygın adıyla kasaslık Hz. Muaviye döneminde devletin emrinde ve onun hizmetinde bizzat halife tarafından tayin edilen resmi görevlilerce yürütülen bir konum kazanmıştır. Kısaca vaaz ve kıssa anlatma faaliyeti sırf dini maksatlara hizmet etmekten çıkmış, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir boyut kazanmıştır. Muaviye aynı zamanda vaizlik ve kadılık görevlerini aynı şahsın sorumluluğuna vererek başka bir uygulama daha başlatmıştır.⁷⁰

Bu arada zamanın tabii bir eğitim öğretim aynı zamanda taraftar toplama ve görüş yayma vasıtası olan vaaz, özellikle Irak ve çevresinde geniş bir taraftar kitlesi bulan züht hareketinden etkilenmiş, bunun sonucu olarak abid ve zahit olarak bilinen pek çok vaiz ortaya çıkmıştır. Hasan el-Basri (ö 110/728), Ma'ruf-el-Kerhi (ö 201/816) bunların önde gelenlerindedir.⁷¹

Abbasiler döneminde, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatta yaşanan gelişmelerin sonucunda vaaz ve kıssacılık da önemli çeşitlilik ve yaygınlık kazanmıştır. Bir taraftan sufi meşrep abid ve zahid vaizler, özellikle Basra ve Bağdat çevresinde tesirli konuşmaları ve kendilerine özgü metotları ile halkı irşad etmeye çalışırken, diğer taraftan israiliyyatın toplumda yayılmasına paralel olarak daha çok tarihçi kimliğiyle ön plana çıkan ve İsrail haberleri nakletmekle şöhret bulan bazı kıssacı ve vaizler de cami ve mescitlerde vaaz görevini üstlenmiştir.

Bu dönemde ortaya çıkan değişik fırka ve mezheplerin vaaz ve kıssayı önemli bir propaganda vasıtası olarak kullandıkları görülmektedir. İlk asırlarda dini öğüt veren manasında yaygın bir şekilde kullanılan kas terimi yerine bu dönemde vaiz ve müzekkir tabirleri yaygınlık kazanmıştır.

⁷⁰ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s.100-160.

⁷¹ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s.100-160.

Dönemin meşhur vaizlerinden bazıları şunlardır.

Ebu'l Hasan b. Sem'un el-Bağdadi (Ö.387/997)

Sellam b. Ebi Muti el-Basri (Ö.164/780)

Ali b. Muhammed el-Mısri (Ö.338/949) ⁷²

1.1.6. Diğer Dinlerde Vaaz

Bir dinin kendi müntesiplerine dini kuralları ve doktrinleri öğretmeyi ifade eden vaaz kavramı büyük oranda, Tek Tanrılı ve misyoner eğilimli dinlerde mevcuttur. Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm gibi inanç sistemlerinde önemli bir anlayış biçiminde varlığını sürdürmektedir. Yahudilikte vaaz sadece dini talim anlamıyla sınırlı kalmamış birleştirici ve kimlik koruyucu bir unsur halinde kullanılmıştır. Zamanla vaazlar sinagoglarda ibadetlerle eş değerde önem kazanmış, gelenek haline gelmiştir. Haham ve rahiplerin yaptığı vaazlar Tevrat ayetlerinin geleneksel doğrultuda yorumlanması şeklinde icra edilmektedir. ⁷³

Hıristiyanlıkta vaaz, kilise liturjisinin bir parçası halinde zorunlu bir unsur olup daha çok ahlaki ve gündelik hayatla ilgili konuların işlendiği bir yapıdadır. Vaaz verme görevi Katolik ve Ortodoks piskopos, papaz ve ruhban sınıfına ait kişilerle sınırlıdır. Protestanlarda ise din adamı olmayanlarda vaaz verebilir. Budizm de ise Budist öğretiyi aktarma ve yayma amacıyla çoğunlukla üstatlar tarafından verilir. ⁷⁴

1.2. Vaiz

Nasihah eden, öğüt veren kişi manasına gelen vaiz, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetini, ilim ve hikmeti konuşarak bu sanatı icra eden bir söz üstadı, söz sanatkârıdır. İnsanı inşa ve gönülleri imar etme mesuliyetini, peygamber hassasiyetiyle taşıyan kimsedir. Vaiz, halk içinde Hak'la beraber olan, halka Hak'ın

⁷² Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının...* s. 100-160.

⁷³ Kürşat Demirci, "Diğer Dinlerde Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt:42, s. 407.

⁷⁴ Kürşat Demirci, "Diğer Dinlerde..." s.408.

kelamıyla hitap eden kişidir. Bu itibarla, İslam'ın güzelliklerini insanlara en iyi ve en doğru şekilde anlatmak gibi çok önemli bir görev ve sorumluluğu üstlenen kişidir.⁷⁵

Vaizlik aslında sünnettir, sünnet-i Resulullah'tır. Peygamber varisi ulemanın da çağlar boyu kesintisiz yerine getirdiği bilgilendirme hizmetidir. Günümüzde mevzuat itibarıyla vaizlik, hem tebliğ hem de özellikle irşat hizmetini resmî planda yürütme görevi konumundadır. Bu hâliyle vaizlik halkı/kamuyu irşat mesleğidir. Grup, cemaat, belli bir kesim, meşrep veya mezhep davetçiliği değildir, olmamalıdır.⁷⁶

Vaizlik 'Mürebbi-i ümmettir, muallim-i fazilettir, muallakan-ı hikmettir, varis-i vazife-i nübüvvettir.'⁷⁷ Günümüzde vaiz, topluca ibadet edilen yerlerde ve özellikle camilerde cemaati aydınlatmak amacıyla ibadet öncesi ve sonrasında kürsüden öğütler veren din görevlisidir.⁷⁸ Vaiz bir gönül insanı, mimar-ı adem ve bir söz üstadıdır diyebiliriz.

1.2.1. Vaizlerde Bulunması Gereken Nitelikler

Vaaz ve irşad makamında bulunan şahsiyetlerde birtakım özelliklerin bulunması kaçınılmazdır. Konu ile ilgili Kur'an âyetleri incelendiğinde peygamberlerde olan vasıfların bir tezahürü olarak görevinin ciddiyetine inanma; dini önce kendi nefsinde yaşama, ihlas ve samîmiyet sahibi olma; dâvette bir şahıs ve zümreyi değil toplumun tüm fertlerini irşad faaliyetinde bulunma; vaaz ve üslubunda toleranslı, sabırlı, inandırıcı ve güven verici bulunma; çağrısında hiçbir zaman ütöpik ve hayalci bir yapıya sahip olmadan yaşadığı çağın içinde bulunduğu zamanın umumî durumuna uygun hareket etme; dâvette bulunduğu yer, zaman ve vasıtanın seçimini iyi yapma; karşısındaki insanlara karşı şefkat, merhamet ve tevazuu ile muamele ederek vaaz ve nasihâtını yapma; bezdirici, yıldırıcı ve ürkütücü olmadan irşad ve tebliğini yapma gibi birçok özellik sıralanabilir.⁷⁹

⁷⁵ Heyet, *Vaaz kılavuzu*, s.29.

⁷⁶ İsmail Lütfi Çakan, "İrşat Hizmeti Açısından Vaizlik Üzerine Bazı Mülâhazalar" *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, DİB. Yayınları, Ankara 2011, Cilt.1, s.40.

⁷⁷ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik...* s.23

⁷⁸ DİB Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergesi, md.24.

⁷⁹ Mehmet Ünal, "Kuran'ın Anlattığı Vaiz Profili", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2011, Cilt.1, s. 55-56.

Muhataplarına etkili olabilmesi için bir vaizde bulunması gereken özellikleri iki kategoride ele alabiliriz:

1.2.2. İlmî ve Mesleki Nitelikler

Vaizler de bulunması gereken ilmî nitelikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Meslek alanı ile ilgili temel kavramlara hâkim olma,
2. Dinin kaynaklarını (Kur'an ve sünnet) tanıma ve içeriklerini kavrama,
3. İslam'ın temel inanç, ibadet ve ahlak esaslarını bilme,
4. İslam tarihindeki olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte açıklayabilme,
5. Din ile birey, toplum ve kültür ilişkisini açıklama,
6. Dindeki farklı görüş ve yorumları bilme ve ilahiyat alanındaki temel problemleri tanıma,
7. Ayet ve hadisleri yorumlayabilme,
8. Meslek alanıyla ilgili bir konuyu çeşitli kaynaklardan araştırabilme ve ulaştığı bilgileri yorumlayabilme,
9. Diğer dinler hakkında yeterli bilgiye sahip olma,
10. Türkiye'nin dini coğrafyasını tanıma.⁸⁰

1.2.3. Kişisel Nitelikler

Vaizlerin; genel kültür, özel alan ve eğitime-öğretme yeterlilikleri yanında bazı kişisel özelliklere de sahip olması görevlerindeki başarıyı etkileyen önemli bir unsurdur.

Vaizlerde bulunması gereken kişisel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Sabırlı olma; Sabır olmadan irşatta başarı olmaz. Bu nedenle her alanda olduğu gibi irşat hizmetlerinde de irşatçı sabır yüklenmeli, muhatap kitleden gelecek ölçsüz tavır ve davranışlara karşı sabırla karşılık vererek başarıya kilitlenmelidir.⁸¹

⁸⁰ Nevzat Y Aşıkoğlu, "Vaizlerde aranacak...", s. 20.

2. Güvenilir olma; Peygamberlerde bulunması gerekli beş nitelikten birisi de “Emanet”tir. Her peygamber aynı zamanda bir davetçidir. Günümüz mürşitleri de dürüst, emin ve güvenilir olmalı; din adamına olan güven istismar edilmemeli, emniyet ve güveni yok edici her türlü söz, tutum ve davranışlardan sakınılmalıdır.⁸²

4. Tevazu sahibi olma; Zengin fakir ve değişik tabakalara mensup herkese karşı büyük bir tevazu içinde bulunmalı, insanlar arasında ayırım yapmamalı, hiç kimseyi hakir görmeden, herkese değer verip, gönüllerini almalı.

5. Rol model olma; Vaiz örnek bir kişiliğe sahip olmalıdır. Onlar, söylediklerini gerçek hayatta tatbik edebilen, söyledikleriyle davranışları arasında asla çelişkiye yer olmayan örnek şahsiyetler haline gelmelidirler ki sözleri gönüllere tesir edebilsin.⁸³

6. Yumuşak huylu olmak; “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi”⁸⁴ ayetinde haber verilen Hz. Peygamberin örnek ahlakını kendilerine rehber edinmeli, yaratılanları yaratandan ötürü sevmelidirler. İnsanlara karşı hoşgörülü ve yumuşak davranmalı ve “kavl-i leyyin” ile konuşmalıdırlar.⁸⁵

7. İnsanların Anlayacağı Şekilde Konuşmak; Vaiz hitap ettiği kitlenin psikolojik ve sosyolojik özelliklerini iyi bilirse, irşadında başarılı olur. Bu bakımdan irşatçı, beşeri ilişkilerinde muhataplarının kültür seviyesini, örf ve adetlerini, onların ortak dertlerini, beklentilerini bilmeli; konuşma tarzını buna göre ayarlamalıdır. İrşat ehli nerede ne söylediğini bilmeli, İhtiyaç ölçüsünce konuşmalı, gereksiz söz ve beyanlardan sakınılmalıdır.⁸⁶

Aynı konuda Kâtip Çelebi’nin tavsiyeleri şu şekildedir;

Vaiz Efendilere Tavsiyeler:

⁸¹ Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı ...”, s. 60.

⁸² Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı...”, s. 62.

⁸³ Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı...”, s. 61.

⁸⁴ Al-i İmran Suresi, 3/159.

⁸⁵ Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı...”s. 69.

⁸⁶ Mehmet Ünal, “Kur’an’ın Anlattığı...”s. 71.

Birinci edeb budur ki: Vaiz vaazında şehir halkının örf, adet ve istilahlarına muhalif düşen sözler söylemeye. Zira dedikoduya ve kafa karışıklığına sebep olur.

İkinci edeb budur ki: Müslümanlar arasında ihtilaf varsa yumuşak bir dille, tatlı sözlerle ve gönül alıcı öğütlerle kalpleri kaynaştır. Kin ve husumetleri def ile ilgili nasihatlerde buluna. Bir tarafı tutup obur tarafı kınamaya, şamata yapmaya, düşmanlığın daha da artmasına yol açacak beyanlardan ictinab ede.

Üçüncü edeb budur ki: Umumi bir şekilde cemaati emirlere uymaya, yasaklardan kaçınmaya, farzları ve vacipleri eda etmeye, teşvik ede. Vaad ve vaid, reca ve hayf konusunda yani cemaati ümitlendirme ve heveslendirme veya korkutma ve ümitsizliğe düşürme hususunda ifrata ve tefrite gitmeye, itidal hattını muhafaza ede, dengeyi koruya. Lakin kaygı ve korku tarafı ağır basarsa bassın.

Dördüncü edeb budur ki: Zaman ve mekân adabı neyse yerine getire. Mübarek gün ve gecelerde yapılan amel ve ibadetlerin fazileti hakkındaki haber ve hadisler nakledilip açıklamalarını yapa, vaazlarda nasihat için zayıf hadisleri nakletmekte bir beis yoktur. Lakin âdete binaen kılınan namazlara ve yapılan ibadetlere dokunmaya. Hatta bu husustaki soruları sukutla geçiştire.

Beşinci edeb budur ki: Halkın anlama seviyesini aşan ince meselelerden ve tasavvuf istilahlarına dayanan ceberut ve lâhut âleminden dem vurmaya. Cemaatin hali ile ilgisi bulunmayan lakırdılar etmeye. Belki manası açık ve anlaşılması kolay öğütler söyleye, misaller vere. İmam Ragib İsfehani'nin dediği gibi vaaz avam içindir, havas için değil. İmdi insanlarla düşünce seviyelerine göre konuşunuz." Aksi halde verilen vaazı anlamayanlar uyurlar. Hutbe Arapça okunduğundan cemaatten bazıları uyurlar.

Altıncı edeb budur ki: Vaaza münasip düşen fıkralar, hikâyeler, nükteler ve şiirler sırası geldikçe irad oluna, şu şartla ki yemekteki tuz misali ola, ziyade olmaya.

Yedinci edeb budur ki: Teferruat kabilinden olan hususları dinleyicileri artırmak ve isim yapmak için nakletmeye. Usul ve esaslarla ilgili genel mahiyette faydalı sözler

söyleye. Bir vaizde ilim yoksa bari vaazdaki edeplerin dışına çıkararak halka elem vermeye.⁸⁷

1.3. Hutbe

Sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelen hutbe, dinî literatürde başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerin icrası esnasında irad edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kimseye de hatip (hatîb) denir. Câhiliye devri Arap toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâm döneminde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş, öte yandan dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.⁸⁸

Hutbe kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekle birlikte hem sözlük hem terim anlamıyla birçok hadiste yer almış, Hz. Peygamber (s.a.v.)’ in hutbelerinden çeşitli örnekler zamanımıza ulaşmıştır. Bu özelliğe orantılı olarak hutbeler, tarih boyunca toplumların yönlendirilmesinde önemli bir fonksiyona sahip olmuştur.

İbadetin bir parçası olarak ise hutbe; Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e salâvat, cemaate vaaz ve nasihat ve onlara dua olmaktan ibarettir. Hutbenin amacı ise, Müslümanlara vaaz ve nasihat etmek suretiyle onları bilgilendirmek, iyiliklere yöneltmek, dini duygularını geliştirmek ve onları kötülüklerden caydırmaktır. Bu nedenle, Allah övülür, O'nun birliği, azamet ve yüceliği, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu ikrar edilir. Müslümanlara, kendilerini manen Allah'a yaklaştıracak ve cennete girmelerini sağlayacak ibadetleri yapmaları tavsiye edilir; Allah'ın gazabına ve cehennemine yaklaştıracak kötülüklerden kaçınmaları gerektiği hatırlatılır. Başka bir ifade ile hutbenin amacı, İslami bir bilgi ve düşünceyi veya bir konuyu usulüne uygun olarak cemaate sunmak ve benimsetmektir.⁸⁹

⁸⁷ Kâtip Celebi, *Mizanu'l-hak fi İhtiyari'l-Ahak*, İstanbul 1990, s. 152 (İslamda Tenkit ve Tartışma Usulu).

⁸⁸ Mustafa Baktır, “Hutbe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:18, s.425.

⁸⁹ Recai Doğan, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXXIX, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, s:492.

1.3.1.Hutbenin Hükümü

Fıkıh âlimleri “Ey İman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı zikretmeye koşun”⁹⁰ mealindeki ayette geçen “Allah’ı zikir”den maksadın hutbe olduğunu belirtip, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in (sav) hutbesiz Cuma namazı kıldırılmamasını ve “Namazı benim nasıl kıldığımı görüyorsanız öyle kılın”⁹¹ emrini dikkate alarak Cuma hutbesinin farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Cuma hutbesinin rükün ve şartları konusunda kısmi de olsa farklı görüşlere sahiptirler. Ramazan ve kurban bayramlarında okunan hutbeler sünnettir. Bunlar Cuma hutbesinden farklı olarak namazdan sonra okunur ve hutbeye tekbir getirilerek başlanır.⁹² Hac ibadetinin ifası esnasında okunan hutbeler de sünnet olup Şafilere göre dört, diğer mezheplere göre üç defa icra edilir. Birinci hutbe Zilhicce ayınının 7. günü Kâbe’nin yanında öğle namazından sonra ikincisi arafe günü Arafat’ta cem’ ile kılınacak namazdan önce, üçüncüsü bayram günü Mina’da dördüncü hutbe ise ikinci günü yine Mina’da okunur. Birinci ve üçüncü hutbede hatip oturmayıp konuşmasını tek bir hutbe halinde yapar. Bu hutbelerin hepsinde hac menasikiyle ilgili bilgiler verilir.⁹³ İmameyn’e göre istiska (yağmur duası) için veliyyü’l-emr’in veya naibi’nin Cuma namazı gibi cehren kıraatle iki rekât namaz kıldırması menduptur. Kûsuf namazlarında ise İmamı Azam, İmamı Malik ve İmamı Ahmed’e göre hutbe irad edilmez. İmamı Şafi, İbn Hacer ve bir kısım muhaddislere göre ise namazdan sonra hutbe okunması müstehaptır.⁹⁴

⁹⁰Cuma Suresi, 62/9.

⁹¹Buhari, Ezan, 18.

⁹² Abdurrahman el-Ceziri, *el- Fıkh ale’l- Mezahibi’l-Erbea (Dört Mezhebin Fıkh Kitabı)*, (trc. Hasan Ege), Bahar Yayınevi, İstanbul 1976, I, 320,321.

⁹³ Abdurrahman el-Ceziri, I, 198.

⁹⁴ Vehbe Zuhayli, *el- Fıkhü’l-İslamiyyü ve Edilletüh (İslam Fıkhı Ansiklopedisi)*, (trc. Ahmet Efe, Beşir Aksoy, H.Fehmi Ulus vd.), Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, II, s: 489.

1.3.2. Hutbenin Tarihçesi

1.3.2.1. İslamiyet'ten Önce Hutbe

Hatiplik, İslam öncesi dönemde şairlik ve kâhinlik gibi en önde gelen meslekler arasında sayılmıştır. Şairler şiirleriyle, hatipler de güzel konuşmalarıyla mensup olduğu kabilelerinin sözcülüğünü yapmışlardır. Arapların İslam öncesi dönemde hitabete büyük önem verdikleri ve o dönemde meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Sözlü rivayete dayanan bu edebi mahsullerin pek çoğu zamanımıza ulaşmamıştır. Cahiliye devri hitabetinin başlıca temaları; karşılıklı övgü ve yergi, kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam nutukları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalardır. Nikâh ve barış konuşmaları dışında genellikle kısa olan cahiliye hitabetinin en belirgin özellikleri mukaddime ve hatimelerinin bulunmaması, bol secili kısa cümlelerden oluşması ve irticalen söylenmeleridir.⁹⁵

Kureyşlilerin, parlamenter bir yapıya sahip olmalarına rağmen, *sistemli* ve *tanımlanabilen* devlet geleneğine sahip olduğunu söylemek zordur. O yüzden, Kureyş liderlerinin bir devlet başkanı gibi halka hutbe vermesi de beklenmemektedir. Ancak Cuma günleri, halkı toplayıp hutbe verme uygulamasını ilk başlatan kimsenin Kâ'b b. Lüeyy b. Gâlib olduğu rivâyet edilmektedir. Ka'b, Hz. Peygamber (s.a.v.)' in yedinci nesil atasıdır. Ayrıca Ka'b'ın kardeşlerinden olan Sâme b. Lüeyy'in bazı çocuklarının (torunlarının) Hz. Peygamber' e gelerek, kendilerini ona nispet ettikleri ve Hz. Peygamber' in de bu durum karşısında aksi bir ifadesinin olmadığı aktarılmaktadır.⁹⁶

Ka'b b. Lüeyy'in Araplar arasında oldukça büyük değerinin olduğu ve *Fil Yılı*'na kadar onun ölümünün takvim başlangıcı olarak kabul edildiği de rivayetlerde yer almaktadır. Daha sonra *Fil Yılı* ve ondan sonra da Hz. Peygamber' in dedesi Abdulmuttalib'in ölümü, tarih başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Ka'b b. Lüeyy, her Cuma Arapları kendi etrafında toplayarak, onlara hutbe vermiş ve bunu Arap toplumunda

⁹⁵ Hüseyin Elmalı, "Hitabet" *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, s.158.

⁹⁶ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013*, ANKARA-TURKEY, s.310.

gelenekselleştirmeye çalışmış bir lider olarak öne çıkmaktadır. Sadece bu açıdan bakıldığında İslâmiyet'ten sonra Hz. Peygamber, halifeler, sultanlar ve pâdişahların bu geleneği tevârüsle, Cuma ya da belli günlerde hutbede insanları irşâd edici konuşmalar yapması doğal olarak karşılanabilir. Bu düşünceye paralel olarak Arapların daha önce bu güne 'arûbe' dedikleri ve arûbe isminin **Cuma** şeklinde değiştirenin de Ka'b b. Lüeyy olduğu göz önünde tutulmalıdır. Ka'b b. Lüeyy'in ayrıca *Hacc* günlerinde de halka hutbe okuduğu rivayet edilmektedir.⁹⁷

Ka'b b. Lüeyy, *Hacc* günlerinin birinde şu hutbeyi okumuş ve hitap ettiği topluma, Kureyşlilere dikkat çekici mesajlar vermiştir:

'Ey insanlar! Anlayın, dinleyin ve öğrenin. Muhakkak ki; gece, karanlıktır. Gündüzler ise aydınlıktır. Gökyüzü bir binâdır ve yeryüzü de bir beşiktir. Yıldızlar ise kör olmayan işaretlerdir. Sonrakiler de öncekiler gibidir. Evleriniz önünüzdedir. Yakın (gerçek) olan da sandığınız gibi değildir. Akrabalık bağlarınızı muhafaza edin. Sözleriniz tutun. Mallarınızı arttırın. Üzerine gerekli olan şeyleri yapın. Hareminizi süsleyip gerekli saygıyı gösterin. Onunla ilgili olarak size bir haber gelecek. Oraya Peygamberlerin sonuncusu gönderilecek. Nitekim daha önce Mûsa ve İsâ gelmişti. Sonra bir şiir okudu.'

İbn-i Kesîr Hz. Peygamber (s.a.v.)'in geleceğini yaklaşık 560 yıl öncesinden ilk haber verenin Ka'b b. Lüeyy olduğunu ve Ka'b b. Lüeyy'in '*Allah'a andolsun ki, görüp işitseydim, elim ayağım yetseydi, deve gibi hızla koşup ona giderdim.*' dediğini rivayet etmektedir. İbn-i Kesîr'in aktardıklarına göre Ka'b b. Lüeyy ayrıca *Kureyş'in bu davete icâbette zorlanacağını, hak yoldan ayrılacaklarını* da bilmektedir.⁹⁸

1.3.2.2. Hz. Peygamber Döneminde Hutbe

Mekke, Müslümanların toplu halde ibadet edebilecekleri bir yapıya sahip olmadığından, namazların Mekke dışındaki ya da münferiden inşa olunan, Hz. Ebûbekir'in evinin avlusundaki mescit gibi, mescitlerde kılınması sebebiyle, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Mekke'de Müslümanlara yönelik bir hutbesi söz konusu olmamıştır. Zira buna şartlar da uygun değildir. Hz. Peygamber (sav) Miladi 622 yılında

⁹⁷ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam... s.310.

⁹⁸ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam... s.311.

Medine'ye hicreti esnasında, bugünkü Cuma Mescidinin bulunduğu Ranuna Vadisi'nde, hutbe irad ederek ilk Cuma namazını kıldırmıştır. Cuma ve bayram hutbeleri Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Medine'ye hicretiyle başlamış ve günümüze kadar devam etmiş ve etmektedir.⁹⁹

Bu bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.v.)'in verdiği ilk hutbenin metni şu şekildedir:¹⁰⁰

“Hamd, Allah’a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım diler, ondan af talep eder, ondan hidayet dilerim. Ona iman eder, onu inkâr etmem. Onu inkâr edene de düşmanlık ederim. Allah’tan başka ilâh bulunmadığına, bir olduğuna, onun ortağının olmadığına, Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna, Muhammed’i hidayet, hak din, nur ve fetret döneminde öğütle gönderdiğine şahitlik ederim. O ki, Muhammed’i, ilmin az olduğu, insanların sapıklıkta bulunduğu, kıyametin yakın olduğu, ölümün yaklaştığı bir zamanda elçi olarak göndermiştir. Allah’a ve Resûlü’ne itaat eden doğruyu bulmuştur. Onlara isyan eden dalalete gitmiş, doğrudan uzak bir sapıklığa düşmüştür. Size de Allah’a karşı gelmekten sakınmanızı tavsiye ederim. Müslüman’ın Müslüman’a yapacağı en hayırlı tavsiye onu ahrete teşvik etmesi, Allah’a karşı gelmekten sakınmayı ona emretmesidir. Allah’ın sizi kendi nefsinden korkuttuğu şekilde siz, ondan korkup sakının. Bundan daha faziletli bir öğüt, bundan daha üstün bir nasihat yoktur. Doğrusu bu, Allah’tan korkup, sakınarak amel eden kimseler için bir sakınma ve takvadır. Arzu ettiğiniz ahret işleri için de gerçek bir dost ve yardımcıdır. Kendisiyle Allah arasındaki gizli ve aşikâr işleri düzelter ve bununla sadece Allah rızasını amaçlayan kimseye gelince, bu yaptığı iş onun dünyası için bir nasihat, ölüm sonrası için de bir azık olur. Çünkü o zaman insan dünyada yaptığı güzel amellere muhtaç olur. Dünyada sâlih amel işlememiş kimselere gelince onlar ahrette kendileri ile kötü amelleri arasına uzak bir mesafe konulmasını isterler. Allah sizi kendi nefsinden sakındırıyor. Allah kullarına karşı şefkatlidir. O Allah ki onun sözü doğrudur. Allah vaadini yerine getirir. Bu hususta kesinlikle bir hilâf yoktur. Çünkü o; ‘Benim katımda söz değişmez, ben kullara asla zulmetmem!’[Kâf Sûresi, 29] diye buyuruyor. Dünyada ve ahrette gizli ve aşikâr her hususta ve her zamanda Allah’tan

⁹⁹ Cahit Külekçi, “İlk dönem İslam...” s.312.

¹⁰⁰ Cahit Külekçi, “İlk dönem İslam...” s.312-313, Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Târihu’r-Rüsûl ve’l-Mülûk, Thk: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Kahire., II, 394-396.

korkun. Çünkü o buyuruyor ki; kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa Allah, onun kötülüklerini örter. Kim Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten sakınırsa şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanı Allah'ın gazabına, azabına ve öfkesine karşı korur. Allah'a karşı gelmekten sakınmak, insanın yüzünü aydınlatır. Rabbi hoşnut kılar. Kişinin derecesini de yükseltir. Payınızı alın, Allah'ın hukuku konusunda aşırıya kaçmayın. Allah size kitabını öğretmiş, yolunu göstermiştir ki doğru sözlü olanlarla yalancılar ortaya çıksın, onları bilsin. Allah size nasıl ihsanda bulduysa, siz de ihsanda bulunun ve iyilik yapın. Onun düşmanlarına karşı düşmanlık edin. Allah yolunda hakkıyla savaşın. O, sizleri seçti. Sizleri Müslüman olarak adlandırdı ki helak olanlar bir delile bağlı olarak helak olsun, yaşayanlar da bir delile bağlı olarak yaşasın. Güç ve kuvvet Allah'ındır. Allah'ı çokça zikredin. Ölüm sonrası için çalışın. Allah ile kendisi arasındaki münasebeti düzelden kimsenin, insanlarla kendisi arasındaki ilişkiler kendiliğinden düzelir. Çünkü Allah, insanlara hükmeder. İnsanlar ona hükmedemezler. O, insanlara sahiptir. İnsanlar ona sahip olamazlar. Allah, her şeyden daha büyüktür. Güç, kuvvet ve büyüklük Allah'a mahsustur.”

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hutbelerinin maddî ve mânevî hayatın ihtiyaçlarıyla yakından ilgili, ferdî veya içtimaî problemlerin çözümüne yönelik olduğu bilinmektedir. Ayrıca hutbelerini kısa tuttuğu ve bunu tavsiye ettiği de rivayet edilmektedir. Toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması gereken hutbelerde cami dışında bulunan kişi ve grupların eleştirisi yerine bizzat hitap edilen cemaatin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması, İslâmiyet'in öngördüğü şekilde birlik ve beraberliğe özendirici konuşmaların yapılması, gerek Kur'ân-ı Kerîm'in gerekse sünnetin genel irşad yönteminin zaruri kıldığı bir davranıştır. ¹⁰¹

Hutbelerde zaman zaman kötü hareketlerin sebep olacağı felâketlerin hatırlatılması, nebevî irşad yöntemlerinden biri olmakla birlikte Kur'an'da ilâhî rahmetin her şeyi kuşattığına ¹⁰² ve son peygamberin bütün âlemlere rahmet olarak gönderildiğine ¹⁰³ dikkat çekilmesi müjdeleyici, iyimser, ümit verici, barışçı ve hoşgörülü bir üslûp kullanmanın korkutucu, ümit kırıcı, sert bir üslûptan daha yapıcı olduğunu göstermektedir.

¹⁰¹ Mustafa Bakır, "Hutbe", s. 426.

¹⁰² A'râf Suresi, 7/156.

¹⁰³ Enbiyâ Suresi, 21/107.

Âl-i İmrân sûresinin, “Ey Peygamber! Allah’tan bir rahmet olarak sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet ve bağışlanmaları için dua et”¹⁰⁴ (3/159) meâlindeki âyeti, Kur’an ve Sünnet’in öngördüğü irşad faaliyetlerinde takip edilecek yöntemle ilgili kuralların bir özeti sayılabilir.¹⁰⁵

1.3.2.3. Hulefa-i Raşidin Dönemi ve Sonrasında Hutbe

Hz. Peygamber’den (sav) sonra namazda imamet vazifesini gören halifeler Cuma ve bayram namazlarını da kıldırmışlar, dolayısıyla hutbeler de onlar tarafından irad edilmiştir. Hz. Peygamber’den (sav) sonra hutbe dini fonksiyonu yanında siyasi hâkimiyetin sembolü olarak da önem kazanmış, önemli olayların, siyasi, askeri ve idari kararların halka duyurulmasında önemli bir vasıta olmuştur.¹⁰⁶

Hz. Peygamber (s.a.v)’in vefâtından sonra halife olan Hz. Ebûbekir hutbesinde Müslümanların *ulu’l-emre itaatin* hangi hallerde olması gerektiğini vurgularken; ‘*Allah ve Resûlü’ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah ve Resûlü’ne isyan edersen bana itaat etmeniz gerekmez!*’ şeklinde bir ifadede bulunmuş ve aslında halifenin, Allah ve Resûlü’nün ihdâs ettiği prensiplere uyma zorunluluğunun altını bir kere daha çizmiştir. Aksi halde halifenin meşruiyetini kaybedeceğini de belirten Hz. Ebûbekir, halifeliği müddetince de bu hassas dengeyi korumuş; o da hutbesinde icraatın nasıl olacağı noktasına açıklık getirmiştir.¹⁰⁷

Hz. Ebûbekir’in halife seçildiği toplantıda, Hz. Ebûbekir’den önce hutbe veren Hz. Ömer de hutbesinde *bîat* unsuru üzerinde durmuş ve bîatın gönüllülük esasına dayandığına atıf yapmıştır. Halife olduktan sonra yaptığı kısa konuşmasında ‘*Sizleri yolun doğrusuna ileteceğim!*’ diyen Hz. Ömer, toplumun idaresi noktasında tüm sorumluluğu üzerine aldığı beyân ederek, kendisinden sonra gelecek tüm Müslüman devlet başkanlarına üstlenecekleri sorumluluk hakkında uyarıda bulunmuştur. Hz. Osman’ın vermiş olduğu ilk

¹⁰⁴ Al-i İmran Suresi, 3/159

¹⁰⁵ Mustafa Baktır, “Hutbe”,s.426.

¹⁰⁶ Hayrettin Karaman, “Cuma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, Cilt:8,s. 86.

¹⁰⁷ Cahit Külekçi, “İlk Dönem İslam...” s:319.

hutbenin ise siyâsî içerikten yoksun olması, hutbenin dînî ve toplumsal nasihatlerle örülü olması, Hz. Osman'ın yönetim tarzı hakkında bize mutlak bir fikir vermektedir. Nitekim hutbelerindeki yumuşak üslup, Hz. Osman'ın yönetici kimliğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Osman'ın ilk konuşmasındaki tedirginliği de Hz. Osman'ın siyâsî yönünün çok güçlü olmadığını bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁸

Hulefâ-yı Râşidîn'in son halifesi Hz. Ali'nin, en karmaşık dönemde halife olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu durum Hz. Ali'nin vermiş olduğu ilk hutbeye de olduğu gibi yansımıştır. Nitekim hutbede geçen '*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden sâlim olan kimsedir. Müslüman'ın kanı gerekli haller dışında hiçbir şekilde dökülemez.*' cümleleri, hilafeti döneminde gerçekleşecek olan kimi hadiselerin öncülü gibidir. Diğer halifelerden farklı olarak, Hz. Ali'nin hutbesi sırasında farklı seslerin yükselmesi de aynı paralelde düşünülmelidir.¹⁰⁹

İbn Haldûn'un kaydettiğine göre halife adına ilk hutbe okuyan kişi Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b. Abbas'tır. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sırasında Hz. Ali'nin adının hutbede okunması onun hilâfetinin bir alâmeti sayılmış, halkın da sükût ederek dinlemesi kendisine biat olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰ Muhtemelen Muâviye de bu uygulamayı sürdürmüştür.

Hutbenin Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin'den sonra aldığı şekil ve içerik de yine siyasi, coğrafi, idari, ekonomik, kültürel şartların değişmesinden ve bunun da hutbedeki yansımından başka bir şey değildir. Mesela Emeviler'le birlikte dini ve idari konularda ortaya çıkan pek çok anlaşmazlıklar, siyasi çekişmeler, devletin idari yapısının hükümdarlık olmasına ve toplumda birçok idari ve sosyal problemlerin ortaya çıkmasına

Sebeplere ve dolayısıyla siyasi idare ile dini otoritenin ayrılmasını kolaylaştırmıştır. Yani Emeviler idareyi ele alınca, halifeler yalnız siyasi hükümdar durumuna gelmişler, dini görev ve sorumlulukları tamamen dini otoritelere, yani âlimlere bırakmışlardır. Çünkü onlar, dini görevleri yürütecek dini bilgi ve kültüre, ehliyet ve

¹⁰⁸ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam..." s:319.

¹⁰⁹ Cahit Külekçi, "İlk Dönem İslam ..." s:319.

¹¹⁰ İbn. Haldun, *Mukaddime*, Cilt:2, İstanbul 1988, s:34.

liyakate sahip değillerdi ve bazı halifeler dindar olmaktan ve dini kaideleri uygulamaktan aciz olarak yetişmişlerdi¹¹¹

Abbâsîler döneminde İslâm topraklarının genişlemesi, devlet teşkilâtında Sâsânî menşeli geleneklerin etkili olması ve resmî meşguliyetlerin artması, halifelerin halktan uzak kalmalarına ve dolayısıyla Cuma namazını bizzat kıldırma geleneğini terk etmelerine yol açtı. Bunun yerine bir din âlimi hatip olarak tayin edildi ve Abbâsî devri boyunca hutbede halife adının anılarak kendisine dua edilmesi hilâfetin sembolü oldu. Bir halife başa geçtikten sonra hilâfet merkezinde ve ülkenin diğer yerlerinde adına hutbe okutur, ilk hutbede maiyetiyle birlikte camiye giderek hatibe hil'at giydirir ve mükâfat verirdi. Özellikle camide veya sarayda halktan biat alma âdeti terk edilince umumi biatin yerini alan hutbenin önemi daha da arttı.¹¹²

Hutbede bir kimsenin adının halife olarak anılmasına halkın tepki göstermemesi bir onay kabul edilirdi. İkinci hutbede halifenin isim ve lakabı zikredilerek dua edilir, zaman zaman da halife ve sultanlar övgü dolu uzun lakap ve vasıflarla anılırdı. Kur'an ve Sünnet'e bağlılığıyla tanınan Nûreddin Mahmud Zengî, hatiplere gönderdiği bir fermanda kendisinin hutbede lâıyk olmadığı vasıflarla anılmamasını, hatiplerin övgüde aşırı gitmemesini emrederek kendi belirlediği sade dua cümlelerinin okunmasını istemiştir.¹¹³

İslâm devletlerinde bir hükümdarın meşruiyet kazanması onun saltanatının halife tarafından tasdik edilmesiyle mümkün olurdu. Bunun ilk şartı da hükümdarın kendi ülkesinde halife adına hutbe okutmasıydı. Doğu İslâm dünyasında genellikle Abbâsî, zaman zaman da Fâtımî halifeleri adına hutbe okunmuştur. Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu hükümdarları da Sünnîler'in hâmisî sıfatıyla birkaç istisna dışında Abbâsî halifeleri adına hutbe okutmuşlardır. İslâm tarihi boyunca bazı kadın hükümdar ve yöneticilerin de kendi adlarına hutbe okuttukları bilinmektedir. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin'in hanımı olup Mısır'da Memlûk tahtına geçen Şecerüddür, Kutluğhanlılar

¹¹¹ Recai Doğan, "Cumhuriyet öncesi dönemde yaygın din eğitimi açısından hutbeler", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXXIX, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, s. 498.

¹¹² Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 426.

¹¹³ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 426.

Hükümdarı Türkân Hatun, İlhanlılar'dan Olcaytu Han'ın kızı Satı Bey Hatun ve Celâyirliler'den Döndü Hatun bunlardan bazılarıdır.¹¹⁴

Siyasî bakımdan hutbenin bir önemi de halife ile sultan veya eyalet valileri ve mahallî hânedanlar arasındaki güç dengesinin bir işareti olmasında ortaya çıkmaktadır. Horasan valisi ve Tâhirîler hânedanının kurucusu Tâhir b. Hüseyin, bağımsızlık işareti olarak Halife Me'mûn'un yerine hutbede kendi adını okutup eyalet valileri içinde bu uygulamayı başlatan ilk kişi olmuştur. Saffârî Emîri Amr b. Leys, bazı yetkilerinin elinden alınması üzerine Abbâsî hânedanının önde gelen simalarından Muvaffak'ın adını hutbelerden kaldırdı. Halife Râzî-Billâh'ın emîrî'l-ümerâlığa getirdiği Basra ve Vâsıt Valisi İbn Râik ile Bağdat Sâhibüşşurtası Muhammed b. Yâkût'un adlarının hutbede kendi adından sonra okunmasına müsaade etmesi bir başka örnektir.¹¹⁵

Hamdânîler'den Nâsırüddeve'nin ismi ve lakabı Cuma hutbelerinde zikredildi. Ancak bu bir kural halini almadı. Halifelerin güçlerinin zayıflaması ve hükümdarlıkları tanınan bazı müstakil yöneticilerin adlarının halifenin adıyla birlikte anılmaya başlanması diğer taşra hânedanları için bir problem teşkil etti. Bir halifeyi tanıma, hutbede adı onunla birlikte anılan taşra yöneticisinin üstünlüğünü de kabul etme anlamına geldiğinden bazen halifeyi de tanımama yoluna gidildi. Meselâ Sâ mânîler, Büveyhîler'in üstünlüğünü kabul etmiş olmamak için Mutî'-Lillâh'ın halifeliğini tanımadılar. Ancak kendi yönetimlerini meşrûlaştırmak amacıyla onların hal'ettiği Müstekfî-Billâh'a biatlarını sürdürdüler; hatta ölümünden sonra bile adını hutbede anmaya devam ettiler¹¹⁶.

Büveyhîler devrinde görüldüğü üzere siyasî alandaki güçlerine bağlı olarak hutbede bazen halifenin adıyla birlikte taşradaki bir hânedanın hükümdarı, onun nâib veya önemli bir valisi yahut başka bir hânedanın hükümdarının adı da anılıyordu. Büveyhî Hükümdarı Adudüddeve, hutbede halifeden sonra kendi adını zikrettirmekle yetinmeyip nâibi İzzüddeve'nin adını da zikrettirmiştir. Yine Büveyhîler'den Bahâüddeve, hutbelerde kendi adından başka Büveyhîler'in Musul emîri Haccâc, Ukaylî emîri Ali ve kardeşi Mukallid'in isimlerini de okutmuştur. Gazneliler Devleti topraklarında Abbâsî halifesinin adı İslâm toplumunun mânevî lideri olarak anılırken Gazneli Mahmud hâkimiyeti altına

¹¹⁴ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

¹¹⁵ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

¹¹⁶ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

aldığı müslüman ülkelerde hutbeyi kendi adına okuttu. Böylece devlet yapısında halifeyi mânevî, hükümdarı siyasî lider olarak tanıma temayülü ortaya çıktı. Halifenin izni alınarak veliahdın adının hutbede anılması Gazneli Mahmud'un başlattığı bir uygulama olup devlette istikrarın sağlanması amacını taşımaktaydı. Gazneli geleneği Selçuklular tarafından devam ettirilmiştir.¹¹⁷

İslâm tarihinde devletlerarasındaki güç dengesi de zaman zaman hutbelere yansımıştır. Özellikle taht kavgaları sırasında Abbâsî halifeleri Bağdat'a hâkim olan taraf adına hutbe okutmuşlardır. Meselâ 492'de Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına hutbe okutarak onu meşrû hükümdar ilân eden Halife Müstazhir-Billâh, ertesi yıl Berkyaruk'un ordusunun Bağdat'a yaklaşması üzerine onu meşrû sultan ilân ederek adına hutbe okutmaya başlamıştır. Taht iddiacıları Bağdat'ta adlarına hutbe okutmak istemeyen halifeleri tehdit ettikleri gibi bazan da halifeleri dikkate almadan kendi adlarına hutbe okutmaktan çekinmemişlerdir. Hatta mahallî emîrlere bile diledikleri kişiler adına hutbe okutmuşlardır. Selçuklular, Gazneliler'in Horasan ve Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerine son verip onları tâbi devlet haline getirince Gazne'de hutbe sırasıyla Abbâsî halifesi, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Melik Sencer ve Gazne Sultanı Behram Şah adına okunmaya başlandı. 514 Muharreminde (Nisan 1120) Bağdat'ta Büyük Selçuklu Hükümdarı Sencer ile yeğeni ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar adına hutbe okunmuştur.¹¹⁸

Abbâsî hilâfetine rakip olan Fâtımîler, hâkimiyetleri altına aldıkları topraklarda yalnız kendi halifelerinin adını okuttular. 370 (981) yılından itibaren Mekke'de Abbâsî halifesi yerine Fâtımî halifesinin adı hutbede anıldığı gibi Fâtımîler'in Rahbe valisi olan Arslan el-Besâsîrî Bağdat'ı ele geçirdiğinde (1059) Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu. Ebû Ali Ahmed b. Efdal ordunun desteğiyle vezir olunca Fâtımî Halifesi Hâfız-Lidînellâh'ın (1131-1149) adını hutbelere çıkarıp kendi adının zikredilmesini emretti. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtımî hilâfetine son vermesi üzerine Mısır'da tekrar Abbâsî halifeleri adına hutbe okutulmaya başlandı (7 Muharrem 567/10 Eylül 1171). Bu arada 316'dan (928)

¹¹⁷ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

¹¹⁸ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

itibaren Endülüs Emevî Hükümdarı III. Abdurrahman, daha sonraki dönemlerde Muvahhid ve Hafsî hükümdarları halife unvanıyla Cuma hutbelerini kendi adlarına okutmuşlardır.¹¹⁹

Abbâsî hilâfetine son veren Moğollar'ın İslâmiyet'i kabul etmeleri hutbe konusunda yeni bir uygulama getirdi. Mısır'daki Abbâsî hilâfetine tanımayan Moğollar, kendi yönetimlerinin meşruiyetine bir temel olarak Sünnî çevrelerde Hulefâ-yi Râşidîn'in, Şîî çevrelerde ise on iki imamın adını hutbede okuttular. Memlûk hükümdarları, herhangi bir siyâsî gücü bulunmayan Mısır Abbâsî halifelerinin adını hutbede kendi adlarıyla birlikte okutuyorlardı. Hindistan'da Bâbürlüler Hulefâ-yi Râşidîn'in yanında kendi hükümdarlarının adlarını anarken Âdilşâhîler ve Kutubşâhîler gibi Şîî hânedanları on iki imam ve kendi hükümdarları adına hutbe okuttular. İran'da Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra bu yönetimin mânevî önderliğine bağlılıklarını ifade için hutbeye Safevî hükümdarının adını da dâhil ettiler. Bâbürlü Hükümdarı Evrengzîb 1665'te Kutubşâhîler ile bir antlaşma yapınca on iki imamın ve Safevî hükümdarlarının adının hutbede anılmamasını şart koştu. Ancak Evrengzîb'in oğlu I. Bahadır Şah (1707-1712) Şîî mezhebini benimsediğinde hutbede on iki imamın adının anılmasını emrettiyse de halkın tepki göstermesi üzerine bu uygulamadan vazgeçti.¹²⁰

1. 3.2.4. Osmanlı Devleti Döneminde Hutbe

Anadolu beyliklerinden bağımsız olanlarda hutbe, bey adına okunurdu. Karacahisar Osman Bey tarafından fethedilip kilisesi camiye çevrilince (1291) ulemâdan Dursun Fakih ilk defa hutbede Osman Bey'in adını andı. Bu sırada Osmanlı Beyliği henüz Selçuklu Devleti'ne tâbi idi. Osman Bey'den sonra da bu uygulama sürdürüldü. Devletin güçlü olduğu dönemlerde çok uzak bölgelerde bile himaye edilmesini isteyen müslüman devletlerde hutbe, Osmanlı sultanı adına okunmuştur. Açe, Cava, Seylan, Batavya, Sumatra gibi Hint Okyanusu'ndaki küçük müslüman devletler bunlardan bazılarıdır. Devletin elinden çıkan bir kısım topraklarda da zaman zaman hutbe Osmanlı hükümdarı adına okunmuştur. Meselâ Küçük Kaynarca Antlaşması ile (1774) Kırım'ın bağımsızlığı

¹¹⁹ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 427.

¹²⁰ Mustafa Baktır, "Hutbe", s.427.

tanınırken ülkenin dinî yönden Osmanlı Devleti'ne bağlılığını teyit çerçevesinde Cuma ve bayram hutbelerinin padişah adına okunması kabul edilmiştir.

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bir taraftan eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin dünyanın çeşitli yerlerindeki müslüman topluluklarla dinî bağlarını kuvvetlendirerek Batılı güçlere karşı siyasî destek elde etme arzusu, diğer taraftan sömürgeci güçler karşısında İslâm dünyasının tek hâmisi görülen Osmanlı Devleti'nin himayesini temin yönündeki çabalar sonucunda İngiliz yönetimindeki Hindistan'da ve Kâşgar'da (Doğu Türkistan) olduğu gibi Uzakdoğu'da ve Afrika'nın çeşitli ülkelerinde de hutbe Osmanlı sultanı adına okunmuştur. II. Abdülhamid'in İslâmcılık siyasetiyle daha çok önem atfedilen bu durum Osmanlı Devleti'nden sonra da uzun yıllar devam etmiştir.¹²¹

1876 anayasasının 7. maddesinde padişah adına hutbe okunması onun hâkimiyet hakları arasında sayılmıştır. Ancak son halife Abdülmecid'in sürgün edilmesinin ardından Cumhuriyet hükümeti ve İslâm milleti adına dua edilmeye başlandı. Osmanlı dönemindeki hutbelerin Arapça olarak hazırlandığı ve okunduğu görülmektedir. Hutbelerin Arapça okunması öylesine güçlü bir gelenek idi ki başka bir dilde okunması, hatta buna göz yumulması, ciddi biçimde tepkiye yol açabilmektedir. Osmanlı dönemine ait tespit edilen gerek yazma gerekse matbu hutbe mecmualarında yer alan hutbelerin tamamının Arapça olduğu görülmektedir.¹²²

Diğer taraftan, Osmanlılarda, dil farklılığı dolayısıyla hutbelerde verilen mesajın dinleyenler tarafından anlaşılmasından doğan mahzurun tamamen göz ardı edilmediği, hutbede ele alınan konunun Türkçe olarak ayrıca açıklanması için “Kürsü Şeyhliği”, “Selâtin Şeyhliği” ya da “Cuma Vaizliği” adıyla diğer bir faaliyetin gerçekleştirildiği görülür. Padişahlar, şehzadeler ve sultanlar tarafından inşa ettirilen ve Cuma namazının kılındığı selâtin camileri adı verilen büyük camilerde görevli vaizlerin, hutbelerde ele alınan konuların Türkçe açıklamalarını yaptığı kaydedilmektedir. Söz konusu bu vaizlerin atanmalarının Şeyhulislamın teklifi ve Padişahın onayı ile yapıldığı görülmektedir.¹²³

¹²¹ Mustafa Baktır, “Hutbe”, s. 427.

¹²² Zeki Salih Zengin, “Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s.389.*

¹²³ Zeki Salih Zengin, “Osmanlılar Döneminde ...”, s.389.

1.3.2.5. Cumhuriyet Döneminde Hutbe

Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi zamanında hutbenin dili konusunda değişiklik yapıldı ve ilk olarak 24 Kasım 1922 tarihinde Abdülmecid'in Büyük Millet Meclisi'nce hilâfet makamına seçilmesinden sonra murahhaslar heyeti başkanı Müfid Efendi tarafından Fâtih Camii'nde Türkçe hutbe okundu. 23 Şubat 1925'te birçok milletvekili hutbenin Türkçe okunmasını ve aynı yılın sonbaharında hutbede geçen duaların hem Türkçe hem Arapça olarak okunmasını teklif etti. 1926 yılı Ramazan ayında İstanbul'da Göztepe Camii imamı Cemâleddin Hoca dua ve âyetlerle birlikte hutbenin tamamını Türkçe okudu, bu yüzden de bir süre görevden uzaklaştırıldı.¹²⁴

Daha sonra oluşturulan komisyon 1926'da Diyanet İşleri Reisliği'ne yeni bir teklif sundu. Başkan Rifat Börekçi'nin imzasıyla yürürlüğe giren tâlimatta (1927) âyet ve hadis metinlerinin dışında kalan bölümlerin Türkçe okunması istendi. 1928 yılı Nisan ayının sonunda İstanbul müftüsü Fehmi Efendi, hutbeye halkın iman ve ahlâk konularında aydınlatılacağı Türkçe bir kısmın ekleneceğini bildirdi. 5 Şubat 1932 tarihinde İstanbul'da Süleymaniye Camii'nde tamamı Türkçe olan bir hutbe okunduysa da bu uygulama devam ettirilmedi.¹²⁵

Başkanlık bu konudaki uygulamayı kolaylaştırmak üzere 1953'te 53 hutbeden oluşan "Hutbe" ve 1973 yılında Din İşleri Yüksek Kurulunun 23.3.1972 gün ve 615 sayılı kararı ile 61 hutbeden oluşan "Hutbeler" adlı diğer bir hutbe kitabını hazırlatmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, irşadın önemli bir vasıtası olan "hutbe" konusunda zaman zaman düzenleyici tedbirler almış, müftülüklere gönderdiği tamimler ile hatiplerin uyacağı esaslar belirlenmiştir. Mesela Din İşleri Yüksek Kurulu 28.9.1978 günü hutbeler konusunu görüşmüş ve okunacak hutbelerin Başkanlıkça yayınlanmış veya Başkanlığın tetkikinden geçmiş metinlerden seçmelerinin uygun olacağı kararına varmıştır. Bu karar, 10 Ekim 1978 tarih ve 788 sayılı genelge ile taşra teşkilatına duyurulmuştur.¹²⁶

¹²⁴ Mustafa Baktır, "Hutbe", s. 428.

¹²⁵ Mustafa Baktır, "Hutbe",s. 428.

¹²⁶ Mustafa Baktır, "Hutbe",s. 428.

Başkanlık müteakip dönemlerde de benzeri genelgeler yayınlamıştır. Bu konudaki uygulamayı kolaylaştırmak üzere Diyanet Gazetesinin eki olarak her ay dört hutbe yayınlamış, 1980’li yılların başlarında okutulmak üzere “Örnek Metinler” adı altında yeni bir hutbe kitabı neşredilmiştir. Hutbeler ile ilgili bu tedbirler sayesinde bazı mahzurlar bertaraf edilirken, örnek metinlerden hutbe okunması hatipleri tembelliğe sevk etmesi ve çoğu zaman hutbelerde aktüel konulardan uzak kalınması gibi bazı mahzurları da ortaya çıkarmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Haziran 2006 sonu itibariyle, hutbelerin konu tespiti ve telif hizmetlerini İl Müftülüklerine devretmiştir. Bu tarihten sonra İl Müftülükleri, kendi personellerine hazırlattıkları hutbeleri, oluşturdukları hutbe komisyonlarında inceleyerek bu görevi yürütmeyi sürdürmektedirler.

BÖLÜM II

OSMANLI DEVLETİNDE VAAZ VE VAİZLİK MÜESSESESİ

2.1.Kuruluş ve Yükselme Dönemi

Osmanlı Devleti, daha önceki İslam devletlerinden farklı olarak eğitim öğretim faaliyetlerini ve din hizmetlerini kurumsallaştırmıştır. Osmanlı dönemindeki medreseler birkaç işlevi birlikte yürütmüşlerdir. Buna göre medreseler devletin çeşitli kadroları için eleman ihtiyacını karşılamının yanı sıra, ilmiye mensuplarını (imam, hatip, vaiz) da yetiştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde vaiz yetiştirmek için özel bir çaba bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu günkü anlamda bir vaizlik müessesesi de bulunmamaktadır. Ancak vaizler de dâhil olmak üzere bütün din görevlileri yine medreselerden yetişmişlerdir.¹²⁷

Osmanlı eğitim sistemi dine dayanmaktaydı. Medreselerde matematik, astronomi, tıp, felsefe, tarih, belagat gibi ilimlerin yanında kelam, akaid, hadis, tefsir usul-i fıkıh, fıkıh, gibi İslami ilimler de okutuluyordu. Hatta Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin en mühimi Hanefî Fıkıhı olup bu da “Hidaye” ismiyle meşhurdu. Bu eser, İslam hukuku cihetiyle çok mühim olduğundan ümmühattan sayılırdı.¹²⁸

Bu bilgidен yola çıkarak Osmanlıda vaizlerin eğitimlerini daha çok Ehl-i sünnet itikadı üzerine aldıklarını ve çoğunlukla Hanefî fıkıh çizgisini takip ettiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla vaazlarında da bunun yansıması görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde camilerin yaygın din eğitim açısından önemli bir yeri bulunmaktaydı. Osmanlı medreselerinin müştemilatı içinde bulunan cami, medresenin halka açılan kapısı durumundaydı. Medresede elde edilen bilgiler medresenin talebeleri tarafından bu yolla halka aktarılmaktaydı. Bu türlü medrese-cami ilişkisi medrese öğrencilerinin öğrendiklerini uygulamasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla uygulamalı bir vaaz ve hitabetin varlığından söz edebiliriz. Bu yolla medrese hem halkı bilgisiyle aydınlatmış, hem de halkla bütünleşerek halkın desteğini almış ve varlığını devam

¹²⁷ Zeynep Yüksel, “Osmanlıda Vaaz ve Vaizlik Geleneği” *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, DİB yayınları, Ankara 2011, s. 165.

¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.18-29.

ettirmiştir. Medrese öğrencileri camilerde öğrendiklerini uygulamalarının yanında, medreselerin tatil olduğu üç aylarda (Recep, Şaban, Ramazan) ülkenin çeşitli yerlerine dağılarak gittikleri yerlerdeki camilerde imam-hatiplik ve vaizlik görevlerini yerine getirmişlerdir. “Cerre çıkmak” olarak adlandırılan bu sistem öğrencilere öğrendiklerini uygulama imkânı vermiştir. Aynı zamanda medrese halk bütünleşmesini, yeni bilgi ve düşüncelerin halka ulaştırılacak halkın aydınlanmasını sağlamıştır.¹²⁹

Osmanlı Devletinde yaygın din eğitim açısında dikkate alınacak bir diğer husus da Kürsü Şeyhliğidir. Osmanlı Devleti’nde büyük camilerin her birinde vaizler ve Cuma günleri hutbe okuyan hatipler bulundu. Ayrıca büyük ve cemaati kalabalık olan Selâtin camilerinde halka vaaz ve nasihat etmek üzere kendilerine “kürsü şeyhi” veya “Cuma vaizi” denilen vaizler tayin edilirdi. Padişahlar tarafından tayin edilen bu vaizlerin ulemadan olması esastı. İlk defa hangi tarihte ihdas edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Fatih Sultan Mehmet döneminde Eyüp’teki Fatih Camii’nde uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonraları Sultan Selim, Sultan II. Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmet ve Büyük Ayasofya camileri ilave edilmiştir. 1726 yılına kadar on bir cami ile sınırlı kalan kürsü şeyhliği uygulama, ilerleyen dönemlerde merkezden taşraya doğru genişleyerek vilayet ve sancak merkezlerinde de kurulmuştur. Bu kapsamda Bulgaristan, Yunanistan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde de kürsü şeyhlikleri ihdas edilmiştir.¹³⁰

Kürsü Şeyhlikleri, cemaati bol olan selâtin camilerinde Cuma namazlarında okunan hutbelerde geçen ayet, hadis ve diğer konuların dinleyenlere açıklanması için ihdas edilmiştir. Zira Osmanlı’da hutbeler, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnetine bağlılığın ifadesi olarak Arapça okunurdu. Fakat halkın çoğu hutbelerin içeriğini anlamaktan uzaktı ve bu sebeple hutbenin feyiz, bereket ve manevi değerinden mahrum kalmaktaydı. Hal böyle olunca Cuma namazından sonra sair dini hükümleri tebliğ etmek, namaz sırasında okunan hutbenin mânâ ve muhtevasını anlatmak, İslam dinini telkin ederek dünyevi ve uhrevi menfaatlerin teminini sağlamak, halkın tamamını dinin bu ulvi amaç ve feyzine kavuşturmak maksadıyla ihdas edilmişlerdir. Bunun yanı sıra kürsü şeyhleri, halka İslam

¹²⁹Zeynep Yüksel, “Osmanlıda Vaaz ve...”, s. 167.

¹³⁰ İrfan Başkurt, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012), s. 117-145.

dinine ait hükümlerle iyilikleri tavsiye edip onları kötülüklerden sakındırmak vaaz ve nasihatlerle Müslümanları bilinçlendirmekle görevlilerdi. Sonraki dönemde kürsü şeyhlerinin hizmetleri arasına medreselerde ders vermek, dersiâmlık, saray vaizliği, görevli oldukları camilerin imam hatipliğinin yürütmek, Buharî ve Şifa-i Şerif okumak, talebe yetiştirmek ve devletin resmi törenlerine katılmak gibi vazifeler de eklenmiştir. Bazı camilerde vazife yapan kürsü vaizlerinden örnek verecek olursak;

Ayasofya-i Kebir Camii Şerifi: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi,

Sultan Ahmet Camii şerifi: Erzurumlu Mehmet Faik Efendi

Ebu Eyyub El-Ensari Camii şerifi: Tirebulu Ahmet Efendi

Kürsü şeyhliklerinin bulunduğu camiler, kürsü şeyhlerinin 1330/1914 yılından itibaren Evkaf bütçesi umum Zeyl Meşayihî'ne dâhil edilmeleri ile kürsü vaizleri için bir silsile ve maratib-i ilmiye yani birbirinin takip eden ilmî kademe ve terfi derecesi haline gelmiştir. Bu şekilde ilmiye şubelerinden ayrı ve müstakil bir cihet haline getirilen kürsü şeyhlikleri, tertip ve terfi açısından selâtin camilerine 33 dereceli bir hüviyet kazanarak önem ve sosyal itibar bakımından diğer vaizliklerden ayrılmıştır. En alt derecesi Eyüp'te ki Fatih Camii, en tepe noktası Ayasofya Camii Kürsü Şeyhliğidir.¹³¹

Kürsü Şeyhliklerine görevlendirilecek kişiler, ülkenin ilim ve ahlak yönünden tanınmış kişileri arasından yapılan imtihanlar sonucu belirlenmiştir. Kürsü Şeyhleri en meşhur âlimlerden oldukları için vaazları halkın üzerinde gayet etkili olmuştur.¹³²

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'da kurduğu Sahn-ı Seman Medreseleri ve ardından Kanuni'nin kurduğu Süleymaniye Medreseleri ile ilim hayatı zirveye çıkmıştır. Ancak Süleymaniye Medreseleri'nden sonraki süreçte gerileme medreselerde de görülmüş bir çöküş süreci yaşanmıştır. Medreselerin içinde bulunmuş olduğu aksaklıklar medresedeki öğrencinin de almış olduğu eğitimin kalitesini düşürmüş ve öğrencinin de

¹³¹ İrfan Başkurt, "Osmanlı'dan Cumhuriyete...", s. 117-145.

¹³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin...* s.186.

donanımı azalmış, kalitesini yitirmiştir. Bu durum da din görevlilerinin istihdamından sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹³³

Tanzimat dönemine baktığımızda, bu dönemde Müslümanların hayatında vaazların ve vaizlerin önemli yeri bulunmaktaydı. Ancak bu alanın kendine özgü problemleri de söz konusuydu. Öyle ki bu dönem vaaz ve vaizlik müessesesi ciddi sıkıntılarla birlikte hatırlanmıştır. Tanzimat döneminde İstanbul ve taşra camilerinde vaaz hizmeti esas olarak Selâtin şeyhleri, Dersiâmlar, çeşitli vakıfların vaizleri, ileri seviyedeki medrese öğrencileri ve Ramazanlarda cemaatin vereceği cüz’i bir ücreti alabilmek için bu göreve talip olmuş kişiler tarafından üstlenilmiştir. Vaizlerin çoğu, son gruptakilerden olmakla birlikte bu dönemde vaizlik müessesesinin genelinde sıkıntılar bulunmaktaydı. Namık Kemal, bir dostuna yazdığı, *Tasvir-i Efkâr*’ın üç sayısında yayınladığı “Ramazan Tarif-i Ahvaline Dair Mektubu”nda İstanbul’un 1867 Ramazan’ını (7 Ocak-5 Şubat) anlatırken diğer birçok konu yanında vaizlere de değinmiştir.¹³⁴

Namık Kemal’in mezkûr mektubuna göre; “Vaazdan maksat halkı terbiyedir. Vaizlerin içinde buldukları zamanın ve halkın ihtiyaçlarını dikkate almaları, dinin hükümlerini ve umumi adabı bilmeleri gerekir. Bunların içinde İslam’ı en güzel şekilde anlatanlar bulunmakla birlikte, çoğu geyik hikâyesi anlatıyor, bu terakki devrinde İsrailiyyat naklediyorlar. Halk da onları dinlemiyor. Bu pek önemli görevin layıkları tarafından yerine getirilmesi hâlinde ne kadar faydalı olacağını anlatmaya gerek yoktur.”¹³⁵

Tanzimat döneminden sonra vaaz ve vaizlerin durumu görüşülmüş ve vaizlerin birtakım sıkıntılarını dile getirdikten sonra bunlara çözüm önerisi getirilmeye çalışılmıştır. Halkın eğitimi açısından vaazın en iyi şekilde yerine getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda yöneticiler, sırf para toplamak için vaaz verenlere karşı tedbirler almış sahte vaizleri belirlemeye çalışmışlardır¹³⁶.

¹³³ Zeynep Yüksel, “Osmanlıda Vaaz ve...” , s.170.

¹³⁴ Zeynep Yüksel, “Osmanlıda Vaaz ve...” , s.171.

¹³⁵ Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 41, s. 3, s. 108.

¹³⁶ Zeynep Yüksel, “Osmanlıda Vaaz ve...” s.173.

Vaaz ve vaizlerle ilgili sıkıntılar, Tanzimat Dönemi'nde olduğu gibi II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Abdülhamid döneminde Muhammed Abduh, vaazların ıslah edilmesi, vaizlerin halkı her konuda aydınlatabilecek ilmî ve mesleki yeterliliklere sahip olarak yetiştirilmesi konusunda bir ıslah projesi dile getirmiştir. Muhammed Abduh'un vaizler hakkında üzerinde durduğu konu, vaizlerin hem bilgi donanımları açısından hem de ahlaken halka örnek teşkil edecek düzeyde olmaları ve vaaz anlatırken etkili bir anlatıma sahip olmalarıdır.¹³⁷

2.2. II. Meşrutiyet Dönemi

II. Meşrutiyet dönemi hemen her konuyu konuşulduğu yazıldığı ve tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönem vaaz ve vaizlik konusunda da gerek sürekli mecmualarda ve gazetelerde gerek müstakil eserlerde gerekse yetkili mercilerce kanunname, nizamname ve layiha yoluyla tedbirlerin alındığı hatta mesleğinde uzman vaiz yetiştirmeye yönelik medreselerin açıldığı bir devir olmuştur. Bu dönem Osmanlı devletinin gerileme dönemi olup, gerileme sadece siyasi alanda değil dini alanda da kendini göstermiştir. Bu bağlamda toplumun önder kişileri sayılan vaizler işlerini aksatmaya, vazifelerini Allah rızası için değil de menfaat için yapmaya başlamışlardır. Sonuç böyle olunca Vaizlik kurumunda da ıslahat kaçınılmaz olmuştur.¹³⁸

1908 İnkılâbı'ndan sonra ortaya çıkan din alanından ıslahat veya modernleşme gerekliliği düşüncesinin neticesinden din adamlarının yetiştiği medreselerde de önemli değişikliklere gidilmiş, Medresetü'l - Vaizin, Medresetü'l Eimme ve'l Huteba türünden okullar açılmış dolayısıyla buradan mezun olacakların da bu fikre hizmet edecek şekilde bir eğitimden geçmeleri hedeflenmiştir. Yani vaaz edecek olan vaizler çağın gereklerine göre bir eğitimden geçeceklerdir. Böylece halkın ekonomi, eğitim, sağlık gibi alanlarda ufku açılacak, dinin yeniliklerin önünde bir engel olmadığı anlatılacaktır.¹³⁹

Medresetü'l - Vaizi'nden önce, Meşrutiyetin ilanından önce başlayıp ve bu dönemde hız kazanan çalışmalar sonucunda vaizlerin iyi yetiştirilmesi konusunda bir irade ve

¹³⁷Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi..." "s.105-106.

¹³⁸Zeynep Yüksel,"Osmanlıda Vaaz ve..." , s.174.

¹³⁹Recai Doğan, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", Diyanet ilmi Dergi, Ankara 1999,Cilt:35.s.172.

temayülün ortaya çıktığı görülür. Konu ile ilgili ilk teşebbüs, Şeyh Reşit Rıza tarafından 1910'da İstanbul'a geldiği sırada yapılmıştır. Reşit Rıza daha önce Suriye, Mısır ve Tunus'da açıldığını söylediği medreseler örneğine uygun bir medreseyi İstanbul'da kurmayı teklif etmiştir. Öğretim dili Arapça olacak olan medresede, ortaöğretim çıkışlıların vaiz olarak yetiştirilmesi planlanmıştır. İkinci önemli teşebbüs ise, II. Meşrutiyetin başlarından medrese ıslahatları çerçevesinde vaizlerin yetişebileceği bir “vaizin ve müşşidin” şubesinin açılmasının kararlaştırılması, hatta programının dahi yapılmış olmasına rağmen bunun gerçekleştirilememiş olmasıdır. Bunun üzerine Evkaf Nezareti, zaten hazırlanmış olan programı gözden geçirerek uygulamak üzere 28 Aralık 1912 tarihinde Soğuk Çeşme-Vani Efendi Medresesi'nde kendisine bağlı Medresetü'l – Vaizini açmıştır.¹⁴⁰

Medresetü'l-Vaizinin açılması, genel medresenin mevcut durumunun, yaşadığı asra ve gelişen topluma yeterli gelmediğinin kabul edilmesinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Medresetü'l-Vaizin sınavla 20-30 yaşları arasında öğrenci alıyordu. Ancak medrese ilk iki yıl başarılı bir eğitim-öğretim veremedi. Bu başarısızlığın sebepleri, medreseye kabul edilen öğrencinin seviyesinin üzerinde daha yüksek bir programın hazırlanıp uygulanması, idareci ve öğretim kadrosunun yetersizliği, disiplinin sağlanamamış olması gibi nedenler olabilir. Hayri Efendi, ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli vaizleri yetiştirmek üzere Medresetü'l-Vaizin Nizamnamesini 19 Şubat 1914 tarihinde düzenlemiştir. Nizamnameye göre Medresetü'l-Vaizin; konularına hâkim, İslam dinini hakkıyla bilen ve bunu anlatabilecek vaizler yetiştirmek üzere kurulmuştur.

Medresetü'l-Vaizinin öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Yüksek dereceli bir medrese olarak tesis edilmiştir. Öğrenciye Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, İlm-i Kelam, İlm-i Fıkıh, İlm-i Usul-i Fıkıh, Feraiz, Tarih, Coğrafya, Türk-Arap-Farz Edebiyatı, Rıyazat, İlm-i Heyet Tabiat Bilgisi ve Kimya, Felsefe, Toplum ve Eğitim Bilgisi, Hukuki Bilgiler, İktisat, Maliye, Sağlık Bilgisi, Beden Eğitimi, Hitabet ve Mev'ize derslerinin öğretimi yapılması planlanmıştır. Medrese müdür ve öğretmenlerini, Evkaf Nezareti tayin edecektir. Öğrencilere konan yaş sınır 20-30 idi. Sınav ile öğrenci alınacaktı. Öğrencinin

¹⁴⁰ Recai Doğan, “Osmanlı'nın Son Döneminde...”s.196-197.

sağlık durumu yerinde olmalı, ayrıca azasından noksan olmayıp, kekeleme de olmamalıydı. Öğrenci medreseyi bitirdikten sonra Evkaf'ın gösterdiği hizmeti dört yıl yapacağını taahhüt edecekti.¹⁴¹

Vaizlerin yetiştirilmesi konusunda yapılan bu çalışmalar başarılı bir sonuç vermiş midir?

Bu soruya cevap konusunda Aksekili A. Hamdi'nin Şer'iyeye Vekâleti'ne sunduğu rapor bize bilgi vermektedir. Raporda bu sırada (Safer 1341/Kasım 1922) vaizlerin durumlarını hiç de iyi olmadığı belirtildikten sonra, Medresetü'l-Vaizinin çalışmalarıyla ilgili şu bilgiler verilmektedir; Medresetü'l-Vaizin açıldığından kaydolan talebenin sayısı yüz elliye geçtiği halde, bunlardan büyük bir kısmı öğrenimlerini tamamlayamadan Birinci Cihan Savaşı'na şehit düşmüşler, böylece okulun gelişmesi mümkün olmamıştır. Okul bir sene de kapalı kalmış iyice değer yitirmiştir. Sonuçta medreseden bugüne kadar ancak kırk kişi mezun olmuş, bunlardan da yalnızca yedi-sekizi kürsü şeyhliğine tayin edilmiştir. Geri kalanlar perişan olmuş ve medreseye rağbet azalmıştır. Tabiatıyla bu olumsuz sonuçta en büyük pay savaşın getirdiği büyük sıkıntılara aittir. Medresetü'l-Vaizin, 1919 sonlarında, Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba ile birleştirilerek “ Medresetü'l-İrşad” adıyla yeni bir medreseye dönüştürülmüştür.¹⁴²

II. Meşrutiyet döneminden vaiz yetiştirmek üzere kurulan bu medreseler başarılı olmamış, istenilen sonuç alınamamış olsa da bu çalışmaların daha sonraki din görevlisi yetiştirmeye yönelik yapılan çalışmalara bir ışık tuttuğu söylenebilir.

Bu dönemde vaazlar üzerinde çokça durulmasının sebebi nedir? Diye bir soru soracak olursak; Bunun siyasi, ekonomik ve sosyal pek çok sebebinin olduğunu görürüz ancak temel sebep, vaazların kamuoyu oluşturma aracı olarak kullanılmasıdır.

Siyasi amaçlar: Meşrutiyeti ve meşrutiyetin hükümlerinin halka anlatılması, böylece kamuoyu oluşturarak meşrutiyeti benimsetme, siyasi nüfuz sağlama gibi amaçlar doğrultusunda vaazlar kullanılmıştır. Çünkü ulemanın halk üzerindeki etkisi bilinmektedir. Örneğin, üç ayların yaklaşması dolayısıyla imamet, hitabet ve vaaz hizmetleri için Anadolu

¹⁴¹Recai Doğan, “Osmanlı'nın Son Döneminde ...”s.197.

¹⁴²Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Dönemi ...” s. 35-123.

ve Rumeli'ye dağılacak talebe-i ulema nasihatlerde bulunan Mustafa Sabri Efendi, halkın kalplerini meşrutiyete ısındırmak, faydalarını sıralamak gibi konuların vaazlara dâhil edilmesinin üzerinde durduktan sonra muhaliflerin etkilerinin azaltılmasına önem atfetmektedir. Vaazlar yoluyla ulaşılmak istenen siyasi amaçlardan birisi de, millette fikir birliği oluşturmaktır. Ve özellikle Osmanlı memleketinden yaşayan unsurların birbirleriyle barış içinde yaşamaları gerektiğini halka telkin etmektir. Din birliğinin önemi üzerinde durularak siyasi birlik oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴³

Ekonomik Amaçlar: Dönemin içinde bulunduğu şartlardan dolayı ekonomideki gerilik ve halkın devlet kapısına göz dikmesi dolayısıyla vaazlarda dünyayı karalayan konuların aksine İslamiyet'in dünya hayatına önem vermesi gerektiği yolunda emirleri olduğu hatırlatılarak halk çalışma ve özel teşebbüse teşvik edilmiştir.

Pedagojik ve Sosyal Amaçlar: Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkın çok küçük bir kesimi eğitim ve öğretimden faydalanırken geriye kalan çoğunluk eğitimden mahrumdu. Özellikle taşra halkı cehalet içerisindeydi. Halkın eğitim alamaması halkı bilgisizliğe ve ahlaksızlığa sevk etmiştir. İçerisinde bulunulan bu durumdan kurtulma ve iki sınıf arasındaki uçurumu gidermek ancak vaazlar vasıtasıyla halkı eğitime teşvik etmek, özellikle köylüde mektep ve maarife karşı oluşan bu olumsuz tavrı gidermeye çalışmakla olacaktır. Bu bağlamda halkın ilme rağbetinin artırılması için vaazlarda, İslam'ın bir ilim dini olduğu, ilmin önemi ayet ve hadislerle anlatılması üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda yaygınlaşan ahlaksızlık, rüşvet, zina, hırsızlık, adam öldürme gibi pek çok sosyal problemin çözümünde de vaazlardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Halkın hurafelerden arınmış İslam'ı öğrenmesini sağlamak ve gittikçe artan misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçmek de vaazlar yoluyla gerçekleştirilmesi hedeflenen amaçlar arasında yer almaktadır.¹⁴⁴

¹⁴³ Recai Doğan, "Osmanlı'nın Son Döneminde...", s.175,183.

¹⁴⁴ Recai Doğan, "Osmanlı'nın Son Döneminde...", s.175,183.

2.3. Osmanlı Dönemi Vaizlerinin Din Algısı ve Topluma Etkileri

2.3.1. Hacı Bayram Veli

Hacı Bayram Veli, Ankara'nın Çubuk Suyu kenarında Solfasol Köyü'nde doğmuştur. Doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte yapılan araştırmalar 1348-1350 seneleri dolaylarında olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁵ Asıl adı Numan, babasının adı Koyunluca Ahmet'tir. Bayram ismini Hamidüddin Aksarayı'ye (Somuncu Baba) intibası bir kurban bayramı gününe rast geldiği için şeyhi vermiştir.¹⁴⁶

Hacı Bayram Veli, dini ilimlerde tahsilini bitirdikten sonra Ankara'da Kara Medrese'de, daha sonra Bursa Çelebi Sultan Mehmet Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. O dönemin medreseleri günümüzün üniversiteleri düzeyinde, ders veren müderrisler ise günümüzün profesörü seviyesinde olduğunu düşünürsek, Hacı Bayram Veli'nin ilmi seviyesini anlamış oluruz.

Hacı Bayram Veli, 1392 senesine kadar müderrislik yapmış, bu tarihten sonra Kayseri'de bulunan Şeyh Ebu Hamiduddin Aksarayı'ye intisab ederek tasavvuf hayatı başlamıştır. Bir süre Ebu Hamiduddin ile Bursa'da kalıp müderrislik yaptıktan sonra yine onunla birlikte hac vazifesi için Bursa'dan ayrılmış daha sonra şeyhi ile Aksaray'a yerleşmiştir. Ebu Hamiduddin vefat edene kadar Aksaray'da kalmış. Vefat ettikten sonra Ankara'ya dönerek oraya yerleşmiştir. O dönemde Ankara ve genel olarak Osmanlı Devleti siyasi, sosyal ahlakî ve dini bir kargaşa yaşıyor; Timur istilası, Yıldırım'ın oğullarının taht kavgası, Şeyh Bedrettin olayı, sosyal çözülme ve bunun neticesi olarak sefahat ve ahlaki bozukluklar devleti ciddi biçimde tehdit ediyordu.¹⁴⁷

Moğol istilasının önü sıra Orta Asya'dan göç eden ve toprağa yerleşik hayata alışık olmayan Türkler, Anadolu'daki yeni şartlara uyum problemi ile yüz yüzedir. Dönemin şehirleri kültür, sanat ve iktisat gibi konularda oldukça hareketlidir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında bilim dili olarak uzun süre kullanılan Farsça ve Arapça yerini yavaş yavaş Türkçe'ye bırakmaya başlar. Anadolu'da az miktarda Hıristiyan nüfus bulunmakta

¹⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli, Kültür Bakanlığı, Türk Büyükleri/139*, Ankara 1991, s. 25-27.

¹⁴⁶ Tarık Veliöğlu, *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, Hayy kitap, İstanbul 2008, s. 38.

¹⁴⁷ Tarık Veliöğlu, *Osmanlı'nın...* s.39.

ancak çoğunluğu, Ehl-i Sünnet inancından olan Müslüman Türkler teşkil etmektedir. Doğu mintikalarında başta yezidiler (Adeviyye mezhebi) olmak üzere, Şii propagandası kendini hissettirmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse o dönemin Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'da dini ve milli birliğin sağlanmasına, Türk kültürünün Arap ve Fars kültürüne üstün hale getirilmesine, muhacir Türklerin toprağa yerleşik hayata alıştırılmasına, sanat ve iktisadın güçlendirilmesine, içtimaî ahlakın sağlamaştırılmasına şiddetle ihtiyaç vardır.

İşte bu ortamda dünyaya gelen Hacı Bayram Veli Şia ve sapık tasavvuf temsilcileri karşısında, fevkalade hassas olan Osmanlı Devleti yöneticilerince, Sünnî bulunarak tasvip edilmiş, hatta çeşitli vakıflar kurularak desteklenmiştir. Resulullah'ın “fakirlik öğüncümdür” hadisini kendisine şiar ederek açlığını bastırmak üzere karnına taş bağlayacak derecede sünneti uygulayan Hacı Bayram, kendi devrinin sünni eğitim müesseseleri olan medreselerde yetişmiş, hatta müderrislik de yapmıştır. Yine yetiştirdiği talebeler, verdikleri eserlerde Sünnî anlayışı sergilemektedirler. Kısaca Hacı Bayram sünnîdir. Dini birliği sağlamada Şia'ya karşı görev sahibidir.¹⁴⁸

Hacı Bayram, Anadolu'da dil ve kültür birliğinin sağlanması için, Türkçe eserler yazılmasını, Leme'at ve Gülşen-i Raz gibi eserlerin Türkçeleştirilmesini tavsiye etmiş, kendisi de halkın anlayacağı dilden Türkçe şiirler yazarak dil birliğinin sağlanmasına katkı sağlamıştır. Hacı Bayram Veli halkı ve müritlerini el emeğiyle geçinmeye, toprağı işlemeye ve sanata yönlendirmiştir. İmece usulünü ortaya atarak insanların yardımlaşarak çalışmasını teşvik etmiştir. Kısaca Hacı Bayram Anadolu'nun ortasında bir sevgi ve kardeşlik mektebi kurmuş toplumun tekrar birleşmesinde büyük bir rol oynamıştır.

Onun öğretileri Anadolu'da hızlı bir şekilde yayılmış bu Osmanlı devlet yöneticilerinin de dikkatini çekmiştir. Bazı kimselerin Hacı Bayram hakkında yanlış bilgi vermeleri üzerine, Sultan II. Murat O'nu Edirne'ye çağırmıştır. Hacı Bayram yanına Akşemsettin gibi birkaç talebesini de alarak Edirne'ye gider. II. Murat ile görüşmesi neticesi Sultan Murat, Hacı Bayram'ın manevi olgunluğunu fark eder ve ona saygı gösterir. Sultan II. Murat'ın isteğiyle bir süre Edirne'de kalır ve Edirne Eski Camiinde vaazları ile halkı irşad eder.

¹⁴⁸ Tarık Velioglu, *Osmanlı'nın...* s.40.

Bilim ve tasavvufu birleştiren Hacı Bayram Veli Anadolu'nun değişik yerlerinde yaptığı sohbetler ve çalışmalarla Osmanlı Devleti'nde en çok sevilen ve hürmet edilen arifler arasındadır. Yetiştirdiği talebeleri arasında Akşemsettin, Eşrefoğlu Rûmi, Ahmet Bîcan... gibi Osmanlının manevi hayatında etkili olmuş isimler vardır. Hacı Bayram Veli 1430 senesinde Ankara'da vefat etmiştir.¹⁴⁹

2.3.2.Kadızeliler

XVII. yüzyılda Osmanlılarda dinî ve içtimaî hareket başlatan vaizler zümresi ve bu harekete verilen isimdir. IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi'den (ö. 1045/1635) almıştır.¹⁵⁰ Tekke ve medrese ayrılığını körükleyen bir ayrılık hareketi ortaya çıkmıştır ki, bu hareketin mensupları hocalarının ölümünden sonra da onun fikirlerini yayarak belli bir zümre oluşturmuşlardır, bunlar Kadızade'nin lakabından dolayı "Kadızeliler" veya halk arasında "*Fakih*" den bozma "*Fakılar*" diye anılmışlardır.¹⁵¹ Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.¹⁵²

Mehmed Efendi 990'da (1582) Balıkesir'de doğdu, babası kadı olduğu için Kadızâde lakabıyla anıldı. Gençliğinde Balıkesir'de bir müddet Birgivi'nin talebelerinden ders okudu, ardından İstanbul'a geldi ve tahsilini burada tamamladı. Kısa bir süre sonra İstanbul'da Tercüman Tekkesi şeyhi ve Halvetî tarikatına mensup olan Ömer Efendi'ye intisap etti. Fakat tasavvufun mizacına ve fikirlerine uymadığı gerekçesiyle bu yolu bırakarak önce Fâtih Camii'nde, daha sonra 1041'de (1631-32) tayin edildiği Ayasofya Camii'nde ders ve vaaz vermeye başladı, şöhreti kısa sürede yayıldı.

Kadızeliler'in fikrî seviyedeki lideri İbn Teymiyye mektebinden etkilenen Birgivi Mehmed Efendi'dir (ö. 981/1573). Onun en önemli eserlerinden Türkçe bir ilmihal kitabı

¹⁴⁹ Tarık Velioğlu, *Osmanlı'nın...* s.40-42.

¹⁵⁰ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızeliler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:24,s.100.

¹⁵¹ Cengiz Gündoğdu, "XVII Yüzyıl da Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasiler-Kadızeliler Mücadelesi". *iLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, Cilt:3,sayı:1, s.41.

¹⁵² Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızeliler",s.100.

olan Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme) Kadızâdeliler arasında yaygın biçimde okunmuştur.. Birgivî'de görülen İbn Teymiyye'nin etkisi Kadızâde Mehmed Efendi'nin eserlerinde de dikkat çeker. Kadızâde Mehmed Efendi ve onun takipçileri, Hz. Peygamber döneminden sonra ortaya çıkan birtakım âdet ve uygulamaları bid'at olarak nitelemiş ve şiddetle reddetmiştir.¹⁵³

Ahlaken de kurnaz, cerbezeli ve çok haris bir şahsiyet olduğu söylenen Kadı-zade, va'z ve sohbetlerinde Sultan Ahmed'in ölümünden sonra memleketin geçirmekte olduğu buhran ve halkın bunalımından istifade ederek, bütün hataların şeriate muhalif hareketlerden dolayı ortaya çıktığını söyleyip, kendisini de şeriatın müdafii ve hamisi olarak göstermiştir. Hal böyle olunca, devletin aczinden şaşkın bir halde bulunan halk ve bilhassa mutaassıp çevreler Kadızadeli'nin sözlerinde bir çıkış yolu görmüş ve ona teveccüh etmişlerdir. Mutasavıflar bu çevrelerden uzak durmuş, onlara techil ve istihfafla mukabele etmişlerdir. Kendisini şeriatın müdafii olarak gören ve bundan dolayı teveccühe mazhar olan Kadızade'nin şöhreti zamanla yayılmaya başlamış, bu şöhret IV. Murad'a kadar ulaşmış ve onun hususi iltifatına mazhar olmuştur. Kadızade, kürsülerde bu iltifattan istifade ile devlet büyükleri aleyhinde serbestçe bazı sözler söylemekten çekinmemiştir.¹⁵⁴

Kadızade elde ettiği bu teveccühten sonra, IV. Murad'ın halkı zaptedip terbiye etmek için kahvehaneleri yıktırıp, tütün kullanmayı yasaklaması üzerine fırsattan istifade edip Padişah'ın katında itibar kazanmak için tütünün haram olduğuna dair akli ve nakli deliller getirerek ölçüsüz hatalarla içtihatta bulunmuştur. Böylece ona destek olduğu, tütünün ve kahvenin Allah tarafından menedilmiş olduğunu söyleyip itiraz edenlere: "Ülû'l-emrin menetmesiyle terk-i lazım gelir. Bunu dinlemeyenler katlolunur." diye karşılık verdiği ve bu sebeble pek çok kişinin canından olduğu nakledilir.¹⁵⁵

Kendisinden sonra Kadızâdelilerin liderliğine geçen Üstüvânî Mehmed Efendi (ö. 1072/1661)39 ve çevresindeki vaizler de aynı şekilde sarayda büyük nüfuz elde etmiş hatta saraydaki tayin ve azillerde dahi etkili olmuşlardır. Bu nüfuzlarından da cesaretle dine

¹⁵³ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler",s.100.

¹⁵⁴ Cengiz Gündoğdu," XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese..."s.42.

¹⁵⁵ Cengiz Gündoğdu," XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese..."s.43.;naklen: Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*.

sonradan dâhil edildiği (bid'at olduğu) gerekçesiyle cemaatle nafîle namaz kılınmasına ve makamla salavât getirilmesine şiddetle karşı çıkmaya başlamışlardır. Kadı zadeliler sadece tarikat mensuplarını değil aynı zamanda onlara sempati duyan ve tekkelerine giden halkı da dinden çıkmakla suçlamaya başlamışlardır. İstanbul'da bulunan tekkeleri yıkmaya, rastladıkları dervişlere tecdîdi îman teklif etmeye başlamış, tek minare kalacak şekilde diğer minareleri yıkmaya, cuma namazı sırasında na't-ı şerif okuyan müezzinlere engel olmaya çalışmışlardır.¹⁵⁶

Neticede Padişah'ın himayesine girmekle daha da güç ve cesaret kazanan Kadı-zade fikirlerini yaymaya ve kendilerine tabi olmayanları bid'at ehli olarak addedip onlara sataşmaya başlamıştır. Nitekim onun en büyük mücadelesi, kendisinden önce Birgivi'nin yaptığı gibi tarikat mensuplarıyla, özellikle "sema" ve "devran" konusunda Halvetiler ve Mevleviler'le olmuştur. Halvetiler arasında ise buna şiddetle karşı çıkanların başında devrin en önemli ve dikkat çekici sufilerinden olan Abdülmecid Sivasi olmuştur.¹⁵⁷

Abdülmecîd Sivâsî 971/1563'de Zile'de doğmuştur. "Sivâsî" nisbesiyle meşhûr olmuştur. Babası, Muharrem ez-Zilî'dir. Abdülmecîd Sivâsî otuz yaşına kadar hem zahiri ilimlerde ders aldığı hem de sohbetlerine iştirâk ederek feyz aldığı amcası Halvetiyye Tarikatı Şemsiye Kolu müessisi Şemseddîn Sivâsî (926/1519-1006/1597)'ye intisap etmiştir. Abdülmecîd Sivâsî tekmîl-i tarîkat ettikten sonra Şemseddîn Sivâsî kendisine icâzetnâme vererek Merzifon ve civârındaki sehirli, kasaba ve göçerleri irşâd için görevlendirmiş, şeyhinin vefatından sonra Sivas'daki Şemsiyye Dergâhı'nda post-nişin olmuştur. Sivas ve yöresinde ilim ve irfân yolunda kazandığı şöhreti dönemin padisahı III. Mehmed'e ulaşmış ve çıkarılan bir hatt-ı hümayün'la İstanbul'a davet edilmistir. Davet üzerine İstanbul'a gelen Abdülmecîd Sivâsî, Ayasofya yakınında bir eve yerleşmiş ve yine pâdisahın isteği üzerine Ayasofya Câmii'nde va'z ve nasihatte bulunup, hadîs nakli ve tefsîr dersleri vermeye başlamıştır. Daha sonra Şehzade Camii, Fatih camii ve Süleymaniye camilerinde vaizlik yapmış, Sultan Ahmed Câmii'ne temel atıldığı gün

¹⁵⁶ Mehmet Salih Kumaş, "İslâm Hukuk Tarihinde Hukukunaraçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vâni Mehmed Efendi'nin Cehrî Zikre Dâir Risalesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2011, sayı. 17, 2011, s.513.

¹⁵⁷ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese...", s.44-45.

pâdisah tarafından cum'a vâizi olarak atanıp, ölünceye kadar bu câmiideki görevini sürdürmüştür.¹⁵⁸

Kadı-zâde Mehmed Efendi ile Abdülmecid Sivâsî arasında cereyan eden tartışmaların konuları Kadı-zâdeliler hareketinin odak noktasını teşkil eder. Bu konular üç kategoride toplanabilir:

1. Tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler: Sûfîlerin semâ ve devranının câiz olup olmadığı, zikir ve mûsiki konuları.

2. Dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler: Aklî ilimleri (matematik, felsefe gibi) okumanın câiz olup olmadığı; Hızır'ın hayatta bulunup bulunmadığı; ezan, mevlid ve Kur'ân-ı Kerîm'in makamla okunmasının câiz olup olmadığı; Hz. Muhammed ve sahâbeye isimleri geçtiği zaman "sallallâhu aleyhi ve sellem" (tasliye) ve "radiyallâhu anh" (tarziye) demenin meşrû olup olmadığı; Resûl-i Ekrem'in anne ve babasının imanla vefat edip etmediği; Firavun'un imanla ölüp ölmediği; Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâfir sayılıp sayılmayacağı; Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezîd'e lânet edilip edilemeyeceği; Hz. Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan bid'atları terketmenin şart olup olmadığı; kabir ziyaretinin câiz olup olmadığı; Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde cemaatle nâfile namaz kılınıp kılınamayacağı ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusu.

3. İçtimaî ve siyasî hayatla ilgili meseleler: Tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanılmasının haram olup olmadığı; rüşvet almanın mahiyeti ve hükmü, namazlardan sonra musâfahanın, inhinânın (el etek öpme, selâm verirken eğilme) câiz olup olmadığı gibi konular.¹⁵⁹

İlk defa Kadı-zade Mehmed Efendi tarafından tartışma konusu olarak ortaya atılan bu meselelerde Kadı-zade müsbet ilimlerin tahsilinin gerekli olmadığı, Hızır (as)'ın hayatta

¹⁵⁸ Cengiz Gündoğdu, Sultan Ahmed Câmîi İlk Cum'a Vâizi: Abdülmecid Sivâsî (971/1563-1049/1639) (Vâizlik Hizmetleri, Sultan Ahmed Câmîi'ne Atanması, Va'z Uslûbu), *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2000, Cilt: 2, sayı: 4, s. 41-45.

¹⁵⁹ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadı-zâdeliler", s.100-101.

olmadığı, ezan ve na't-ı nebevi, mevlüt, Kur'an ve sair şeyleri makarnla ve güzel sesle okumanın caiz olmadığı, tarikat erbabının "devran" ve "sema" yapmalarının meşru' olmadığı, sigara, kahve ve keyif verici şeylerin haram olduğu, cemaatle nafile Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazı kılmanın caiz olmadığı, eşyanın tesbihinin kal ile değil, hal ile olduğu, denizde avlanan her hayvanın yenilebileceği gibi hususları dile getirmiş, örf, adet ve gelenekleri dikkate almayıp, hissiyatı da işe karıştırarak itidalden uzak, müfrit bir tavır takınmıştır. Abdülmecid Sivasi ise bunlar ve benzeri meselelerde Kadı-zade'ye mukabil, ölçü olarak akla uygunluk ve dinin özüne aykırı olmamayı benimsemiştir.¹⁶⁰

Sivasilerle Kadızadeliler arasındaki tartışma, İstanbul ortamında meydana gelmiş, kitap ve fetvanın yanı sıra özellikle cami kürsüleri ve vaazlar araç olarak kullanılmıştır. Her biri kendi kürsüsünden diğerine bazen açıktan bazen üstü kapalı eleştiri yöneltmek suretiyle tartışmanın dozunun gittikçe yükselmesine sebep olmuşlardır. Meselâ Kadızâde ile Sivâsî arasında, "Eşyanın tesbihi hâl ile mi yoksa kâl ile midir?" tartışması vaaz kürsüsünden padişah huzuruna kadar taşınmıştı.¹⁶¹

Her halulkarda Sivasi Kadı-zade münakaşası IV. Murad'ın uyguladığı siyaset sayesinde sözlü ve yazılı safhada kalmış, fiili bir harekete dönüşmemiştir. Ancak Kadı-zade'nin 1635'de Abdülmecid Sivasi'nin de bundan dört yıl sonra (1639) ölümünü müteakip, Kadı-zade'nin yolundan giden mutaassıp zümre ile Sivasi taraftarları arasında aynı münakaşalar müsamahasız ve hoşgörüsüz bir tarzda büyüyüp gelişmeye, hatta fiili mücadele halini almaya başlamıştır.¹⁶²

Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra hareketin ikinci safhası başladı. Onun taraftarları olan bir kısım kürsü vâizleri de şer'an haram olduğu kesin delillerle sabit olmayan bazı şeylerin haramlığını iddiaya devam ettiler ve bunları yapanları küfürle suçladılar; cemaatle nâfile namaz kılanlara, makamla salâvat getirip na't-ı şerif okuyanlara, tasavvuf ehlinin semâ ve devranına şiddetle karşı çıktılar. Saraydaki baltacılar, bostancılar ve kapıcılardan bazılarını da etkileri altına alıp onlar vasıtasıyla kızlar ağası ile vâlide

¹⁶⁰ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese...", s.48.; naklen: Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ehakk*.

¹⁶¹ Çağfer Karadaş, "Sivasiler-Kadızadeliler Olayı ve İnanç Boyutu", *İlim ve kültür Tarihinde Sivasiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri, Sivas 2010*, s.114.

¹⁶² Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese...", s.65.

sultana kadar ulaştılar ve siyasî güç sahibi oldular. Bu dönemde Kadızâdeliler'in liderliğini, Mehmed Efendi'nin yanında yetişerek Ayasofya Camii vâizliğine kadar yükselmiş olan Üstüvânî Mehmed Efendi üstlendi.¹⁶³

Kadızadeliler tarikat ehlinin sema' ve devranlarının raks hükmünde olup, raksın ise icma' ile haram olması hasebiyle müslümanların bunları menetmeleri gerektiğini telkin ettiler. Cahil halk da bunların sözlerine uyararak Halvetiyye, Mevleviyye ve diğer tarikat erbabına karşı düşmanlık edip, bunları tekfir etmekten başka, "tekkelerine girenler bile kâfir olur" diyecek kadar ileri gitmişler, tekkeleri yıkmaya, taş ve topraklarını denize dökmeye, sokaklarda rasladıkları derviş ve şeyhlere tecdid-i İman teklif edip, kabul etmeyenleri öldürmeye başlamışlardı. İşte bu sebeplerden dolayı tarikat erbabı bu dönemde adeta sinmiş, bu mütecevizlere karşı hükümeti ele geçirmiş olan ağaların da bu şüursuz kalabalığa uymaları üzerine Halveti ve Mevlevi tekkeleri faaliyet yapamaz olmuşlardı.¹⁶⁴

Bu vaizlerle tasavvuf ehli arasında o zamana kadarki fikir mücadelesi, Kadızâdelilerin saraydaki hamilerinden aldıkları cür'ete ilaveten vezir-i azam Melek Paşa'dan izin almak suretiyle Salkım Söğüt'te Demirkapı tarafındaki tekkelerini basıp dervişlerini dağıtmakla fiili safhaya intikal etti. Üstüvani Mehmet Efendi (ö. 1072/1661)'nin reisliğinde oldukça güç kazanan Kadızâdeliler hareketi, meşhur Çınar Vakası'na (Vak'a-i Vakvakıyye) (4 Mart 1656) kadar devam etti. Bu olayda Üstüvani'ye destek veren saray ve devlet adamlarından birçoğu öldürüldüğü için Kadızâdelilerin gücü bir ölçüde kırılmıştı. Böylece Padişah yanında hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Üstüvani, sarayda elde ettiği nüfuzu mutasavvıflar aleyhinde kullanmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i azamlığına kadar saraydaki nüfuzları devam etmiştir.¹⁶⁵

Köprülü Mehmet Paşa (ö.1072/1666 devrin tanınmış âlimlerini toplayıp Kadızâdeliler hakkındaki görüşlerini sordu. Meclisin kararını padişaha sunan sadrazam padişah'tan Kadızâdeliler'in katli için ferman aldı. Ancak bu ceza sürgüne çevrilerek hareketin liderleri olan Üstüvânî, Türk Ahmed, Küçük Emir ve Divane Mustafa gibi tahrik edici vaizleri yakalatıp Kıbrıs'a sürgün ettirmiştir. Böylece şeyhleri ve tekkeleri bunların

¹⁶³ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", s.101.

¹⁶⁴ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese...", s.65-66.

¹⁶⁵ Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyıl da Tekke-Medrese...", s.67.

elinden kurtaran Köprülü, Kadızadeliler hareketinin fiilen sona ermesini sağlamıştır. Daha sonra Kadızâdeliler geleneğinden gelen vaiz Vâni Mehmed Efendi'nin, sadrazam tarafından İstanbul'a davet edilmesi bu hareketi yeniden alevlendirmişse de etkisi uzun sürmemiştir.¹⁶⁶

Özet olarak diyebiliriz ki, tarikatleri şeriat dışı sayan kürsü vaizleri ile tarikat ehli arasındaki uzlaşmazlıktan ortaya çıkan bu çatışmaların asıl sebebini, o dönemde yaşanan iç sorunların ağırlığı ve idarenin aciziyeti yanında, bilgi birikimleri ve yetkinlikleri giderek zayıflayan ulema sınıfının yarattığı boşluğu, halk üzerinde etkili bazı vaizlerin doldurması oluşturmuştur. Kadı-zadeliler ve Sivasiler tartışması İstanbul ve çevresi ile sınırlı kalmış mevzi bir hareket olup, ne Kadı-zade medrese ulemasını, ne de Sivasi tekke erbabını bütünel temsil konumunda değillerdir. Her dönemde benzer tartışmalar görülmüştür ve bunlar o dönemin dini anlayış ve yaşayışında belli ölçülerde etkili olmuştur. Osmanlı döneminde dikkat çekici bir yere sahip olan bu olay vaaz ve vaizlerin toplumda ne gibi etkilere sebebiyet verebileceğini görmemiz açısından da önemlidir.

2.3.3. İsmail Hakkı Bursevi

1653 yılında Doğu Bulgaristan'daki Aydos'ta doğdu. Küçük yaşta ilim tahsil eden İsmail Hakkı 12 yaşında vaazlara başladı. Henüz 22 yaşında bir genç iken Üsküp'e gitti ve camilerde vaaz etti. Daha sonra Şeyhi Osman Fazlı Efendi, O'nu Bursa'ya halife tayin etti. Bursa'da vaaz ve nasihatlere devam eden İsmail Hakkı, bir Pazar günü Ulu Cami'de "Ey inananlar Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun" mealli ayetin tefsiri ile ilk vaazını verdi. Uzun yıllar Bursa Ulu Camii'nde tefsir sohbetlerine devam etti. Aynı zamanda Ruhu'l-Beyan adlı tefsirini yazdı. Yaşının ilerlemesine rağmen son yıllarını kitaplar telif ederek, camilerde vaazlar vererek geçirdi. Oldukça büyük kalabalıkların katıldığı vaazları, halka oldukça tesir etmiştir. II. Mustafa döneminden Avusturya Seferi'ne de katılan İsmail Hakkı Bursevi seferde askere ve padişaha vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Bursa'da vefat eden İsmail Hakkı, geride uzun ve bereketli bir ömür ve yüzlerce eser bırakmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", s.102.

¹⁶⁷ Tarık Veliöğlu, *Osmanlı'nın...* s. 235-240.

2.4. Milli Mücadele Döneminde Vaaz

Din, bir milletin oluşmasında yegâne kaynak olmasa bile, insan ruhunun ana gayesi olan ahlak ve inanç kaynaklarını vermesi bakımından çok önemlidir. Bu inanç ve ahlak kavramları ise, örfleri ve adetleri meydana getirmiş ve böylece milletlerin vazgeçilmez ana hasletlerinden olan millî kültürler ortaya çıkmıştır.

Din, her milletin olduğu gibi Türk milletinin de millet olmasında, milli kimlik ve hafızasının oluşturulmasında en önemli ve en etkili unsurlardan biridir. Şurası muhakkaktır ki bir millet, kendini oluşturan ve varlığının sebebi haline gelen ruhunu kaybettiği zaman, milli istiklâlini hatta vatanını da kaybeder. Din âlimleri vatan ve millet savunmasında, zalimler karşı halkın yanında sağduyunun temsil edilmesinde ve halkın çeşitli şekillerde yönlendirilmesinde birçok görev üstlenmişlerdir. Sadece din âlimi ve din büyükleri değil, bu gelenekle yetişen devlet adamları ve aydınlar da her zaman olduğu gibi milli mücadele yıllarında verdikleri vaazlarla halkı milli mücadeleye davet etmişler, onları birlik içinde hareket etmeye ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarını desteklemeye yönlendirmişlerdir.¹⁶⁸

Milli mücadelenin ilk günlerinde halk Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi "Hakiki vaziyeti anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi..." böyle bir andan milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen, hocalar müftüler, din adamları milli mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Mesela; Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi yaptığı konuşmalar ve gayretleriyle halkı bilinçlendirmeye, mücadele fikrini aşılama çalışmıştır.¹⁶⁹

1919 Mayıslarında, memleketin üstüne kara bulutlar çökmüştü. Denizli'de bunlardan biriydi. Yeni bir söylenti dolaşıyordu "Yunan, İzmir'e çıkacak." Bundan dolayı halk Denizli'de mütereddit, şaşkın ve korkuluydu. Nihayet 1919 Mayısının 15'inde korktukları haber bomba gibi patladı. Yunan, İzmir'e çıkmıştı. Bu acı haber Denizli'ye de ulaştı. Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Mutasarrıfı Faik Bey'in isteğiyle hemen harekete geçmiş ve bir miting gerçekleştirmiştir. 15 Mayıs 1919 sabahının çok erken saatlerinde

¹⁶⁸ M. Hanefi Palabıyık, "Milli Mücadeleye Destek ve Arka plan Olarak dini Düşünce ve Dini Gelenekler", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı.36, Erzurum, 2008, s. 227-228.

¹⁶⁹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele de Din Adamları*, DİB Yayınları, Ankara 2012, Cilt:1, s. 77.

mitingi halka duyurmak için Müftü Efendi tellallar görevlendirmiş, bu tellallar çarşı ve mahalleleri dolaşırken “Allah’ını, dinini, vatanını sevenlerin” toplanmalarını duyurmuşlardır. Bu arada Müftü Efendi, Cami imam-hatiplerine de haber göndererek sabah namazından sonra cemaatle birlikte miting yerine gelmelerini istemiştir.¹⁷⁰

Bu şekilde mitingden haberdar edilen Denizli halkı, 15 Mayıs 1919 gününün ilk saatlerinde belediye binasının bulunduğu Bayramyeri’nde toplandı. Halkın toplanması üzerine Ahmet Hulusi Efendi, önce müftülüğün yakınında bulunan Ulu Cami’deki sancak-ı şerifi asılı olduğu yerden tekbirler ve salât-ü selamlarla indirerek, caminin etrafında bekleyen kalabalığın önüne geçti. Daha sonra tekbirlerle Bayramyeri’ne gelindi. Bu anda halkta heyecan doruk noktadaydı. Bir anlık sessizlikten sonra Müftü Efendi’nin gür sesi işitilmeye başladı, o tarihi konuşmasında şöyle diyordu;

“Muhterem Denizlili’ler...! Bugün sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu tecavüze karşı hareketsiz kalmak, din ve devlete ihanettir. Vatana karşı istikab edilecek cürümlerin, Allah ve tarih önünde affi imkânsız günahtır. Cihad, tam manasıyla teşekkül etmiş dini farize olarak karşımızdadır. Hemşehrilerim, karşımıza çıkarılan dünkü tebaamız Yunan’a, biz mağlup olmadık. Onlar öteki düşmanlarımızın vasıtasıdır. Yunan’ın bir Türk beldesini ellerine geçirmelerinin ne manaya geldiğini, İzmir’de şu birkaç saat içinde irtikâp edilen cinayetler gösteriyor. Silahımız olmayabilir. Topsuz, tüfeksiz sapan taşları ile de düşmanın karşısına çıkacağız. İstiklâl aşkı, vatan sevgisi ve haysiyet şuurumuz ile kalbimizdeki iman ile mücadelemizin sonunda zaferi kazanacağız. Bu uğurda canını verenler şehit, kalanlar gazidir. Bu mutlak olarak cihad-ı mukaddestir. Sözde, vatanımızı düşmana teslim etmenin çaresiz olduğunu söyleyenler, düşman esareti altında olanlardır. Onlar, irade ve kararlarına sahip değildirler. Bu vaziyette olanların emri ve fetvası aklen ve şer’an caiz, makbul ve muteber değildir. Meşru olan münhasıran vatan müdafası ve istiklâl uğruna cihattır. Korkmayınız... Meyus olmayınız... Bu livay-ı hamd’in altında toplanınız ve mücadeleye hazırlanınız. Müftünüz olarak Cihad-ı Mukaddes Fetvasını ilan ve tebliğ ediyorum...”

¹⁷⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele de...* s. 77-78.

İzmir'in işgalinden dört saat gibi kısa bir süre sonra düzenlenen bu miting ve Ahmet Hulusi Efendi'nin konuşması çevre il ve ilçelerde de fevkalade tesirli olmuştur.¹⁷¹

Denizli'deki bu miting, fetva ve kararı takip eden fiili teşkilat milli mücadele tarihimizin ilk gerçek varlığıdır. Belediye dairesinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında yapılan toplantıda, çevre il ve ilçelerle temasa geçilerek müşterek cephe kurulması kararlaştırılmıştır. Engelleme girişimlerine rağmen Müftü Ahmet Hulusi Efendi, milli mücadelede son derece önemli hizmetlerde bulunmuştur. Çevre il ve ilçelere yaptığı ziyaretler ve buralardaki konuşmalar neticesinde halkla bütünleşmiş, halkı mücadeleye teşvik etmiştir.¹⁷²

57. tümen komutanı M. Şefik Aker, müftü efendinin bu hizmetlerinden... “Nazilli'nin düşman istilasına uğramasından sonra ileri gidememesi ve hatta bu kasabayı bir müddet tahliye etmesi Ahmet Hulusi Efendi'nin gayret ve rehberliği ile başlayan milli hareketin kuvvete inkılâp ederek ileri harekete geçmesi ile mümkün olabilirdi.” diyerek takdirle söz etmektedir. Bu hareket çevre il ve ilçelerde örnek olmuştur. Acıpayam Müftüsü ve Sarayköy müftüsü de halkın galeyana gelmesinde etkili olmuştur. Hatta Sarayköy müftüsü Ahmet Şükrü Efendi “İzmir'in kâfir Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, bu kâfirlerin bulunduğu yerde namaz kılınamayacağını ve kılınmasının caiz olmadığını söyleyerek, halkı teşkilatlandırmıştır. Çal müftüsü de halkı Çarşı Camii'nde toplayarak, onları işgale karşı koymaya çağırmıştır.¹⁷³

Isparta sancağından gelen tepkilerde de yine Müftü Hüseyin Efendi'nin yer aldığını görüyoruz. Yine Isparta'da cemiyet müderrisinden Hafız İbrahim Bey, Ulu Camii'nden getirilip meydana konan kürsüden “Cihad lazım, cihad fisebilillah lazım” diye bağıarak halkı milli mücadeleye davet ediyordu. Burdur'da da aynı tepkiyi verenler arasında Müftü Halil Efendi ile kardeşi Ahmet Efendi'yi ön saflarda görüyoruz.¹⁷⁴

Aydın halkının direnişe katılmasını sağlamakta zorluk çeken 56. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, Muğla'nın Bozöyükü bucağından Hatip Hacı Süleyman Efendi'yi

¹⁷¹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede...*, s. 78-80.

¹⁷² Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, DİB Yayınları, Ankara, 1973, s. 52.

¹⁷³ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele de...*, s. 129.

¹⁷⁴ M. Hanefi Palabıyık, “Milli Mücadeleye...” s. 235-236.

Çine'ye davet ederek, O'nun konuşmaları neticesinde aynı gün Çine Heyet-i Milliye'sinin kurulmasını sağlamıştır. İzmir, Manisa, Balıkesir... gibi batı illerinde yine müftülerin ve din adamlarının halkı milli mücadeleye teşvik edip, teşkilatlandırıldığını görüyoruz. Adana, Maraş, Antep ve Urfa'da da halka mücadele fikrini aşıl原因anlar yine din adamlarıdır. Yaptıkları vaaz ve mitingler halkın hareketlenmesine sebep olmuştur. Maraş halkının Ermeni çeteleriyle, Fransız askerlerine karşı koymasında “Türk ve İslam hâkimiyetinin bulunmadığı bir yerde Cuma namazı kılınmaz” fetvası etkili olmuştur. Özellikle Sütçü İmam'ın ilk kurşunu atması, bu yörede milli mücadele kıvılcımının ateşlenmesi için yeterli olmuştur.¹⁷⁵

Kaynaklar incelendiğinden görülmektedir ki memleketin her ilinde ve ilçelerinde milli mücadele ruhunun oluşması ve halkın düşmana direnişe geçmesinde dönemin müftüleri ve din adamlarının büyük etkisi olmuştur. Yaptıkları mitingler ve vaazlar ile halkın uyanışını sağlamışlardır. Ordunun terhis edilmiş, resmi görevlilerin elleri kolları bağlanmış, halkın ise büyük bir bezginlik içerisinde bulunduğu o günlerde din âlimlerinin, halkın vatan sevgisini ve istiklâl duygusunu ayağa kaldırarak memleketin işgaline karşı çıkmada ve bilhassa Türk kamuoyunu işgallere karşı şuurlandırıp karşı koymaya hazırlamakta büyük roller üstlendiğini görürüz.

Okuryazarlık oranının düşük olduğu, kitle iletişim araçlarının bulunmadığı o günlerin Anadolu'sunda hocalar, müftüler, şeyhler gibi dini şahsiyetler ve camiler, mescitler, tekkeler gibi dini mekânlar kamuoyunu yönlendirmede en önemli unsur olmuştur. Amerikan Genel Kurmay Başkanı General Harbord, o günlerde Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti ve Anadolu'da bir Amerikan mandası ihtimalini araştırmak için Anadolu'ya yaptığı geziden sonra sunduğu raporunda bu hususu şöyle ifade etmiştir;

“Türklerde dini şahsiyetlere duyulan bağlılık, dünyevi hislerin üzerinde daha derin ve manevi idi... Türk köylüsü üzerinde en tesirli kuvvet, birkaç hanelik meskûn yerlerde bile bulunan cami ve mescitlerdeki hocalardı. Bunlar halk efkârını temsil ve teşkil eden esas kuvvetti. Müslümanlar, vatan ve istiklâl için harpte ölenlerin cennete gittiği inancında idiler. Cihad mukaddes vazife idi. Bu telkini de çoğu okuma yazma bilmeyen Türk

¹⁷⁵ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede...* s. 22-25.

köylüsüne ancak hocalar yapabilirlerdi. Nitekim bizden ülkeleri için hak ve eşitlik talep eden heyetlerin içinde bu hocalar, çokluk idiler ve onların fikirleri esas arzular olarak izah ediliyordu. Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığımız mülakatta yanındaki yedi şahsiyetten ördü bu sarıklı ve yaşlı din adamları idi.”¹⁷⁶

Ayrıca din adamı olmadıkları halde Kurtuluş Savaşı'nda halkın dini ve milli duygularını galeyana getirerek, bunu zafer için en müessir bir vasıta olarak kullanabilenler de vardır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa bu kişilerin başında gelir. O her gittiği yerde özellikle milli mücadelenin ilk günlerinde ilk önce din adamlarıyla temasa geçmiştir. Zaman zaman dini içerikli konuşmalar yapmıştır. (23 Temmuz 1919 günü Erzurum kongresinden yaptığı konuşma veya 6 Şubat 1923'te Balıkesir Zağanos Camii'nde okuduğu hutbe... gibi.)¹⁷⁷

2.5. Milli Mücadele Dönemi Vaizlerinin Din Algısı ve Topluma Etkileri

2.5.1. Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)

1290 H./ 1873 M. yılında doğan Mehmet Akif, Fatih Dersiamlarından İpekli Tahir Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini Fatih Rüşdiyesi ile Mekteb-i Mülkiye İdadisi'nde tamamladıktan sonra, dört yıllık Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebine girer ve Baytarlık bölümünden mezun olur(1893). Ziraat Nezareti, Umur-i Baytariye Müdür Yardımcılığı yapar. Görevi gereği, Rumeli Arnavutluk, Anadolu, Arabistan'da dolaşır. Eşref Edip'le birlikte *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilü'r-Reşat* dergilerini çıkarır. Harbiye Nezareti adına Almanya'ya gönderilir. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı çok iyi bilen Akif, Darülfünun Edebiyat-ı Umumiye Müderrisliği yapar Kuva-yı Milliye'den yana davranışlarından dolayı Şeyhülislamlığa bağlı Darül-Hikmeti'l-İslamiye'deki görevinden uzaklaştırılır. Birinci Meclis'te Burdur Milletvekilliği yapar(1920-1923). Daha sonra Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa'nın davetiyle Mısır'a gider, Hilvan'a yerleşir. 1926'da Mısır'da Edebiyat Fakültesi'nde Türkçe Profesörlüğü yapar. Mısır'da iken, siroza yakalanır. 26 Aralık 1936 Pazar günü akşamı İstanbul'da vefat eder. Ertesi gün Edirnekapı

¹⁷⁶ M. Hanefi Palabıyık, s. 236-237.

¹⁷⁷ Ali Sarıkoyncu, *Milli Mücadele...*, s. 27.

Şehitliğine defnedilir. İstiklal Marşımızın şairi olan Akif, bütün şiirlerini, *Safahat* adını verdiği bir kitapta toplamıştır.¹⁷⁸

Şiir yazan vaizler çok görülmüştü ama şair olarak tanınmış bir şahsın vaaz ettiği pek görülmemiştir. Ancak Mehmet Akif için böyle bir davranışı tabii karşılamak gerekir. Mehmet Akif, belki de asıl kitlesini camide bulacağını bildiği için, en buhranlı dönemlerde halkı irşad için kürsüye çıkar ve vaaz eder. Balkan Harbi sırasında ve sonrasında bu acı ve karanlık günlerde, O’nu Beyazıt, Fatih, Süleymaniye Cami kürsülerinde Müslümanları İslamiyet’in icaplarına sınıksız sarılmaya, cemaat olmaya çağırırken görürüz. Bu buhranlı günlerde cemaat şuurunu bilhassa pekiştirmek icap etmektedir. Akif “dinsiz cemaat belki yaşar, ama cemaatsiz din yaşamaz” diyerek cemaati bu hedefe sevk etmek ister.¹⁷⁹

Mehmet Akif daha milli mücadelenin ilk devresinde bir Anadolu şehrinin, Balıkesir’in yolunu tutar. O’nu 23 Ocak 1920 Cuma günü Zağanos Paşa Camii’nin kürsüsünde görürüz. Caminin için kadar dışı da kalabalıktır. Akif konuşmasına Ahzab Suresi 56. Ayetini okuyarak başlar. Daha sonra Al-i İmran Suresi’nin 103. ayetinin açıklamasına girişir. Ayette Allah’ın ipine sınıksız sarılarak birlik olmak gerektiği belirtilmektedir. Mehmet Akif, “Ey Müslüman!” hitabından sonra *Safahat*’a bazı değişikliklerle alınan 1918’de yazdığı “Alınlar Terlemeli” adlı şiirini okuyarak konuya girer.

Cihan alt üst olurken seyre baktın öle durdun da

Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!

Akif bu şiirde hayat hakkının, ancak hak edecek mesaiyi gösterenin olduğunu vurgulamaktadır. Münferiden bir neticeye varmanın mümkün olmadığını birlik içerisinde hareket etmek gerektiğini vurgulayarak;

“Uzaklaşsan da imandan, cemaatten uzaklaşma

¹⁷⁸ Ertuğrul Düzdağ, *Safahat*, İz yayıncılık,3.baskı İstanbul 2009,s.3-8.

¹⁷⁹ Mehmet Doğan, *Camideki Şair Mehmet Akif*, Yazar Yayınları, 2009, Ankara, s. 33.

Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'dan.” der.¹⁸⁰

Daha sonra Akif 19 Ekim 1920'de Kastamonu'ya gider. Burada Nasrullah Camii'nde meşhur vaazını verir. Bu vaazı Sebilümeşad'da yayımlanmış, bu nüsha gördüğü ilgi yüzünden tekrar basılmış ve dağıtılmıştır. Aynı zamanda El-Cezire Cephesi Kumandanlığı bu vaazı Diyarbakir'de küçük bir risale olarak yayımlar.

Milli mücadele yıllarından Mehmet Akif'in şiirleri dışından vaazları da ümit ve iman aşılama yönlerinden çok etkili olur. Böylece cami ile cephe arasında sağlam bir bağ kurulur. Akif'in milli mücadele boyunca büyük tesir uyandıran ve yankılar yapan vaazı Kastamonu Nasrullah Camii'ndekidir. Bu vaaz, düşmanların bizi mahkûm etmek istedikleri şartların ağırlığı ve bizi içimizden parçalayarak yenmek istedikleri ana fikri etrafında geliştirir.

Mehmet Akif, müteakib günlerde de Kastamonu'nun kazalarında çeşitli camilerde vaaz ederek halkı milli mücadeleye, düşmana karşı mukavemete davet eder. 25 Aralık'ta Ankara'ya dönmek üzere hareket eder. Ankara'da Taceddin Dergâhı'nda misafir edilen Mehmet Akif burada saygı gören ve sözü dinlenen bir şahsiyettir. Meclis adına ve meclisin selamlarını ulaştırmak üzere seçilen heyette yer alıp cepheleri dolaşır. Akif Ankara'da Hacı Bayram Cami'nde de vaaz eder. Daha sonra halkı irşad ve milli mücadeleyi desteklemelerini sağlamak için Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya, Afyon, Konya'da da konuşmalar ve vaazlar yapar ve Ankara'ya karşı şüphe ve tereddütleri izale eder, halkı işgalcilere karşı cihada inandırır.¹⁸¹

2.5.2. Gönenli Mehmet Efendi (1903-1991)

1903 yılında Gönen'in Malkoç mahallesinden dünyaya gelmiştir. Medresetü'l - Vaizin'den mezun olan Mehmet Efendi Gönen'de imam-hatiplik yapmış daha sonra İstanbul'da Sultan Ahmet Camii imam-hatipliği ve Sümbül Efendi Camii'nde kürsü vaizliği yapmıştır. Milli mücadele yıllarında Gönen'de görev yapmakta olan Mehmet

¹⁸⁰ Mehmet Doğan, *Camideki Şair...* s. 42.

¹⁸¹ Mehmet Doğan, *Camideki Şair...* s. 33-50.

Efendi Yunanlıların Gönen’i işgali sırasında yaptığı vaaz ve mücadelesiyle dikkatleri çekmiştir.¹⁸²

6 Temmuz 1920’de Gönen Yunanlıların işgaline uğrar. Gönen’de yaşayan Ermeni ve Rumlar da Yunanlılarla birlik halinde hareket ederek halkı kandırmak, Yunan yönetimini kabul etmelerini sağlamak amacıyla konuşmalar propagandalar yaparlar. Gönenli Mehmet Efendi, papazların Gönen’de yaptığı konuşmalara ve ayinlere Gönen Camii’nden yaptığı vaazla cevap verir. Vaazında Gönen halkının Yunan işgaline boyun eğmemeye ve mücadeleye teşvik eder. Halkı hareketlendirerek bizzat kendisi de göğüs göğse savaşarak mücadeleye katılır. Ve Gönen 6 Eylül 1922’de Yunan işgalinden kurtulur. Gönen’in Yunan işgalinden kurtulmasında Mehmet Efendi’nin büyük payı vardır.

Gönenli Mehmet Efendi hayatı boyunca bir taraftan vaaz ve irşatlarına devam etmiş bir taraftan da Kur’an eğitim konusundan gayretler sarf etmiştir.¹⁸³

2.5.3. Said Nursi (1878-1960)

1878 yılında Bitlis’in Hizan kazasının İsparit Nahiyesi’nin Nurs Köyü’nde dünyaya gelen Said Nursi, küçük yaşta ilim öğrenmeye başladı. Değişik medrese ve hocalardan aldığı derslerle kısa sürede ilmini tamamlayarak genç yaşta dönemin âlimleriyle girdiği müzakereler neticesinden ilmi ve zekâsı ile dikkatleri çekti.

Said Nursi, Osmanlı’da doğup meşrutiyeti yaşayan, Cumhuriyet döneminde meyvelerini veren bir hoca, bir âlim, bir mürşittir. O’nu bazen cami kürsülerinde vaaz ve hutbe verirken, bazen savaş meydanlarından savaşırken bazen de miting meydanlarında halka hitap ederken görürüz. O döneminde bir fikir ve kanaat önderidir.

Said Nursi kendi deyimiyle “Eski Said” devresinde meşrutiyet ve hürriyetin İslam’ın vazgeçilmez icaplarından olduğu inancıyla İttihat ve Terakki’nin 1908’de ülke yönetimine geçisini memnuniyetle karşılamıştı. Ümidi oydu ki, onun gibi ulemadan pek çok kişinin yerinde saydığını, hatta ülkeyi, giderek artan batı emperyalizmi karşısında yeterince koruyamadığını düşündüğü Sultan 2.Abdülhamid idaresinin iktidarı genç, vatanperver ve

¹⁸² İzzet Ay, *Gönenli Mehmet Efendi*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17-18.

¹⁸³ İzzet Ay, *Gönenli Mehmet...* s. 18-32.

hürriyetçi bir yönetime teslimi ile İslam'ın zinde potansiyeli işlerlik kazanacak ve böylece Osmanlı çöküşüne reçete olarak sunulan İslamcılık reçetesi "Hasta Adamı" tedavi ederek, ayağa kaldıracaktır. Bu inançtan hareketle Said Nursi, kendini bir yandan halkın aydınlatılmasına, öte yandan ise İngiliz aleyhtarı propagandanın tesirsiz hale getirilmesine adanmıştı. Gerektiğini hissettiği anda bilfiil Kafkas Cephelelerinde silahlı bir aksiyon adamı olarak savaştı. Söz konusu "irşat-cihad" faaliyetlerini Güneydoğudaki aşiretler, Ortadoğu'da Urban arasında Kürtçü ayrılıkçılığın alevlendiği Mütareke gayyasında da azimle sürdürdü. Emperyalizmin oyunlarına, "böl ve yönet" taktiklerine karşı Anadolu'da millî kimliğin henüz yeterince köklenmediği dönemde İslâm'ın birleştiriciliği ve onun ötesinde de kitleleri düşmana karşı hareketlendirici yönünden medet umdu, ona sarıldı.¹⁸⁴

31 Mart isyanı esnasında Said Nursi, yatıştırıcı bir rol oynamıştır. Makaleleri, hitabeleriyle isyan eden avcı tabularına karşı yaptığı konuşmalarıyla onları subaylarına itaate davet etmiş bunda da muvaffak olmuştur. Daha sonra Şark'a giden Said Nursi, Van'da aşiretleri dolaşarak onlara ictimai, medeni ve ilmi dersler verir. Gayesi İslam'ın ve Kur'an'ın hakikatlerinin yayılmasıdır. Diyarbakır ve Urfa'ya geçen Said Nursi burada da civar köy ve kazaları dolaşır. Urfa'da Yusuf Paşa Camii'nin avlusunda binlerce Urfalı'ya hitap eder. Urfalılar'a teşebbüs sahibi olmak, ülke meselelerini bilmek gerektiği konusundan bir konferans verir.

Said Nursi, 1911 yılının kışında Şam'a gider. Orada Emeviye Camii'nde, içlerinde yüz âlimin de bulunduğu on bine yakın bir cemaate hutbe irad eder. "Hutbe-i Şamiye" ismiyle meşhur olan bu hutbesi o zaman Arapça olarak iki defa Şam'da üçüncü defa da İstanbul'da 1922 Evkaf-ı İslamiye matbaasında basılmıştır. Şam Emeviye Camii'ni dolduran binlerce Müslüman Arap'ın heyecanla nefes almadan takip ettiği bu hutbe, asırların derdini teşhis ve teşrih ederek yepyeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İnsanları düşünmeye ve gerçekleri bulmaya davet eden Said Nursi, çağın hastalıklarını sayarak

¹⁸⁴ Mustafa, Çalışkan, *Asrı Güzelleştiren Adam Bediüzzaman*, İstanbul, 2012, Diya Kitap, s. 1546.

reçetenin, devanın Kur'an'da olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁸⁵ Hutbesinde İslam âlemini birlik ve beraberliğe davet eden Said Nursi hutbesini etkili bir dua ile neticelendirir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ “Ben bu zaman ve zeminde, beşerin hayat-ı içtimaiye medresesinde ders aldım ve bildim ki: Ecnebîler, Avrupalılar terakkide istikbale uçmalarıyla beraber; bizi maddî cihette kurun-u vustâda durduran ve tevkif eden, altı tane hastalıktır. O hastalıklar da bunlardır:

Birincisi: Ye'sin, ümitsizliğin içimizde hayat bulup dirilmesi.

İkincisi: Sıdkın hayat-ı içtimaiye-i siyasiyede ölmesi.

Üçüncüsü: Adâvete muhabbet.

Dördüncüsü: Ehl-i imanı birbirine bağlayan nuranî rabitaları bilmemek.

Beşincisi: Çeşit çeşit sarî hastalıklar gibi intişar eden istibdat.

Altıncısı: Menfaat-i şahsiyesine himmeti hasretmek.

Bu altı dehşetli hastalığın ilâcını da, bir tıp fakültesi hükmünde, hayat-ı içtimaiyemize, eczahane-i

Kur'âniye'den ders aldığım "altı kelime" ile beyan ediyorum. Mualecenin esasları onları biliyorum...

Hutbesini şu sözlerle bitirir: Yaşasın sıdk! Ölsün yeis! Muhabbet devam etsin! Şûrâ kuvvet bulsun! Bütün levn ve itâb ve nefret, hevâ hevâse tâbi olanlara olsun. Selâm ve selâmet, hüdâya tâbi olanlar üstüne olsun. Âmin. Eğer denilse: Neden şûrâya bu kadar ehemmiyet veriyorsun? Ve beşerin, hususan Asya'nın, hususan İslâmiyetin hayatı ve terakkisi nasıl o şûrâ ile olabilir?

Elcevap: Nurun Yirmi Birinci Lem'a-i İhlâsında izah edildiği gibi, haklı şûrâ ihlâs ve tesanüdü netice verdiğinden, üç elif, yüz on bir olduğu gibi, ihlâs ve tesanüd-ü hakiki ile, üç adam, yüz adam kadar millete fayda verebilir. Ve on adamın hakikî ihlâs ve tesanüd ve meşveretin sırrıyla, bin adam kadar iş gördüklerini, çok vukuat-ı tarihiye bize haber veriyor. Madem beşerin ihtiyacı hadsiz ve düşmanları nihayetsiz ve kuvveti ve sermayesi pek cüz'î; hususan dinsizlikle canavarlaşmış, tahribatçı, muzır insanların çoğalmasıyla, elbette ve elbette, o hadsiz düşmanlara ve o nihayetsiz hâcetlere karşı, imandan gelen nokta-i istinad ve o nokta-i istimdad ile beraber hayat-ı şahsiye-i insaniyesi dayandığı gibi, hayat-ı içtimaiyesi de yine imanın hakaikinden gelen şûrâ-yı şer'î ile yaşayabilir, o düşmanları durdurur, o hâcetlerin teminine yol açar...”(Bkz. <http://www.saidnur.com/foreign/trk/risaleler/hutbe/hutbe.htm>)

¹⁸⁶ Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Tarafıyla Said Nursi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 140-150.

BÖLÜM III

CUMHURİYET DÖNEMİNDE VAAZ FAALİYETLERİ

3.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik

Cumhuriyetin ilanından önce, kurtuluş savaşı ve yeni bir devletin kurulması gibi son derece olağanüstü hallerin yaşandığı bir zaman diliminde kurulan TBMM Hükümeti döneminde de din hizmetleri ihmal edilmemiş, 3 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan hükümette, Osmanlı dönemindeki Şeyhülislamlık ve Evkaf Nezaretinin hizmetlerini deruhte etmek üzere Şer'îye ve Evkaf Vekâleti adı altında bir bakanlık yer almış ve 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluncaya kadar ülkede din hizmetlerini yürütmüştür. Din hizmetlerinin politikanın dışında ve üstünde tutulması gerektiği düşüncesinden hareketle kaldırılan bu bakanlık, Osmanlı devletindeki Şeyhülislamlık ile Türkiye Cumhuriyetindeki Diyanet İşleri Başkanlığı arasında köprü vazifesi görmüştür.¹⁸⁷

Cumhuriyetin bir kurumu olmakla birlikte tarihsel kökeni itibarıyla Şeyhülislâmlığa dayanan ve onun geleneksel misyonunu sürdürmek üzere kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevi, kuruluş kanunu olan 3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı Kanun'da 'İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek' şeklinde ifade edilmiştir. Ülkedeki tüm cami ve mescitlerle bunların görevlilerinin idaresi Başkanlığa verildiği gibi tekke ve zaviyelerle bunların görevlisi olan şeyhlerin idaresi de Başkanlığa verilmiştir. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte bunlara dair hususlar Başkanlığın görev alanından çıkarılmıştır.¹⁸⁸

5634 sayılı Kanunla oluşturulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat ve kadro yapısı 1965 yılına kadar aynen devam etmiştir. 15.08.1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" Başkanlığın görevleri noktasında önemli bir açılım getirmiş, İslam dininin ahlak alanı ile işleri yürütmek de görevler arasında sayılmıştır. Kanun'da Başkanlığın görevi, 'İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu

¹⁸⁷ Kuruluş ve tarihi gelişim, <http://www.diyamet.gov.tr> (21.11.2014).

¹⁸⁸ Kuruluş ve tarihi gelişim, <http://www.diyamet.gov.tr> (21.11.2014).

aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek' şeklinde ifade edilmiştir. Başkanlığın mevcut teşkilat yapısı, 633 sayılı Kanun'da çok kapsamlı değişiklikler yapan 01. 07. 2010 tarihli ve 6002 sayılı Kanun ile belirlenmiştir. Söz konusu Kanun Başkanlığa çok önemli kazanımlar sağlamıştır.

Bu bağlamda, çağımızda din hizmeti sunmanın bir gereği olarak cami dışı din hizmetlerinin önü açılmış, Başkanlık personelinin hizmet içi eğitimleri için gerekli alt yapı hazırlanmış, radyo ve televizyon kurulması Başkanlığa bir görev olarak verilmiştir. Başkanlık, toplumu din konusunda aydınlatma noktasında her türlü imkândan yararlanmaya memur edilmiştir¹⁸⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 136. Maddesinde yer alan ve Başbakanlığa bağlı bir kurumdur. Başkanlık anayasal düzenlemede bir devlet kurumudur. Çünkü bütün faaliyetlerini kanunlara ve bunun şemsiyesi altında çıkarılan ve uygulanan yönetmeliklere göre düzenler; finansmanını genel devlet hazinesinden/genel bütçeden karşılar.¹⁹⁰

Vaizlik müessesesi ise, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı formel bir kurum olmasına karşın, üzerinde rol teşkil ettiği sosyal topluluklar informal topluluklardır. Dolayısıyla bir eğitim kurumu konumundadır. Vaizler her ne kadar farklı mekânlarda din eğitimi ve halkı bilgilendirme görevlerini ifa etseler de, onların eğitim görevlerini gerçekleştirdikleri ana mekânlar genellikle cami ve mescitlerdir. Ayrıca hitap ettikleri gruplar yaş bakımından sınırlandırılmadıklarından ve farklı yaş kategorilerinden teşekkül ettiğinden bu kurum bir yaygın eğitim örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda vaizlik müessesesi camilere de genel fonksiyonlarının dışında farklı bir boyut kazandırmaktadır. Camiiler tabir yerinde birer "halk eğitim okulları" statüsüne bürünmektedirler. Bu "okulların" öğretim görevlileri din görevlileridir. Din görevlilerinin misyonu ise toplumu dine yaklaştırmak, dini davranış kazandırmak, dini davranışı geliştirmek ve gerektiğinde dini davranışı değiştirmektir.¹⁹¹

Diyanet İşleri Başkanlığı, kurumsal olarak din hizmetleri kapsamında vaizlik mesleğine, işine ayrı bir önem vermektedir. Bu husus, Diyanet'in vaaza ilişkin

¹⁸⁹ Kuruluş ve tarihi gelişim, <http://www.diyabet.gov.tr>. (21.11.2014).

¹⁹¹ Mehmet Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik...* s. 106.

faaliyetlerinden, vaizlere ilişkin düzenlemelerinden ve Web sitesinde vaazla ilgili ayrıntılı bilgiler vermesinden de anlaşılmaktadır. Ayrıca il müftülüklerinde vaazla ilgili hareketlilik, özellikle Cuma günleri, Bayram namazları ve mübarek gün ve gecelerdeki faaliyetler ve İlahiyat fakülteleriyle işbirliği içinde yaptıkları görev paylaşımı gibi durumlar da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vaaza ve vaizlik kurumuna verdiği önemi göstermektedir. Mevcut vaizlerin yeterli olmamasından dolayı yeni bir uygulamayla vaaz verecek imam-hatip ve müezzin gibi din görevlilerine üç haftalık seminerlerle sertifikalı vaaz eğitimi vermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, vaaz işlerini Müftülükler eliyle yürütmektedir. Müftülükler de yasa ve yönetmeliklere dayanarak müftüler, müftü yardımcıları, vaizler, Kur'an kursu öğreticileri, imam-hatip ve müezzinlerle vaazları yürütmektedirler.

3.1.1. Başkanlık Kanunları ve Vaiz kadroları

Başkanlığın kuruluş ve teşkilat kanunlarında nitelik, sorumluluklar ve kadrolar açısından vaizlerin pozisyonları yer almaktayken, sayıları ve aldıkları maaş itibariyle de Bütçe kanunlarında yer almaktadırlar. 3 Mart 1340/1924 tarih ve 429 sayılı kanunla kurulmuş bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında bu tarihten itibaren çıkarılan bütün kanunlarında (Teşkilat ve Bütçe kanunları) vaizlere yer verilmiştir. 1924/1926 yıllarında "Diyanet İşleri Reisliği"nin yapısı sadece, Bütçe Kanunlarında maaş yekûnu olarak gösterilmiştir. Burada vaizlerin kadro sayısı daha belirtilmemiştir. Vaizlerin kadro sayılarının ilanı ancak 1927'de başlatılmış olup Teşkilat ve Bütçe kanunlarına ekli olarak tahsis edilmiştir. Vaizlerin sayısı ile ilgilenmemizin sebebi, bu hayati öneme sahip olan müessesenin yeterli rağbeti görmemesi ve pek çok kadronun boş durmasıdır.¹⁹²

¹⁹² Ahmet Çekin, "Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik" *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011,c.2, s. 188-189.

Aşağıda yıllara göre tahsis edilen vaiz kadroları sayıları tablo halinde gösterilmiştir:

TABLO-1¹⁹³

YILLAR	Nüfus	VAİZ SAYISI
1927	13 648	459
1928		440
1929		420
1930		400
1931		307
1932		298
1933		265
1934		241
1935	16 158	211
1936		194
1937		201
1938		213
1939		222
1940	17 821	229
1941		238
1942		242

¹⁹³ Ahmet Çekin, "Diyanet İşleri...", s. 189-191.

1943		256
1944		275
1945	18 790	291
1946		299
1947		299
1948		279
1949		291
1950	20 947	323
1951		323
1952		323
1953		323
1954		323
1955	24 065	323
1956		323
1957		323
1958		323
1959		323
1960	27 755	394
1961		400
1962		403
1963		413

1964		418
1965	31 391	427
1966		831
1967		715
1968		715
1969		715
1970	35 605	715
1971		
1972		
1973		
1974		
1975	40 348	
1976		
1977		
1978		
1979		
1980	44 737	
1981		
1982		
1983		
1984		1029

1985	50 664	1029
1986		1099
1987		1595
1988		1595
1989		1595
1990	56 473	1595
1991		1595
1992		1595
1993		1595
1994		1595
1995		1577
1996		1490
1997		1497
1998		1447
1999		1447
2000	67 804	1600
2001		1452
2002		1452
2003		1452
2004		1332
2005		1317

2006		1319
2007	70 586	1343
2008	71 517	1388
2009	72 561	1388
2010	73 723	4081
2011		6565

Tablolar - eldeki nicel veriler - üzerinden ve zamanın konjunktörel faktörleri de baz alınarak yapılacak analiz bu aşamada bize Cumhuriyet Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığı bağlı vaiz sayıları hakkında sağlıklı nitel tezler sağlayacaktır. Bu bağlamda Dr. Ahmet Çekin'in analizlerine şimdi kısaca değinilecektir. Çekin'nin analizi, Başkanlığın kuruluşundan 2011 yılına kadar geçen periyodu kapsayacaktır.

“... Başkanlığın kuruluşunda vaiz sayıları 459'dur. Bu sayı ülke nüfusu iki kat artmış olmasına rağmen 1966 yılına kadar azalmış, artmamıştır. Burada iki faktörden söz edilebilir. Bunlardan birincisi siyasi kadroların bu konudaki isteksizlikleridir. 1924-1965 yılları arasında yapılan bütün düzenlemelerde Başkanlık kadrolarında çeşitli artışlar yapılırken, vaizler bundan muaf tutulmuşlar...1930-1950 yılları arasında din eğitimi veren müesseselerin kapatılması ve yeni din görevlisi yetişmemesi olabilir. Bunun sebebi 633 sayılı kanunla Başkanlığa verilen 'toplumu din konusunda aydınlatmak' görevi için ihtiyaç duyulan ek vaizlik kadrolarıdır. Tablonun bir diğer dikkat çeken yılı ise 1988 yılıdır. Bu yılda vaizlerin sayısı 1595'e çıkarılmış ve 2010 yılına kadar bu seviyede kalmıştır. Ancak uzun yıllar bu kadrolarda fiilen çalışan vaiz sayısı mevcut sayının üçte birini ancak bulmuş, vaizlik kadroları geçici görevlerle yurt dışına giden müftü, müftü yardımcısı ve vaizlere tasis edilmiştir. Ancak bu yıllarda bile vaiz kadroları Başkanlığın kuruluş yıllarındaki vaiz sayısı nüfus oranının altında kalmıştır. Tablonun kuşkusuz en dikkat çekici yeri 2010 yılındaki durumudur. Bu yılda çıkarılan 6002 sayılı kanunla vaiz kadroları önce 3 katına, 2011 yılında ise ilave kadrolarla beş katına çıkarılmıştır. Burada,

*Başkanlığın ihtiyaç duyduğu ve kariyer sisteminin gerektirdiği sayıda vaiz kadroları tahsis edilmesi, toplumun din konusunda aydınlatılma görevi ile birlikte başta cezaevleri olmak üzere toplumun ilgiye muhtaç dezavantajlı kesimlerine manevi bakım ve hizmet sunulmasına önemli bir alt yapı oluşturulmuştur.*¹⁹⁴

2014 yılında Başkanlık bünyesinde görev yapan toplam vaiz sayısı 2.724 iken¹⁹⁵ bu sayı 2015 Haziran ayı itibariyle yaklaşık 2.800 kişiye ulaşmıştır.¹⁹⁶ Vaiz kadroları halen istenen seviyeye gelmemiştir.

3.1.2. Vaizliğe Atanacaklarda Aranılan Özellikler

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşundan itibaren istihdam edeceği vaizlerin özellikleri, kurumsal düzenlemelerin yer aldığı yönetmelik ve yönergelerde yer almaktadır. Vaizliğe atanacaklarda aranacak özellikler ile sınav usulleri hakkında ulaşılabilen ilk bilgiler Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu'nun kabul ettiği ve tüm Valilik ve Müftülüklere tebliğ edilen "Müftü, Müftü Müsevvidi ve Vaizlerin ne suretle tayin edileceklerine ve Müftülük seçimlerinin ne şekilde yapılacağına dair açıklama"da bulunmaktadır. Toplam 24 maddeyi kapsayan açıklamanın 18-23. Maddeleri vaizlerin atamaları ve özellikleri hakkındadır.¹⁹⁷ Buna göre:

Madde 18:

Vaizliklere tayinini isteyenlerde Müftüler hakkındaki şartları haiz olmaları ve 12. maddede yazıldığı şekilde dilekçe ile müracaat etmeleri gerekmektedir.

Madde 19:

Vaizlik imtihanları da müftüler için gönderilen sorulardan yapılır.

Madde 20: Vaizlik ehliyetini kazanmış olmak için 50 tam numaraya karşı en az 33 numara almaları şarttır.

¹⁹⁴ Ahmet Çekin, "Diyanet..." s. 192-193. Ayrıca bkz. Mahmut Yeşil, Va'z-Hadis İlişkileri Açısından Günümüz Vaizleri ile İlgili Bir İnceleme, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2000, 10. Sayı, s.304.

¹⁹⁵ <http://www.diyaret.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136> (05.06.2015).

¹⁹⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü. (05.06.2015).

¹⁹⁷ Ahmet Çekin, "Diyanet İşleri..." s. 195.

Genel Nitelikler:

1. T.C. vatandaşı olmak,
2. 18 yaşını doldurmamış olmak,
3. Kamu haklarından mahrum bulunmamak,
4. Ağır hapis cezası veya 6 aydan fazla hapis cezasına maruz kalmamak,
5. Askerliğini yapmış olmak ve askerlikle ilişiği bulunmamak,
6. Görevini yapmasına mani vücut sakatlığı veya kusuru bulunmamak.

Ortak Nitelik:

633 Sayılı Kanun'nun 22. Maddesinde belirtilen ortak niteliğe sahip olmak.

Özel Nitelik

Din eğitimi yapan yüksek öğrenim kurumlarından birinden mezun olmak.¹⁹⁸

Mart 1993 tarih ve 21511 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Diyanet İşleri Başkanlığı Sınav, Atama ve Nakil Yönetmeliği"nin 11. maddesine göre Haseki Eğitim Merkezi mezunları ile temel din bilimleri alanında doktora yapan Başkanlık görevlileri sınavsız olarak, diğer lisans seviyesinde dini yüksek öğrenim yapmış olanlar ise sınavla vaiz olarak atanmışlardır. 1999 yılında uygulamaya konulan yeni yönetmeliğin 40. maddesiyle göre ise yüksek lisans yapmış olanlara sözlü sınavla vaiz olarak atanma imkânı getirilmiştir. Başkanlığın 2006 yılında yayınlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Yönetmeliği Vaizliğe atanmada dönüm noktası sayılabilecek yeni düzenleme getirmiştir. Bu yönetmeliğe göre ilçe veya cezaevi vaizliğine atanabilmek için;

- 1) Dört yıllık dinî yüksek öğrenim mezunu olmak,

¹⁹⁸ Ahmet Uzunoğlu, *Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*, İstanbul 1978,s.134-135.

- 2) Başkanlık teşkilatında en az üç yıl görev yapmış olmak,
- 3) Başkanlıkça açılan ihtisas kursunu başarı ile bitirmiş veya İlahiyat alanında doktora yapmış olmak, ancak, bayanlarda bu şart aranmaz,
- 4) Vaizlik yeterlik belgesine sahip olmak.

Şartları getirilerek vaiz olma ihtisas mezunu ya da doktora yapmış olmak ve vaizlik yeterlik belgesine sahip olmaya bağlanmıştır. Bayan vaizlere uygulanan pozitif ayrımcılık bu yönetmelikle daha da belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Başkanlık kuruluşundan 1965 yılına kadar Osmanlı medreselerinden mezun olmuş ve icazetname almış veya mülga Darülfünun İlahiyat Fakültesi mezunu elemanlarla, Başkanlıkça yapılan sınavlarda başarılı olmuş kişileri vaiz olarak istihdam etmiştir. Ülkemizde din eğitimi veren orta ve yüksek öğrenim kurumlarının gelişmesine paralel olarak 1965-1978 yılları arasında yüksek öğrenim gören elemanlar yanında İmam-Hatip Okulu 2. devre mezunları da vaiz olarak atanmıştır. 1978 yılından sonra ise sadece yüksek öğrenim görmüş elemanlar vaiz olarak istihdam edilmeye başlanmıştır. Daha sonra İlahiyat Fakültesi mezunlarının artması, Başkanlık personeli içinde dini yüksek öğrenim görmüş olanların çoğalması sonucu, vaiz olabilmek için (erkekler için) önceleri Haseki Eğitim Merkezini bitirmek, daha sonraları ise yeterlik belgesine sahip olup görevde yükselme imtihanını kazanmak şartları getirilmiştir. Başkanlıkça yapılan sınavların Müftülük-Vaizlik sınavı adı altında düzenlenmesi ve başarılı olanların doğrudan Müftülük görevine atanabilmeleri, başarılı ve yetenekli elemanların Müftülük görevini tercih etmeleri, Vaizlik mesleğini nispeten geride bıraktığıdır. Zaman zaman müftü olabilmek için vaizlik yapma şartı getirilse de, bir müddet sonra bu kadroların sürekli değil geçici bir süreliğine dolduğu ve başarılı elemanların süratle müftülük görevine geçtikleri görülmüştür.¹⁹⁹

1 Temmuz 2010 yılında devrim niteliğindeki 6002 sayılı yasayla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nda vaizlik kurumunda kariyer sistemine geçilmiştir. Bu sistem bazı eksiklerinin bulunmasına rağmen vaizliğe bir meslek olarak önemli katkılarda bulunmuştur. Mesleğe en alt kademedeki bir vaiz olarak başlayan bir görevli başarılı olması halinde vaiz olarak kariyer yapabileceği gibi Başkanlığın üst katmanlarındaki

¹⁹⁹ Ahmet Çekin, "Diyanet..." s. 195-198.

pozisyonlara da yükselebilmektedir. Mevcut şartlarda uzman ve baş vaizlere önemli bir maddi imkân sağlanmış, vaizlik üst görevlere yükselmede bir kariyer olarak kabul edilmiştir.²⁰⁰

Vaizlik kariyer basamaklarında yükselme sınavına başvurularda;

- a) Uzman vaizlik için vaiz olarak 6 yıl, baş vaizlik için uzman vaiz olarak 4 yıl çalışmış olmak,
- b) Baş vaizlik için ilahiyat alanında yüksek lisans yapmış olmak,
- c) MBSTS'den Başkanlıkça belirlenen puanı almış olmak,
- ç) Son üç yıl içinde uyarma ile kınama hariç disiplin cezası almamış olmak, şartları aranır.²⁰¹

3.1.3. Vaizlerin görevleri

Vaizlerin görevleri 17.06.2014 tarihinde resmi gazetede yayınlanan görev ve çalışma yönetmeliğinin 32.33.34 ve 35. maddelerine göre kariyer basamaklarına göre şu şekilde belirlenmiştir;

Başvaiz, uzman vaiz ve vaizlerin ortak görevleri şunlardır:

- a) Her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dini konularda bilgilendirmek, irşat ve rehberlik hizmeti sunmak.
- b) Ramazan ayı ve dini günler dışında, haftada beş defa, erkek vaizler için biri Cuma vaktinde olmak üzere, müftülükçe belirlenen yerlerde vaaz etmek, bunlardan en az birini takrir yöntemiyle veya sohbet şeklinde yapmak.
- c) Aile ve dini rehberlik bürosunda, fetva hattında ve irşat programlarıyla ilgili çalışmalarda görev almak.
- ç) Ceza infaz kurumu ve tutukevleri, çocuk eğitim evleri, huzurevleri, sevgi evleri, sağlık kuruluşları, öğrenci yurdu, fabrika ve benzeri yerlerde vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak.

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, Resmi gazete 25.10.2011, Sayı: 28095.

²⁰¹ [http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/\(09.05.2015\)](http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/(09.05.2015)).

d) Görevli bulunduğu bölgenin dini, milli, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışları üzerinde incelemeler yapmak, inceleme sonuçlarını ve görülen aksaklıkların giderilebilmesi için görüş ve tekliflerini gerektiğinde yazılı olarak müftülüğe bildirmek.

e) Başkanlığın görev alanına giren konularda inceleme ve araştırma yapmak, proje ve raporlar hazırlayarak amirlerine sunmak.

f) Görevlendirildiğinde seminer, panel, sempozyum gibi toplantılara katılmak ve konferans vermek.

g) Müftülüğün bilgisi dâhilinde, görev mahallerindeki vakıf, dernek ve benzeri kuruluşların irşat taleplerine katkı sağlamak.

ğ) Görevlendirildiğinde Kur'an kursları ile hizmet içi eğitim kurslarında ders vermek, komisyonlarda görev yapmak.

h) Müftülükçe belirlenecek konularda hutbe metni hazırlamak.

ı) Görev alanı ile ilgili verilen diğer görevleri yapmak.

Uzman vaizler ortak görevlere ilave olarak aşağıdaki görevleri yaparlar:

a) Göreve yeni başlayan vaizler ile vaaz ve irşat hizmetlerinde bulunabilecek diğer personele rehberlik yapmak.

b) Hutbe ve vaaz hazırlama, ceza ve infaz kurumlarında yürütülen din hizmetleri, aile ve dini rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri medya aracılığıyla yürütülen irşat hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik irşat hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik irşat hizmetleri, gençlere yönelik irşat hizmetleri, olağanüstü durumlarda irşat hizmetleri gibi Başkanlık hizmet alanlarından birini uzmanlık alanı olarak seçmek, alanıyla ilgili çalışmalar yapmak ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılmak.

c) Başvaiz bulunmaması halinde başvaizin görevlerini yapmak.

Başvaizler ortak görevlere ilave olarak aşağıdaki görevleri yaparlar:

a) Hutbe ve vaaz hazırlama, ceza ve infaz kurumlarında yürütülen din hizmetleri, aile ve dini rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri medya aracılığıyla yürütülen irşat hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik irşat hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik

irşat hizmetleri, gençlere yönelik irşat hizmetleri, olağanüstü durumlarda irşat hizmet hizmetleri gibi Başkanlık hizmet alanlarından birini uzmanlık alanı olarak seçmek, alanıyla ilgili çalışmalar yapmak ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılmak.

b) Bu maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde sayılan irşat hizmetlerini mevzuata uygun olarak planlamak ve koordine etmek.

c) İrşat hizmetleriyle ilgili kurul toplantıları için gerekli hazırlıkları yapmak.

ç) Yüz yüze vaaz uygulamasının yaygınlaştırılması amacıyla görevli bulunduğu müftülük personelinden vaaz edebileceklere yönelik düzenlenecek eğitim çalışmalarını koordine etmek ve bu personelin vaaz uygulamalarını takip etmek.

Birden fazla başvaiz olması halinde başvaizin görevleri bunlar arasında paylaşılır.²⁰²

3.1.4. Vaiz Çeşitleri

Diyanet İşleri Başkanlığı tarihinde vaizler değişik unvanlarda istihdam edilmişlerdir. Genel olarak ele aldığımız vaizlerle beraber şu unvanlarda vaizler de Başkanlık kadroları arasında yer almıştır.

3.1.4.1. İstanbul Cuma ve Kürsü Vaizleri

Bütçe kanunlarında yer alan İstanbul Cuma ve Kursu vaizlerinin adedi başlarda 33 olup 1931 senesinde 6 lira ile 16 lira arasında maaş almaktadırlar. 1931 yılında “Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki cami ve mescitlerin idaresi ve bunların hademesinin Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilmesiyle birlikte İstanbul Cuma ve Kürsü vaizleri de bu müdürlüğe geçmişler, bilahare 1950 yılında tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesine alınmışlardır. Cuma ve Kürsü vaizleri 1966 yılına kadar görev yapmışlar, bu seneden sonra ise teşkilat yapısı içerisinde yer almamışlardır.

3.1.4.2. Gezici Vaizler

1948 yılında Başkanlık emrine ilk defa 12 adet Gezici Vaizlik kadrosu tahsis edilmiştir. 1950 yılında 24’e çıkarılan kadro adedi ile gezici vaizler 1965 yılına kadar

²⁰² [http://mevzuat.baskanlik.diyamet.gov.tr\(04.03.2015\)](http://mevzuat.baskanlik.diyamet.gov.tr(04.03.2015)).

görev yapmışlardır. 1961 senesinde 3569 sayılı ile “Gezici Vaizlerin Vazife Selahiyetleri Hakkındaki Talimatname” yayınlanmıştır. Adı geçen talimatnamenin 1. maddesinde; gezici vaizliklerin ihdasındaki maksat ve gayeler;

1.Yurdun muhtelif bölgelerinde örnek vaazlar verdirerek bu yoldaki ihtiyacı karşılamak,

2.Mevcut vaizlerin takviye tekemmül ve terakkilerini temin etme, Vaizlerin tekemmül ve terakkileri için ileride açılacak kursların öğretmen ihtiyacını bir dereceye kadar karşılamak,

3.İller teşkilatını daimi surette murakabe altında bulundurmak olarak belirtilmektedir.

Gezici vaizlerin vazifeleri ise şunlardır:

a) Vaizsiz il ve ilçelerde itikad ve ibadet esaslarıyla İslam ahlakı ve bu esas çerçevesinde sosyal mevzularda halkı irşad etmek,

b) Milli ve dini birliğimizi sarsacak, korku dışarıda muzır mefkûre ve ideolojilerle icki, kumar, rüşvet, yalan yere yemin ve şahadet, hırsızlık, kaçakçılık, sırrı ifşa etmek, koğuculuk, gıybet, yalan, nifak, başkalarının malına, canına, namusuna hürmetsizlik gibi ahlaki hastalıklarla mücadele etmek,

c) Bölgeleri dâhilindeki il ve ilçelerde vaaz etmekle mükellef müftü ve vaizlerle, fahri vaizlere örnek vaazlar vermek; bunları münasip gördükleri zamanlarda müftülük dairesinde toplayarak mesleki bilgilerini artırmak üzere usulü irşat ve mevzular hakkında ve ihtilafli meseleler ve hurafeler ile iştilal etmemek için direktifler vermek ve faydalı kitaplar tavsiye etmek ve mevzular vermek suretiyle vaaz ettirerek kontrol etmek,

d) Bölgeleri dâhilinde Hayrat Hademesinin vazifelerini ifa hususundaki görevlerini takip ve kontrol etmek ve mucibi şikâyet ve ıslah halleri varsa mahalli müftülerinin dikkat nazarlarını çekmek; Fahri vaizlerin vaazlarını zararlı gördüklerinde ikaz etmek ve ısrar edenlerin vesikalarını Müftülükçe geriye aldirarak keyfiyeti raporla Başkanlığa bildirmek,

e) 583 sayılı genelge hükümlerine riayet etmeyen muvazzaf vaizleri de ikaz ve ihtar ile keyfiyetten müftüleri haberdar etmek,

f) Halkın umumi ve dini temayülleri ve (varsa) mezhep, tarikat ve meslekler ve bunların tesirleri üzerinde incelemeler yaparak daima dini ve milli birliği temine çalışmak; İslam dinine aykırı, halk arasında tefrika sokacak mahiyetteki gizli ve aşikâr telkinleri önleyici vaazlar vermek. Daima mesleki sevgi telkin etmek, meslektaşlar arasında fikir ve işbirliği teminine çalışmak,

g) Tayin olunan bölgelerin dâhilindeki fikir hareketlerini ve oradaki neşriyatı takip etmek ve mesleğimizle alakalı görülecek mevzular hakkında Başkanlığa malumat vermek,

h) Bölge merkezinden ayrılmadan bir hafta önce gideceği yerleri Başkanlığa bildirmek,

ı) Buldukları ve gezdikleri il ve ilceler itibariyle, ayrı ayrı raporlar tanzim ederek mahalli müftülük vasıtasıyla mazrufen Başkanlığa göndermek ve bu raporlarda Müftü ve Vaizlerle diğer din adamlarının, Hayrat Hademesinin ve Kur'an Kursu öğreticilerinin vazifelerine karşı olan ilgileri ve umumi durumları hakkında mutalaa ilave etmek,

Talimatnamenin 3. bölümünde ise; gezici vaizlerin mali hakları, denetleme usülleri, yetki ve sorumlulukları belirtilmektedir. Bu talimatname, vaizlerin vaaz ve irşad hizmetini 583 sayılı genelge esaslarına göre yapıp-yapmadıklarının denetlenmesi, gezici vaizlere görevlilere rehberlik yapma görevi vermesi, ülkede milli birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla vaaz ve irşad hizmeti yapılmasını amaçlaması ve ülkenin çeşitli bölgelerindeki dini faaliyetleri, takip edilmesi açısından önem taşımaktadır.²⁰³

3.1.4.3. Başkanlık Vaizleri

Başkanlık Vaizliği kadroları ilk defa 1978 yılında 10 adet olarak ihdas edilmiştir. Ancak bu kadrolar çoğu zaman boş kalmış, üst kademe görev değişikliklerinde geçici olarak doldurulmuştur. 2010 yılında çıkarılan kanunla sayıları 15'e, 2011 yılında ise 55'e çıkarılmış ve kadro karşılığı sözleşme imkânı getirilmiştir.

²⁰³ Ahmet Çekin, " Diyanet..." s. 198-200.

Şu andaki mevzuata göre Başkanlık Vaizlerinin görevleri şunlardır:

- a) Başkanlıkça onaylanacak program çerçevesinde camilerde vaaz etmek ve gerektiğinde konferans vermek,
- b) Görevlendirildiğinde hizmet içi eğitim, kurs ve seminerlerinde ders vermek,
- c) Başkanlıkça camilerde okunması uygun görülen hutbeleri ve örnek vaaz metinleri hazırlamak,
- d) İrşad faaliyetlerinin daha etkin ve verimli olması için çalışmalar yapmak, proje ve teklifler hazırlamak,
- e) Görev alanı ile ilgili konularda amirlerince verilen diğer görevleri yapmak.²⁰⁴

3.1.4.4. Cezaevi Vaizleri

Tutuklu ve hükümlülerin rehabilitasyonu ve topluma yeniden adaptasyonunda din ve dini değerlerden yararlanılması için girişimler 1950’li yıllarda başlamış, ceza infaz kurumlarında düzenli olarak din hizmeti faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ise ancak 1983 yılından itibaren mümkün olmuştur.²⁰⁵ 1965 yılında çıkarılan 633 sayılı Kanun’dan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’nın cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülere din hizmeti götürmesi bir görev haline gelmiş ancak bunun için özel kadrolar ihdas edilmemiştir. Cezaevi hizmetleri değişik unvandaki personel tarafından daha çok dini konferans vermek şeklinde icra edilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra cezaevi din hizmetlerine özel bir önem verilmiş, 13 Ekim 1983 tarih ve 18190 sayılı resmi gazetede yayımlanan “Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders ücretlerine ilişkin Karar” mucibince önemli oranda ek ders ücreti tahakkuk ettirilmiş, 1984 yılında çıkarılan 84/8360 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla 214 adet cezaevi vaizi kadrosu verilmiştir. Ayrıca bir müfredat oluşturularak mahkûmların ıslahı ve rehabilitasyonuna çalışılmıştır. Bu uygulama 2007 yılında yapılan bir düzenleme ile önemli ölçüde sekteye uğramışsa da 2010 yılında yapılan düzenleme ile eski haline

²⁰⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi md.14 (<http://www.diyamet.gov.tr/>).

²⁰⁵ Işık, Harun, Demir, Abdullah, *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*, DİB Yayınları, Ankara 2012, S.19.

getirilmiştir. 17.09.2011 tarihli ve 28057 sayılı resmi gazetede yayınlanan 653 Kanun Hükmünde Kararname ile Başkanlığa mevcut cezaevi kadrolarına ek olarak 500 adet daha kadro verilmiştir. Bu kadroların doldurulması halinde cezaevi din hizmetlerinin önemli bir ihtiyacı karşılayacağı umulmaktadır.²⁰⁶

Cezaevi vaizleri; önceleri maaş karşılığı olarak haftada üç defa müftülükçe belirtilen camilerde vaaz etmek ve 13 Ekim 1983 tarih ve 18190 sayılı Resmi Gazete ile yayınlanıp yürürlüğe konulan “Adalet Bakanlığı Ders ve Ek Ders ücretlerine ilişkin Karar” hükümlerine göre ücretli olarak ilgili programa göre ceza ve tutukevlerinde “Din ve Ahlak Bilgisi” dersini okutmakla da yükümlü iken, bu günkü mevzuata göre;

a) Görevlendirildiği ceza ve tevkif evleri ile çocuk ıslahevlerinde dini konuşmalar yapmak, din ve ahlak bilgisi dersini okutmak,

b) Müftülükçe hazırlanan programa göre haftada bir defa camilerde vaaz etmek,

c) Görev alanı ile ilgili konularda amirlerince verilen diğer görevleri yapmakla yükümlüdürler.²⁰⁷

3.1.4.5. Fahri Vaizler

Kadrolu vaizler dışında “Fahri Vaizlik Belgesi” alan görevliler de vardır. Bunlar “İmam-Hatipler, Müezzin-Kayyımlar ve Kur’an Kursu öğreticilerinden “İmam-Hatip Lisesi veya ortaokul veya ilkokul mezunu olup vaaz etme ehliyet ve niteliğine sahip görevlilerdir. Mülakat yoluyla seçilen bu görevliler daha sonra hizmet içi eğitime tabi tutulmakta, bu kurs sonunda başarılı olmaları halinde de söz konusu belgeyi almaya hak kazanmaktadır. Başkanlık uzun yıllardan bu yana Fahri Vaizlik Belgesi imtihanı açmamaktadır. Mevcut belge sahiplerinden ise istifade edilmektedir.

²⁰⁶ Ahmet Çekin, ” Diyanet...” s. 201.

²⁰⁷ [http://mevzuat.baskanlik.diyamet.gov.tr\(12.04.2015\)](http://mevzuat.baskanlik.diyamet.gov.tr(12.04.2015)).

3.2. Vaizlerin Yararlandıkları Kaynaklar

Bu kaynaklar aslında sadece Cumhuriyet Döneminde kullanılmamış, tarihin bütün zamanlarında vaizler için kaynak teşkil etmiştir. Vaizlerin, vaaz hazırlarken yararlandığı kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz

3.2.1. Kur'an-ı Kerim ve Tefsiri

Bir vaizin ilk önce yararlanacağı kaynak elbette Kur'andır. Vaaz bir nasihat olduğuna göre Kur'an da bir nasihat kitabıdır. Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır. “Bu (ayetler), insanlar için bir açıklama ve bir hidayet ve takva sahipleri için bir öğüttür.”²⁰⁸ Toplumla nasihat ve öğüt verecek bir vaiz'in Kur'an'la irtibatı çok güçlü olmalı, gerek ayetin Arapçasını, gerek mealini çok iyi bir şekilde bilmelidir.

Kur'an'ı kurallarına uygun olarak doğru kıraat etmesi, muhtevassından haberdar olması, herhangi bir konuyla ilgili ayeti nasıl bulacağını bilmesi gibi bir meleke de din görevlisinde aranmalıdır. Çünkü temel kitabı hakkında bilgisi olmayan, onun hangi konulardan nerelerde bahsettiğini bilmeyen bir din görevlisinden görevini layıkıyla yapması beklenemez. Elbette bu niteliğin din görevlisinde oluşması için, onun Kur'an'la ve tefsirleriyle düzenli ve devamlı surette ilişki içinde olması gerekir.²⁰⁹

Vaaz hizmetlerinde ayetlerin merkeze alınması, başka bir ifade ile vaazların ayet merkezli olması gerekir. Vaaz hizmetlerinde ayetlerden yararlanmada üç yol izlenir: Ayetleri seçmek, anlamak ve anlatmak. Seçilen ayetlerin önce iyi anlaşılması ve öğrenilmesi, sonra cemaate anlatılması gerekir. Ayetlerin ne dediğini ve ne demek istediğini anlamadan anlatmak mümkün değildir.

Ayrıca ayetlerin seçiminde ve anlatımında, muhatap kitlenin durumunun dikkate alınması gerekir, aksi takdirde istenilen etkiyi göstermek ve netice elde etmek mümkün olmaz. Çünkü cemaatin bilgi seviyesinin yetmediği ve dolayısıyla kavrayamayacağı bir ayeti veya konuyu seçmek ve anlatmak vaazın başarısızlığına ve cemaatin dağılmasına

²⁰⁸ Al-i İmran Suresi, 3/138.

²⁰⁹ Mustafa Ünver, "Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar", Diyanet İlmî Dergi, 2005, Cilt: XLI, sayı: 3, s. 75-76.

sebepler olur. Vaazda ayette geçen kavramların, cemaatin anlayacağı düzeyde açıklanması, ayetin içerdiği konu ve fikhî hükümlerin maddeler hâlinde açıklanması, ayetin ayet ve hadislerle desteklenmesi cemaatin geç geldiği dikkate alınarak vaaz sonunda sade bir üslupla konunun özetlenmesi ve ezanla birlikte vaazın sonlandırılması gerekir. Allah, vaizlerin diline hikmeti dinleyenlerin himmetine göre verir.²¹⁰ Denmiştir.

Kur'an tefsirleri rivayet ve dirayet tefsirleri olmak üzere ikiye ayrılır. Rivayet tefsirleri hadis, sahabe sözüne ve tabiin sözlerine dayanan tefsirlerdir. Mesela İbn Cerir et-Taberi'nin (310/922) "Camî'u'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an", Begavi'nin (516/1122) "Mealimü't-Tenzif, İbn Atiyye'nin (541/1147) "el-Muharrerü'l-Veciz", İbn Kesir'in (774/1372) "Tefsiru'l-Kur'an", Suyuti'nin "ed-Dürrü'l-Mensur" adlı tefsirleri, rivayet tefsiri türlerindedir. Dirayet tefsiri ise; bu hususların dışında dil, edebiyat ve daha farklı ilim dallarından istifade ile ortaya konan yorumlarla yapılan tefsirlerdir. Bu tefsir çeşitlerine şöyle örnekler verebiliriz: Zemahşeri'nin (536/1141) "el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzif, Fahreddin er-Razi'nin (606/1209) "Mefatihü'l-Gayb", Kadı Beyzavi'nin (685/1286) "Envaru't-Tenzif, Ebu's-Suud'un (982/1574) "İrşadü Akli's-Selim" ve muasır âlimlerimizden Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) "Hak Dini Kur'an Dili" adlı eserlerini zikredebiliriz.²¹¹ Son dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından çıkan *Kur'an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Komisyon) de vaizlerimizin kullandığı kaynaklar arasına girmiştir.

3.2.2. Hadis Kitapları

Hiz. Peygamberin sünnetinin yazılı vesikaları olan hadis-i şeriflerin vaazın muhtevasında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) Kur'an âyetlerini ashabına ve bütün insanlığa tebliğ etmiş, âyet-i kerîmeleri tek tek okuyarak öğretmiştir. Allah Teâlâ'nın verdiği görev gereği bu ayetlerin açıklamasını da bizzat kendisi üstlenmiş; açıklama ihtiyacı bulunan âyetleri îzah etmiş, teşrî görevi gereği olarak ortaya koyduğu

²¹⁰ İsmail Karagöz, "Vaazlarda ayetlerden yararlanma", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:1 s. 335.

²¹¹ M. Selim Arık, "Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vaizlik", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt: 1, sayı: , s.176-177.

Kur'an'da bulunmayan hükümleri inananlara bildirmiş ve ayrıca bütün bu ahkâmı hayatının her alanında uygulayarak tatbiki olarak da göstermiştir. Allah Teâlâ'nın Müslümanlardan takip edilmesini istediği örnek hayat O'nun hayatıdır. Hayatın tüm alanlarını kapsayan bu örnek hayatın adı sünnettir. Bu açıdan bakıldığında sünnete tâbi olmak tabiri çok kapsamlı ve önemli bir olguyu anlatmaktadır. İşte vaiz, kürsüde, en fazla bu örnek hayatı, sünneti insanlara anlatmak durumundadır. Böyle olunca da onun kullanacağı bilgi ve belgeler Hz. Peygamberin hadisleri olmaktadır. Kur'an âyetlerini açıklamanın yolu da hadislerden geçtiği için, Kur'an ve sünnete ulaşmanın yolları sanki birleşmektedir. Bu sebeple vaiz, hazırlık merhalesinde hadis musannefâtı ile çok irtibatlı olmalı, konusunu bu çerçeveye oturtmaya gayret etmelidir.²¹²

Hadis nakledecek kişinin mutlaka araştırma yapması gerekmektedir. Hadisin, muteber kaynaklardaki yerini tespit etmek, bu sözü Peygamber Efendimizin söylediğine iyice kanaat getirmek, hatalı ve eksik nakil yapmamak için dikkatli olmak, hazırlık çalışmasının bazı safhalarıdır.²¹³ Ayrıca hadisin muhtevasının cemaatin durumuna uygun olup olmadığına dikkat etmelidir. Zira Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İnsanlara durumlarına göre davranınız/muamele ediniz.”²¹⁴

Temel hadis kitaplarından olan Buhari ve Müslim'in Sahihleri, Ebu Davud, Tirmizi, İbn Mace, Nesai ve Darimi'nin Sünenleri, İmam Malik'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ilk akla gelenlerdendir. *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Prof. Dr. İbrahim Canan, *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*, Ahmed Naim-Kamil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, *Riyazüs-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi*, İmam Nevevi, (Tercüme ve Şerh: Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir, Prof. Dr. İsmail L. Çakan, Prof. Dr. Raşit Küçük), *Riyazüs-Sâlihîn*, İmam Nevevi, (Çeviri: Prof.Dr. Mehmet Emim Özafşar, Prof. Dr. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, *Cem'ul-Fevâid*, Rudani, *Keşfü'l-Hafâ*, Acluni²¹⁵ diğer kullanılan kaynaklar arasındadır.

²¹² Mahmut Yeşil, "Vaazlarda Hadislerden Yararlanma", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:1s.354.

²¹³ Mahmut Yeşil, "Vaazlarda Hadislerden ...", s.354.

²¹⁴ Ebu Davud, Edeb, 20.

²¹⁵ Vaaz Kılavuzu, Heyet, s.32.

3.2.3. Siyer ve İslam Tarihi Kitapları

İslam tarihi ve siyer kitapları, şüphesiz Kur'an ve Hadis Kitaplarından sonra vazilerin kullandığı en önemli kitaplardır. Bu kitapların önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz. Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm (v. 218/833) ait olan es-Sîretü'n-Nebeviyye, Muhammed b. Sa'd (v. 230/844)'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Muhammed Hamîdullah'ın İslam Peygamberi, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh İsfehânî (v. 430/1039)'nin Hilyetül-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ eserlerini zikredebiliriz.²¹⁶ Mustafa Asım Köksal *İslam Tarihi*, Prof. Dr. Hüseyin Algül *İslam Tarihi*, Prof. Dr. İbrahim Sarıçam Hz. *Muhammed (s.a.s) ve Evrensel Mesajı* ve Muhammed Yusuf el-Kandehlevî'nin *Hayatü's-sahâbe* eserlerini zikredebiliriz.²¹⁷

3.2.4. Ahlâk ve Mev'ıza Kitapları

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî (v. 505/1111)'nin İhya'sı, Birgili Pir Ali oğlu Muhammed (v. 981/1573)'in et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'si, İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekr (v. 573/1177)'in Şir'atü'l-İslâm'ı, Sinanzâde Hasan b. Ümm-i Sinân'ın Mecâlis-i Sinâniyye'si, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed (v.373/983)'in Tenbîhu'l-Gâfilin'i, Hopalı Osman b. Hasen b. Ahmed Zâkir (H. 13. asır)'in Hubevî veya Dürratü'n-Nâsihin'i ve Taberi tarihi başlıca ahlak ve meviza kitapları arasında sayılabilir.²¹⁸

3.2.5. Manzum ve Mensur Eserler

Mesnevi, Mevlana Celaleddin-i RÛMÎ.

Bostan ve Gülistan, Şeyh Sadi ŞİRAZÎ.

Divan, Yunus Emre.

Marifetnâme, Erzurumlu İbrahim Hakkı.

Divan, Şeyh Galip.

Safahat, Mehmet Akif ERSOY.

²¹⁶ Abdullah Kahraman, "Vaizlerin Kaynakları", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* c.1, s. 247-248.

²¹⁷ *Vaaz Kılavuzu*, Heyet, DİB yayınları, s.33.

²¹⁸ Hayrettin Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, İz yayıncılık, İstanbul 2003, s.396.

3.2.6. Örnek Vaaz Kitapları

Kürsüden Öğütler: 52 Konuda Vaaz Örnekleri, Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

Kur'ân'dan Öğütler, Komisyon, 2 Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2010.

Örnek Vaazlar, Lütfi ŞENTÜRK, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2002.

Kur'ân'ı Anlamak, Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2007.

Kur'ân'dan Öğütler, Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 2009.²¹⁹

3.3. İz Bırakan Vaizler

Türkiye’de yaptığı vaazlarla halkı gerek inanç, ibadet ve ahlaki yönde gerek de sosyal ve siyasi alanda etkilemiş pek çok vaiz gelip geçmiştir. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz vaizler bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların yanında Ahmet Vanlıoğlu, Esad Coşan, Necmettin Nursaçan ...vb pek çok isim vardır.

3.3.1. Mehmet Zahid Kotku

Mehmet Zahit Kotku’nun ailesi Kafkasya’dan Anadolu’ya göç etmiş ve kendisi 1897 yılında Bursa’da doğmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve yıllarca süren askerlik görevinden sonra, İstanbul’a yerleşirler. İstanbul’da buldukları yıllarda, vilayet binası yakınındaki, Gümüşhaneli Dergâhında Ömer Ziyaeddin Efendi’nin halkasına katılırlar. Ö. Ziyaeddin Efendi’nin vefatından sonra yol gösterici olan Mustafa Feyzi Efendi’nin yanında hafız olurlar, manevi eğitimlerini de bu arada tamamlarlar. Dergâhların kapatılmasıyla doğdukları yer olan Bursa’ya dönerler. Babalarından boşalan İzvat Köyü’ndeki caminin

²¹⁹ *Vaaz Kılavuzu*, Heyet, DİB yayınları, s.33.

hocalığını onaltı yıl sürdürürler. Daha sonra hocalık görevleri Bursa'nın içinde Üftade Camiine aktarılır. Bu görev 1945 yılından 1952 yılına kadar devam eder.²²⁰

Gümüşhaneli Dergâhında birlikte buldukları, medrese arkadaşı ve büyük yol göstericilerinden Abdülaziz Bekkine Hoca'nın vefat etmesi üzerine, onun görev yaptığı İstanbul Zeyrek'teki Ümmü Gülsüm Camiinde Dergâhın geleneğini sürdürmek ve Abdülaziz Efendi'nin etrafında üniversite hoca ve öğrencilerinden oluşan halkayı büyütmek üzere İstanbul'a gelirler... Kotku, 1959 yılından itibaren hocalık ve yol göstericilik görevine İskenderpaşa Camisinde devam etmeye başladı. Yirmi bir yıl bu camide görev yaptı. Buradaki konumu ve merkezî bir söylem odağı olması nedeniyle, evinin cami avlusunda (müştemilatında) bulunmasının da etkisiyle, vaazın sohbet dönüşmesi de söz konusu olur. Kotku, misafirlerini cami avlusundaki evinin ikinci katında girişte, sürekli sohbet yeri olan sağdaki odada kabul ederlerdi. Kotku'nun vaazı resmi pratiğin yanı sıra sohbet olarak sürdürüşü ise; pazar günleri ikindi ile akşam namazları arasında, Gümüşhanevi'nin derleyip kitaplaştırdığı Râmûz'dan hadisler okuyup açıklayarak yaptığı pratikle hayatiyet kazanır. Bunun yanı sıra evlerde sohbetler, söyleminin perçinlenmesi için etkindir.²²¹

Kotku, söz teknolojisini iyi kullanan bir hatipti. Hafızası çok kuvvetli, konuşması tatlı, safiyâne ve halk telaffuzu ağırlıklı bir dile sahip; karşısındakine söz veren, dikkatle dinleyen, manâlı ve nükteli cevap veren ve hutbe esnasında sesini yükselten ve ordu önündeki bir komutan gibi celâdetle ve irticâlen konuşan, fevkalade mütevazı biriydi. Çok uzun ve derin düşünürdü, sohbetlerindeki buluşlara, teşbihlere hayran kalmamak mümkün olmazdı. Bir ayetin, bir hadisin üzerinde haftalarca, aylarca durup konuştuğu olurdu. Özellikle halkın kolay anlayacağı formda konuşması, kendisine geniş kitlelere varan bir yelpazede özlü aktarım imkânı sağlamıştı.²²²

Kotku'nun tasavvufi faaliyetleri (eskiden tarikat olarak örgütlenmiş dinî yapıda fakat yeni dönemde cami gibi resmi kurumda yapılan sohbetler, danışmanlıklar vb.) onun seküler/laik ilke ve uygulamalara karşı gösterdiği (çiğnememe) hassasiyet(i) onu ve cemaatini baskı ve kovuşturmadan uzak tutmuştur. Bir imam olarak resmi görevi, ona bir

²²⁰ Ersin Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, iz yayıncılık, İstanbul 2008,s.33-34.

²²¹ Ersin Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, s.34-36.

²²² Esad Coşan, *Mehmet zahit Kotku*, İstanbul, Server iletişim 2013, s.15-16.

tarikat lideri olarak yaptığı faaliyetlerinin gayri resmi ve yasadışı boyutları için vazgeçilmez bir örtü sağlamıştır.

Kotku'nun vaizlik görevi, aynı zamanda ona sınıf ayrımı gözetmeden hitabet imkânı vermiş, böylece o da zengin-fakir ayrımı gözetmeden herkesin davetine icabet ederek kuşatıcı bir tasavvuf yolu ortaya koyma imkânı bulmuştur. Dahası, vaaz ve sohbetin etkinliği, Şazelî meşrebinden gelen algısı dolayısıyla Kotku'nun ilme verdiği önemle perçinlenmiştir. Kotku, vaazlarında bir yandan geçmişin ahlakî mirasını aktarırken bir yandan da modern dönemin ekonomik ve bilimsel yapısını onaylar. Bu ikisi arasında kurmak istediği köprüyle, geçmiş ile geleceği dengelemek istediği gibi insan doğasının özü ile toplumsal değişim arasında da bir denge kurmak ister. Onun bu boşluğu dolduran köprüsü, onu, akademik ve teknokrat ağırlıklı (Bekkine'nin mirası ve devamı) kitlesi için adeta şanlı geçmişle günümüzü birleştiren bir roman kahramanı haline getirmiştir. Çünkü takipçilerine göre modernizmin etkisiyle köklerinden sökülmüş, yerinden yurdundan edilmiş bu yalnız kalabalıklar için katı tarikat yapılanması ve söylemi bir reçete, bir çare sunmaktan uzaktı. Böylece bireysel düzeyde dinî canlanmanın verimli zeminini fark eden Kotku, bireyler olarak Türk Müslümanları için uygun yeni bir söylem tasarlamıştır.²²³

Talebesi M. Esad Coşan, hocasını şöyle anlatır; O Türkiyede bir çığır açmıştır. Politikada ve sosyal hayatta enterasan şeyler başlatmıştır. Türkiyede sanayileşmenin çok mühim bir eseri olan gümüş motoru teşvikleriyle o kurdurmuştur. Politikaya İslami atılımın işaretlerini ve cesaretini O vermiştir. Hocamız dinde fakih, dinin esrarına aşına bir özelliğe sahipti.²²⁴

Mehmed Zahid Efendi (r.a), ömrünün son yıllarında rahatsız idi; ayakta gezmesine rağmen şiddetli ağrılarında muzdaripti. 1979 yazında uzun zaman kalmak üzere gittiği Hicaz'dan, ağır hasta olarak 1980 Şubatı'nda dönmek zorunda kalmıştı. Kotku 13 Kasım 1980'de (5 Muharrem 1401), Perşembe günü âhirete irtihal etti.²²⁵

Cenaze namazı 14 Kasım 1980 Cuma günü İstanbul Süleymaniye Camii'nde büyük kalabalıklar eşliğinde kılınarak, Kânûnî Süleyman Türbesi arkasında, kendisinden feyz

²²³ Bayram Sevinç, "Dinî Grupların ...",s.130-131.

²²⁴ Esad Coşan, *Mehmet Zahit...* s.65-66.

²²⁵ Esad Coşan, *Mehmet Zahit...* s.13-14.

aldığı hocaları ve üstatlarının yanındaki istirahatgâhına defnolundu. Bu esnada Süleymaniye, Şehzadebaşı, Fatih ve çevrelerinde trafik durmuş, Süleymaniye'nin içi ve avlusu kâmilen dolduğu gibi, cemaat sokaklara taşarak Esnaf Hastanesi'nin yanına kadar uzanmıştı. Vefatını duyanlar içinde Anadolu'nun en uzak şehirlerinden olduğu kadar Avrupa'dan gelenler de vardı. Vefatı İslâm âleminde de büyük üzüntüye yol açmış, Suudi Arabistan'da, Kâbe'de, Kuveyt'te ve daha başka şehirlerde gıyabında cenaze namazı kılınıp dualar edilmiş, ajanslar bu elim vefat haberini yayınlamışlardı.²²⁶

3.3.2. Tahir Büyükkörükçü

Tahir Büyükkörükçü 1925 yılında Konya'da dünyaya gelmiştir. Konya'nın meşhur hocalarından Hacı İsa Ruhi Bolay Hoca Efendi'ye devam ettiği talebelik yıllarında, Türkistan taraflarından kaçarak Konya'ya gelen Hacı Haki Efendi'den Farsça öğrenmiş, Konya'nın Meşhur âlimlerinden ve velilerinden olan Hacı Veyis Zade Mustafa Kurucu Efendi'den de hadis ve ahlak okumuştur. Kapı Camii'nin meşhur imamı Hacı Haydar Efendi'den tashih-i huruf ve tecvid dersleri almıştır. İlmî çalışmaların yanında tasavvufa da ilgi duyarak, hayatı boyu istişarelerine ve irşadlarına çok değer vereceği Mahmud Sami Ramazanoğlu üstadına intisab etmiştir.

1946 yılında asker olur. Askerliğini Foça'da yaptığı esnada cami sohbetlerinde Foça'nın cemaatiyle tanışır ve onlarla zaman zaman sohbet için bir araya gelir. Askerliğin devam ettiği günlerde, Ramazan ayında Konya'ya izne gelir. Hocası İsa Efendi'nin Kapı Camiinde vaaz günleri vardır. Hocasının ısrarlarına dayanamayıp kürsüye çıkar. Tüm Konya artık onu konuşmakta, bu genç hocadan büyük bir övgü ile bahsetmektedir. Zira o günlerde Konya'da vaaz eden hocaların hepsi de yaşlı hoca efendilerdir. Askerlik üç yıl devam eder. 1949 yılında terhis olur. Konya'ya dönünce yine vaaz etmeye başlar. O günün Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hoca Efendi tevafuken bir camide vaazını dinler. Ankara'ya döndüğünde, "Konya'da istidatlı bir genç vaiz var. Onu Ankara'ya çağıralım, usulen bir imtihan edelim, kendine bir vesika verelim de hizmet etsin." der.

²²⁶ Esad Coşan, *Mehmet Zahit...* s.13-14.

Nitekim öyle de olur. 1950 yılında imtihana girer ve aynı yıl vaiz olarak resmen göreve başlar.²²⁷

Vaazları ilk günlerden halkın dikkatini çekmiş ve sevilmiştir. Önceleri hep kenar mahallelerde, küçük camilerde görevlendirilir. Küçük bir caminin mahfeli, cemaatin çokluğu sebebiyle yıkılma tehlikesi geçirir. Bu hâlden sonra cemaatinde ısrarlarıyla merkez camilerde de konuşmasına izin verilir. Bir yandan vaazlar, diğer yandan tasavvufi sohbetler devam etmektedir. Bir yönüyle genç bir ilim adamı, diğer yönüyle tiz bir derviştir. Bir taraftan büyük cemaatlere hitap eden bir vaiz, diğer yandan sabahlara kadar sohbetlerde gecelerini geçiren bir mürîd.

1960 ihtilali, Tahir Hoca Efendi'nin görmediği zorluk ve sıkıntıları görmesine sebep olur. Kendisi o sıkıntılı günleri şöyle anlatmaktadır:

O günler çok sıkıntılı günlerdi. Nedensiz niçinsiz tutuklamalar oluyor, gidenlerden haber alınamıyordu. Bu adamlar beni almaya gelirlerse çamaşır, pijama almama bile müsaade etmezler diye, sekiz ay çantam odamda hazır bekledi. Çok imalı sözler duyardım. Ancak tek bir vaazımdan geri kalmadım."²²⁸

Tahir Büyükkörükçü, geçirdiği sıkıntılı günlerden sonra 1964 yılında Burdur'a tayin edilir. Burdurlular yeni hocalarını çok severler ve böylece Hoca Efendi hiç yalnızlık çekmez. Yapılan vaazlar sonucu, Burdur ile Isparta âdeta tek il olmuş, civar vilayetlere ve ilçelere konuşmalara gidilmiştir. Cuma vaazlarına Isparta'dan otobüslerle gelir dönerlerdi. Bir hoca olarak ilk salon konuşmasını 1965'te Burdur'dan giderek Denizli'de yapar. Tahir Hoca Efendi'nin Burdur hatıralarının en önemlilerinden biri de Üstâd Necip Fazıl'la tanışmasıdır. Kolay kolay kimseyi beğenmeyen üstad, Hoca Efendi'yi çok sever ve onun hakkında ilk ve meşhur yazısını yazar. "Noktalama" köşesinde şu kısa notu geçer:

DİN ADAMI

Bu vatanın kaldırımları fildişinden ve evleri billurdan, hayal üstü bir madde ve mana ulaşmış bir başkenti, sitesi (metropolis)'i olsaydı da, bu başkentin bir milyon kişilik büyük

²²⁷ Abdurrahman Büyükkörükçü, "Tahir Büyükkörükçü", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, s. 548.

²²⁸ Abdurrahman Büyükkörükçü, "Tahir Büyükkörükçü" s. 550.

mabedinde, her evin her odasında bir hoparlör içinde sesi uğuldayan bir üstün kelam ve hakikat vaizi bulunsaydı, onu bile bana hor gösterecek çapta, gerçeklikte ve derinlikte bir din adamına, 25.00 nüfuslu Burdur Kasabası 'nda rastladım. ²²⁹

1965 yılında yapılan seçimlerde siyasi iktidarın değişmesi sonucu, o gün Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan Yaşar Tunagür Hoca Efendi'nin ısrarlarıyla, sürgünle çıkarıldığı Konya'ya müftü olarak döner. Altı yıl devam eden müftülük yılları unutulmaz hizmetlerin yapıldığı yıllardır. 1972 yılında tekrar vaizliğe dönen Hoca Efendi 1973 yılında emekli olur. 1977 yılında Milli Selamet Partisi'nden Konya milletvekili seçilir. 12 Eylül darbesinde tutuklanır ve 11 ay cezaevinde kalır. 1985 yılından itibaren 28 Şubat kararlarına kadar, Konya'da bulunduğu sürece, Kapı Camii vaazlarına devam eder. O vaazlar bu gün hâlâ hizmete devam etmektedir. Tahir Büyükkörükçü 5 Mart 2011 tarihinde vefat etmiştir. ²³⁰

Abdurrahman Büyükkörükçü ondan şöyle bahsetmektedir:

“Tahir Hoca Efendi, son zamanlarda görmeye alıştığımız hocalık anlayışından farklı bir hoca idi. Sanki selef devrinden kalma bir insan gibiydi. Birçok konuda onu istisnaların arasında görüyoruz. Görev yapmak, konuşmak, vaaz etmek, sohbet etmek onun için bir zevkti. Nereye çağırılırsa gider, kim ve kaç kişi olursa olsun onlara sohbet ederdi. Diğer illerden sık sık konuşmaya çağırılır, bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere dostları ile birlikte giderler, konuşurlar ve dönerler, asla para alınmazdı [...] Nerede ve ne zaman kendisinden konuşma istenilmişse hazırlığım yok dediğine hiç rastlamamışızdır. Kur'an-ı Kerim'i önüne açar ve konuşurlardı [...] Konya'da bulunduğu sürece hemen her hafta ev sohbetleri olurdu. Bu sohbetlerde her meşrebden, her görüşten insanlar bulunur, onların hatırlarına riayet ederdi. Mezhep disiplinine çok dikkat ederdi. Diğer mezhep imamlarına olan aşırı sevgisinin yanında Hanefi mezhebinin görüşleriyle amel ederdi. Gerek Haremeyn'de bulunduğu zamanlarda, gerek yolculuklarında bu disiplinden taviz verdiklerini hiç görmedik.

²²⁹ Necip Fazıl Kısakürek, “Noktalama”, Yeni İstanbul Gazatesi, 17.Ocak 1965.

²³⁰ Abdurrahman Büyükkörükçü, “Tahir Büyükkörükçü”, s. 551-552.

Onun en mümeyyiz vasıflarından biri de selefe bağlılık, Allah dostlarına aşırı sevgi ve tarihe saygı idi. Ricâlullahı teslimiyeti, manevi feyzin ana kaynağı olarak görür, onlara muhabbeti veya muhalefeti daima ölçü olarak telakki ederdi Vaazlarında ve konferanslarında çok cesur konuşurdu. Gazetede veya dergide gördükleri ya da haberlerde işittikleri bazı şeyleri kürsüye çıkarırlar, bilhassa İslam'a olan saldırıları çok ağır dille eleştirirlerdi. Bu sebeple çok sorguya çekilmiş, camiden alınarak karakola götürülmüştür. Rabbimizin lütfu ile mahkûm olmamıştır ama birçok takipsizlik kararı da hatıra olarak kalmıştır. Edebiyatla ilgilenir, vaazlarında şiir okumayı ihmal etmezdi. Bilhassa Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Muhammed İkbâl ve Molla Câmî hayranlıkla şiirlerini okuduğu büyüklerdir. Şeyh Galib, Nâbî gibi Osmanlı şairlerini hep kürsüye çıkarır, Âkîf'i asla unutmazdı. O ömrü boyu İslam'a hizmet aşkı ile yandı. Ömrü boyunca ilme ve insanlara hizmet etti. Maddi hiçbir karşılık beklemeden, dünyevi bir makama talip olmadan, insanların elinde olana asla meyletmeden Allah rızası için koştı koşturdu. Çalıştı çabaladı. [...]²³¹

Tahir Büyükkörükçü yaklaşık yarım asır kürsülerde ve salonlarda konuşan ve konuşmalarını binlerce kişinin takip ettiği, şöhreti Türkiye'yi de aşarak Avrupa'ya, başta Mekke, Medine olmak üzere İslam ülkelerine ulaşmış bir vaizdir. Ehl-i sünnet çizgisine sıkı sıkıya bağlı bir yaşantı ortaya koymuş, vaazlarını da bu çerçevede sunmuştur. O'nun insanlar üzerinde bu kadar etkili olmasının ve kabul görmesinin nedenleri; Hoca efendinin ilmiyle âmil bir insan olması, nezih bir aile hayatı ve İslamî bir yaşantısının olması, vaazlarının her bölümünde heyecanlı oluşu, konuşmalarını meşhur şairlerin coşkulu ve heyecanlı şiirleri ile ve mutasavvıfların halleri ve sözleriyle süslemesi yani konuşmalarında, ilim-irfan bütünlüğünün bulunması, güncel konulara yer verip, halkın merak ettiği veya ihtiyaç duyduğu konuları işlemesi gibi hususlar olduğu söylenebilir.

²³¹ Abdurrahman Büyükkörükçü, "Tahir Büyükkörükçü", s. 552-557.

3.3.3. Fethullah Gülen

Fethullah Gülen, Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi, Sadi Efendi, Osman Bektaş Hoca efendi gibi isimlerden dersler aldı.²³²

1955 yılında henüz 14 yaşında ve Erzurum'daki medreselerde talebe iken Korucuk ve Alvar köylerinde vaazlar vermeye başladı. Erzurum'da talebelik yıllarında Bediüzzaman'ın yanından gelen Muzaffer Arslan'ın sohbetlerine katılır ve Risale-i Nurlarla tanışır. 6 Ağustos 1959'da resmen Üçşerefeli Cami ikinci imamlığına tayin edildi.²³³

1963 yılında Erzurum'da vaaz etti. Daha sonra yeniden Edirne'ye döndü ve 4 Temmuz 1964 günü Dar'ül Hadis camiinde Kur'an Kursu öğretmeni ve fahri imam olarak göreve başladı. 31 Temmuz 1965'te Kırklareli merkez vaizliğine tayin edildi. 1966'da İzmir merkez vaizliğine tayin oldu. Ege Bölgesi'nin çeşitli il ve ilçelerinde vaazlar verdi. 1971 muhtırasından sonra Edremit merkez vaizliğine tayin edildi. Burada 2 yıl görev yaptı.²³⁴ Daha sonra Manisa, İzmir Bornova ve Çanakkale vaizi olarak görev yaptı. 1977 yılında İstanbul Yeni Camii, Sultanahmet Camilerinde de vaazlar yaptı. Aynı yıl görevli olarak Almanya'ya gitti ve burada çeşitli yerlerde konuşmalar yaptı, konferanslar verdi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından sıkıyönetim uygulanmaya başlandı. 20 Mart 1981 tarihinde resmi vaizlik görevinden istifa etti. Ancak fiilen vaazlarına devam etti.²³⁵

İstanbul'da 13 Ocak 1989 yılında Üsküdar Valide Sultan Camii'nde vaazlara başladı. Üsküdar vaazları 1 yılı geçkin süreyle 16 Mart 1990 tarihine kadar (62 hafta) devam etti. Burada bütün yönleriyle Hz. Peygamberle ilgili konuşmlara yaptı. 1989-1990 yıllarında haftada bir olmak üzere Pazar günleri Süleymaniye, Pendik, Sultanahmet, Bakırköy Yeni Mahalle, İzmir'de Hisar ve Şadırvan Camilerinde vaazlar verdi. Pazar vaazlarını değişik camilerde veren Fethullah Gülen, Ramazan ayı içinde ayrıca Salı akşamları Fatih Camii'nde iftardan sonra Teravîh namazına kadar vaazlar verdi. Fahri vaiz olarak devam

²³² <http://www.milliyet.com.tr/fethullah-gulen/14/08/2015>.

²³³ Ertuğrul Hikmet, *Himmeti Milleti Olan İnsan M. Fethullah Gülen*, Işık yayınları, İstanbul 2008, S. 27-41.

²³⁴ Ertuğrul Hikmet, *Himmeti Milleti...* S.57-65.

²³⁵ Ertuğrul Hikmet, *Himmeti Milleti...* S.102-107.

ettirdiği bu vaazlarına 1991 yılında son verdi.²³⁶ Amerika sohbetleri adı altında internet aracılığı ile halen konuşmalarına devam etmektedir.

Geri dönüp baktığımızda Fethullah Gülen, vaazlarını ders haline getirmiştir. Tevhid, nübüvvet, vahiy, Kur'an, ahiret hayatı, kader gibi iman esasları; namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetler, İslam ahlakı, aile hayatı, çocuk terbiyesi, İslam'ın iktisadi öğretileri gibi temel konuları bir program dâhilinde dört-beş sene boyunca işlemiştir. Ayrıca camilerdeki vaazlar dinleyenler tarafından çoğaltılmış, vaazları ve sohbetleri kitaplaştırılmıştır.²³⁷

Fethullah Gülen, çocuk ve gençliğin eğitimi konusunda sadece bir teorisyen olarak kalmamış, bu konuda yaptığı tavsiyeler, yazdığı yazılar, verdiği vaazlar, bulunduğu teşviklerle gerek Türkiye içinde, gerekse dünyanın pek çok ülkesinde, eğitim ve öğretimdeki eğitim-öğretim kurumlarının açılmasına belli bir katkıda bulunmuştur.²³⁸

Sonuç olarak, Gülen sūfi geleneğinin de getirdiği ivmeyle disiplinli bir yaygın din eğitimi himaye sistemini vaaz yoluyla üretir. Bu himaye ilişkisi güçlü bir sitemin ortaya çıkmasını sağlar ve vaaz, yani sözün gücü, bunun yanı sıra bir de kitlesel aktiflik üretiminde etkin olur. Sözün gücünü kitlelerin oluşturulmasında ve harekete geçirilmesinde kendi anlam kodlarını taşıyan bir hafıza zinciri olarak vaazın araçsallığı düzleminde etkin kılma, hareketin belirgin bir özelliği olur. Sözün bu gücü, Gülen'in yayınlanan birçok sohbetinin ve vaazının deşifresiyle de kendini gösterir. Gülen için vaaz, sadece bir yaygın din eğitimi ya da dinî bilgi aktarım aracı değildir. Vaaz onun için bir hafıza inşa aracıdır ve bu hafıza, bütün İslam tarihinin seçilen yapraklarındaki anekdotlarla inşa edilen bir kültürün aktarımını içerdiği gibi, güncel hayatın sorunlarına yönelik bir tutum ve bilgi aktarımının da aracıdır.²³⁹

²³⁶ <http://www.milliyet.com.tr/fethullah-gulen/14/08/2015>.

²³⁷ Ali Ünal, *M. Fethullah Gülen Bir Portre Denemesi*, Nil yayınları, İstanbul 2002, S. 18.

²³⁸ Ali Ünal, *M. Fethullah Gülen...*, s.248.

²³⁹ Bayram Sevinç, "Dinî Grupların Hafıza Zinciri Olarak Vaazın Araçsallığı: Kotku ve Gülen Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53,2 (2012), s.142.

Gülen son dönemde yaptığı yorumlar ve siyasi yöndeki faaliyetlerinden dolayı bir vaiz olma özelliğinin dışında siyasi bir kimlik olarak dini anlama ve anlatma meselesinin dışında kalmıştır.²⁴⁰

3.3.4. Timurtaş Uçar

Timurtaş Hoca namıyla meşhur Timurtaş Uçar 70’li yıllarda on binlerce kişinin coşkusuyla katıldığı vaazlar veren; verdiği vaazlar kadar zulme, din karşıtlığına, yozlaşmaya, sahte dindarlığa, menfaatperestliğe karşı savaşında tavizsizliğiyle de tanınan ünlü bir vaizdir. Her yerde ve ortamda hakkı haykırmaktan çekinmeyen Timurtaş Hoca,1980 darbesine kadar on binlerce cemaate canlı vaazlar vermiş, daha fazlasına ise yayınlanan kasetler vasıtasıyla ulaşmıştır. 80 darbesinde yasaklandıktan sonra milyonlarca kişi onu bu kasetler vasıtasıyla tanımıştır.

1944’te Elâzığ’ın Sivrice ilçesi Uslu köyünde doğdu. Babası Bekir Uçar, İstanbul’da Demiryolları’nda çalıştığından anne ve kardeşlerinden ayrılarak ilkokulu Haydarpaşa’da Yeldeğirmeni İlkokulu’nda tamamladı. Kuleli Askeri Lisesi’ni birincilikle kazanan Uçar, İstanbul İmam Hatip Lisesi’ne kaydolar. İHL’ye kaydolmasında Fatih’te ikamet eden ilim adamlarının tavsiyeleri etkili oldu. İHL’de kıymetli hocalardan ders aldı. Bunlar arasında Ömer Nasuhi Bilmen, Ahmed Davudoğlu, Mahir İz, Peyami Safa, Ömer Kirazoğlu, Nihad Sami Baharlı, Nureddin Topçu gibi Türk maarif tarihinde iz bırakmış isimler var. Uçar, kelimada mahir olduğu kadar kalemde de mahirdi. İHL’de hocası Mahir İz’e ithafen yazdığı “Kelimada da mahiriz / Kalemde de mahiriz” beyiti ile hocasının sevgisini kazandı. Okulu ikincilik derecesi ile bitirdi. Okul arkadaşlarından o dönemde pek çok ilahiyatçı, iktisatçı ve siyaset adamı yetişti.²⁴¹

1967 yılında Bağlarbaşı’nda bulunan Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun oldu. Askerliğini yedek subay olarak yaptı. 1970’te evlendi. İlk görev yeri olan Malatya’da 6 yıl kaldı. Heyecanlı, coşkulu hitap tarzıyla dikkat çekti ve kalıcı hizmetler verdi. Malatya halkınca çok sevildi, tanındı. Muş’a tayin oldu. Muş müftü vekilliği yaptı. Bir yıl kadar

²⁴⁰ Mustafa Öztürk, Vaiz ve Cemaat vesayetine de hayır!/ Erişim: 14/08/2015
<http://mustafaozturkarsivi.blogspot.com.tr/2015/06/vaiz-ve-cemaat-vesayetine-de-hayr.html>

²⁴¹ [www/timurtashoca.com/modules.php?name](http://www.timurtashoca.com/modules.php?name) (08.02.2015).

görevden sonra müftü baş muavini olarak İstanbul'a atandı. Yeni Cami ve Şehzadebaşı'nda 2 yıl kadar etkili vaaz ve irşadda bulundu. Şehzadebaşı ve Eminönü Yeni Camii'ndeki vaazları büyük ilgi gördü. Bu arada birçok ilçede ve camide vaazlara devam etti. 1979'a kadar her vaazında camiler doldu taşı.

Timurtaş hoca Allah vergisi bir hitabete sahipti ve bu yeteneğini cami kürsülerinde değerlendiren bir vaizdi. Vaazlarına koşan on binlere, en girift meseleleri bile sular seller gibi anlatan zeki ve cesur din adamıydı. Ama aynı zamanda uğradığı haksızlıklar karşısında camileri dolduran on binleri yanında bulamayan yapayalnız bir çile insanıydı. 1980 öncesinin sisli dönemlerinde verdiği vaazlarla ve elden ele dolaşan kasetleriyle önemli bir boşluğu dolduran; ancak daha sonra pek ön plana çıkmayan 'Timurtaş Hoca' meşhur; ancak layıkıyla tanınmayan bir isimdir.²⁴²

12 Eylül 1980 ihtilalinde tutuklandı ve ailesi aylarca nerede olduğunu bilemedi. Sıkıntılı hayat dönemi bundan sonra başladı. Sıkıyönetim mahkemeleri, ağır ceza mahkemeleri, devlet güvenlik mahkemelerinde 55 kez yargılandı. Malatya'da idamla yargılandı. Ev aramaları, gözaltılar, göz hapsi ve yurtdışı yasakları dolayısıyla 1992'ye kadar hac ve umreye gidemedi. 1980 ihtilalinden sonra vaizlikten alınıp Beykoz Çavuşbaşı köyüne imam hatip olarak tayin edildi. 1990'da Ümraniye İmes Camii'ne tayin edildi. 1999 başında 32 yıl emek verdiği Diyanet İşleri'nden emekli oldu. Ancak kösesine çekilmedi. Avukat bulamadığı günler oldu. Bazen bir günde iki duruşmaya çağrıldı. Vefat ettiği gün bir evrak için adliyeye giden oğluna "Sabıka kaydına rastlanmamıştır" yazılı belge verildi. Timurtaş (Uçar) Hoca Efendi 20.01.2000 tarihinde saat 01.30'da Hakka yürüdü. Cenaze namazını Mahmut Ustaosmanoğlu Hoca Efendi kıldırmıştır.²⁴³

3.3.5. Ahmet Mahmut Ünlü

Halk arasında Cübbeli Ahmet Hoca olarak tanınan Ahmet Mahmut Ünlü, 27 Şubat 1965 tarihinde İstanbul Fatih'de doğmuştur. Aslen Giresun, Görele'lidir. Nakşibendî Tarikatının İsmailağa Kolu lideri konumunda olan, Mahmud Ustaosmanoğlu tarafından özel olarak eğitilen Cübbeli Ahmet, 11 yaşına kadar Fatih Çarşamba İsmailağa camiinde medrese eğitimine devam etti. Çocukluk yaşlarından itibaren cübbe giymeye başladı, o

²⁴² [www/timurtashoca.com/modules.php?name\(08.02.2015\)](http://www.timurtashoca.com/modules.php?name(08.02.2015)).

²⁴³ [http://www.islamianaliz.com/haber/portre-yazilari\(08.02.2015\)](http://www.islamianaliz.com/haber/portre-yazilari(08.02.2015)).

zamanlar cübbe şalvar giyilmediğinden bu kadar küçük bir çocuğun cübbe giymesi çevrede dikkat uyandırıyordu. Ders aldığı terzi Fahri Efendi oğlu Ahmet ile isimleri karışmasını diye O'na "Cübbeli Ahmet" ismini koydu. O gün bugündür, Ahmet Hoca "Cübbeli Ahmet" diye anılır oldu.²⁴⁴

12 yaşından itibaren kürsülerden vaazlar vermeye başladı. İstanbul'daki ilk vaazını Yavuz Selim Camii'sinde verdi. İki sene Rize'de bir hocanın yanında ilim tahsil etti. 12 yaşında Rize Pazar'daki Tütüncüler Köyü Kur'an Kursunda Resül Bölükbaşı Hoca'dan Sarf, Nahiv, İlmi Kelam, Meani, Tefsir, Hadis ve Fıkıh dallarında uzun seneler sürecek kitapların tahsilini 20 aylık zaman zarfında bitirerek 1980 tarihinde icazet-i ilmiyesini aldı. Hocalık icazetinden sonra da, İstanbul da hafızlığa başladı. Altı ay gibi bir zamanda da hafızlığını tamamlayan Cübbeli Ahmet Hoca, artık hem hoca, hem de hafızdır.²⁴⁵

Cübbeli Ahmet hoca vaaz'u nasihat ve sohbetlerinde; Ehli Sünnet çizgisinin dışına çıkmamış, dindeki hurafe ve bidatlarla mücadele etmeyi kendine şiar edinmiştir. Hatta "Ehl-i sünnete muhalif görüş sahiplerine reddiyeler" adı altında vaazları mevcuttur. Milli birlik ve bütünlüğü ehemmiyetle gözeten, şiddetin her türlüsüne karşı olan Ahmet Ünlü bu konuda çevresine uyarılarda bulunmuş, özellikle provokasyonlara karşı sempaticanlarını sık sık ikaz etmiştir.²⁴⁶

Cübbeli hoca, sohbetlerinden dolayı birçok defa adli takibata uğrar, bu adli takibatlar neticesinde ya beraat eder veya takipsizlik kararı alır. Bunca yıldır yaptığı sohbetler neticesinde defalarca adli takibata uğramasına rağmen hiçbirinden hüküm giymemiştir. Ancak, kamuoyunca tanınması 1999 yılında yaptığı deprem konuşması sonrası gerçekleşmiştir. Vaazında söylediği bazı sözler sebebiyle, 'Halkı din, mezhep ve inanç farklılığı gözeterek, birbirine karşı kamu düzeni için tehlikeli olabilecek şekilde düşmanlığa alenen tahrik etmek' suçundan 2 yıl 7 ay 3 gün hapis cezasına çarptırılmış 13 ay hapis yatmıştır.²⁴⁷ Daha sonra gerek kürsülerden gerek görsel ve işitsel medya aracılığıyla vaaz ve sohbetlerine devam etmiştir. Katıldığı bazı televizyon programlarındaki söylemleriyle halkın dikkatini çekmiştir.

²⁴⁴ <http://www.cubbeliahmethoca.tv/biyografi.php>(29.07.2015)

²⁴⁵ <http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-mahmut-unlu>(29.07.2015)

²⁴⁶ <http://www.cubbeliahmethoca.tv/biyografi.php>(29.07.2015)

²⁴⁷ <http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-mahmut-unlu>(29.07.2015)

ANDY-AR Sosyal Araştırmalar Merkezi tarafından 2011 yılında yapılan”Türk Toplumunda Cemaat Algısı” konulu araştırmaya göre, Türkiye’de cemaat liderleri arasında ençok bilinenlerden birisi Cppeli Ahmet Hoca’dır. Yine araştırma sonuçlarına göre cemaat liderlerini bilenler arasındaki olumlu kanaat Cübbeli Ahmet Hoca’da belirgin biçimde daha fazladır. Liderleri bilenlerin yaklaşık yüzde 63’ bu isim hakkında olumlu bir kanaate sahiptir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Cübbeli Ahmet Hoca’nın son yıllarda televizyonlarda sık sık boy göstermesi ve programlarda sempatik tavırlar sergilemesi, kamuoyunda kendisine karşı olumlu bir teveccühün doğmasına yol açmıştır.²⁴⁸

²⁴⁸ [http://andy-ar.com/turk-toplumunun-cemaat-algisi-arastirmasi\(30.07.2015\)](http://andy-ar.com/turk-toplumunun-cemaat-algisi-arastirmasi(30.07.2015))

BÖLÜM IV

GÜNÜMÜZDE VAAZ VE VAİZLİK

Din; hayatımızın her alanını aydınlatan bir ışıktır. Bu ışığın, toplumun her kesiminde hissedilir olması, vaizin sunduğu cami içi ve dışı din hizmetleri ile mümkündür. Modern dünyada vaaz sadece camilerde verilen bir hizmet değildir. Vaiz, kendisine yeni alanlar açarak hizmet üretendir toplumdaki herkesimi kucaklayan, bireylerin maddi ve manevi problemlerine rehberlik eden, hizmeti ayağa götürendir. Bu sebeple, 22 Haziran 1965 tarih ve 633 Sayılı Kanun ile bir yaşam biçimi olan din konusunda halka bilgi verme ile görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı, dinin yaşanabilir yönlerinde meydana gelen yeni ihtiyaçları karşılayacak yapıları hayata geçirmek ve bu esnada meydana gelecek sorunları çözmek maksadıyla bazı çalışmalar yürütmektedir.²⁴⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı, vaizliği, sadece Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığına bağlı olarak doğrudan müftü ve vaizler eliyle yürüttüğü bilinen açık vaizlik biçiminde yürütmemekte, yine aynı genel müdürlüğün idare ve uhdesinde Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı, Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı gibi diğer üç daireyle ortak bir biçimde çeşitli mekân ve zamanlarda, gerek bizzat müftülüklerde, gerekse cami ve cami dışı mahallerde yıl içinde sürekli olarak irşat faaliyeti biçiminde yürütmektedir.

Yani Teşkilatın din hizmetleri içinde vaaza oldukça geniş bir yer ve önem verildiği anlaşılmaktadır. Doğrudan vaazın dışında aile irşat hizmetleri, Cuma ve Bayram namazları hutbeleri, SHÇEK'e bağlı kuruluşlarda yapılan vaaz ve irşat hizmetleri, Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri kapsamında yapılan konferanslar ve diğer programlardaki irşat hizmetleri, camilerde imam-hatip, müezzin, Kur'an Kursu öğreticilerinin irşat ve vaaz hizmetleri, camii dışı ziyaret ve etkinlikler çerçevesindeki irşat hizmetleri vs. örnek olarak zikredilebilir.

²⁴⁹ Serpil Başar, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt:1, sayı: , s.621.

Bütün bunların dışında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vaizlik işine verdiği önemi gösteren yazılı ve görsel medyada yapılan çalışmaları da zikretmek gerek. Başkanlık, kendisine bağlı olarak Yayın Hizmetleri Genel Müdürlüğü idaresinde, gerek Diyanet TV ve Diyanet radyo yayınları, gerekse Diyanet Aylık Dergi, İlmî Dergi, Çocuk Dergisi, kitaplar ve takvimle vaaz ve irşat kapsamında değerlendirilebilecek konuşma ve yazıları neşretmektedir. Bunların dışında il ve ilçe müftülükleri de kendi görev yerlerinde yerel televizyon ve radyo kanallarıyla işbirliği içinde birtakım programlarla vaaz ve irşat faaliyetleri yürütmektedirler²⁵⁰

Günümüzde yürütülen bütün bu faaliyetlerin ve vaazların toplumun din algısı üzerinde etkili olup olmadığı veya toplumu nasıl etkilediği konusuna gelince, bu konuda yapılmış bazı bölgesel alan çalışmaları bize bazı ipuçları vermektedir.

Örneğin Erzurum'da yapılan deneysel bir araştırmada hutbe ve vaazların zihniyet değişimine etkileri kontrol grubu ve deney grubu olmak üzere iki grup cami üzerinde yapılan araştırma ile ölçülür. Önce her iki grup cemaate örneğin, organ bağışına, doğum kontrolüne, kız-erkek arkadaşlığına, kadere vb. karşı tutumlar konusunda anket uygulanır. Daha sonra kontrol grubuna iki ay süre ile zikredilen konularla ilgili irşad faaliyetinde bulunulur. Bu sürenin sonunda yeniden anket uygulandığında söz konusu tutumlarda önemli değişiklikler gözlenir. Örneğin "doğum kontrolüne uymak yerinde bir davranıştır" şeklindeki önermeye katıldığını söyleyenlerin oranı yapılan irşad faaliyetinden sonra yükselirken daha önce kararsız olduklarını ya da katılmadıklarını söyleyenlerin oranı ise düşmüştür. Benzer değerlendirmeler diğer konulardaki tutumlar için de söz konusudur. Araştırmanın sonunda öğrenim durumu yükseldikçe dinlenen vaaz ve hutbelerin düşünce ve tutumlar üzerinde daha etkili olduğu, öğrenim düzeyine bağlı olarak zihniyet değişiminde büyük farklılıkların meydana geldiği görülmüştür.²⁵¹

Konumuzla ilgili olarak ekte örnek olarak verdiğimiz Ejder Okumuş'un yapmış olduğu çalışma da bize ışık tutmaktadır. Okumuş hem camiye vaaz dinlemeye gelen

²⁵⁰ Ejder Okumuş, "Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, s.221.

²⁵¹ Niyazi USTA, "Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü", *. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Kasım 2007 Ankara, s.470.

cemaate, hemde vaizlere sorduğu birtakım sorular neticesinde, yapılan vaazların insanların dindarlığının şekillenmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Etkinin az veya kısmen olduğunu söyleyenler de vardır, ama cevapların tamamına yakını, etkinin boyutlarının geniş olduğunu, hatta sadece doğrudan dini alanla sınırlı olmadığını, sosyal hayatın neredeyse bütün alanlarında, örneğin ailevi sorunların çözümü, sigara gibi alışkanlıkların terki, küskünlerin barıştırılması gibi noktalara da sirayet ettiğini, özellikle bazı yanlış inanç (hurafe) ve davranışların düzeltilmesinde etkin rol oynadığını ortaya koymaktadır.²⁵²

Vaazın etkisi vaazın konusu, işlenişi, vaizin durumuna göre de değişmektedir. Hutbe ve vaaz hazırlamak, onları etkili kılmak sadece güzel, manalı ve dokunaklı sözleri ardı ardına sırlamak olmamalı; sosyal psikolojinin ve sosyolojinin verileri, dinleyicilerin demografik, sosyo-kültürel, ekonomik hususiyetleri, ilgi, istek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Bugün hutbe ve vaazlarda görülen bazı olumsuzluklar toplumun din algısını olumsuz etkileyebilmektedir. Ayet ya da dini deliller aktarılırken geniş, derinlemesine tafsilatlı bilgiler vermek, yanlış anlaşılmaya müsait birçok kısma, hikâye ve darb-ı meseli günü kurtarmak amacıyla aktarmak, gündelik hayatta işe yaramayacak bir takım kuru bilgi aktarmak, güncel olmayan basit, kalıplaşmış, konulardan bahsetmek, halkın töre, örf ve adetlere bağlılıkları karşısında ne yapacağını bilememe... gibi hususlar vaizin ve vaazın etkisini negatif yöne çekmektedir.²⁵³Bütün bu olumsuzlukların giderilmesi için genelde Diyanet İşleri Başkanlığına özelde ise vaizlere önemli görevler düşmektedir.

4.1.Vaizlerin Cami Dışı Faaliyetleri

4.1.1 Cezaevlerinde Vaaz

İnsan hayatını ilgilendiren her alanda din hizmetine ihtiyaç duyulabileceği gibi suç ve ceza gibi hem bireyi hem de toplumu önemli ölçüde ilgilendiren alanlarda da din hizmeti aktif rol oynar. Cezaevlerinde yürütülen din hizmetleri de hem mahkûmların manevi ihtiyaçlarına cevap vermek hem de dini kurumların üstlendiği sorumluluklardan

²⁵² Ejder Okumuş, "Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, s.216-231.

²⁵³ Niyazi USTA, "Yaygın Din Eğitimi ...", s.471-473.

biri olan bireyi ve toplumu kötülüklerden koruma ve uzaklaştırma misyonunu yerine getirme düzeyinde önem arz eder.

Cezaevi, yasalar çerçevesinde suçlu olduğuna karar verilen kişinin belirli bir süre kapalı ve korunaklı bir mekânda tutulup hürriyetinin kısıtlandığı yer olarak tanımlayabiliriz.²⁵⁴ Ceza evinde bulunan bireyler suçlu diye onları eğitimden mahrum etmemek gerekir. Bilakis eğitime, yardıma en çok ihtiyacı olan onlardır. Kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmemeleri için mahkûmlara yönelik eğitim faaliyetleri yürütmek gerekir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen irşad hizmetleri uygulamasında cezaevleri kısmı önemli bir yer tutmaktadır. Cezaevinde birçok vaiz görevlendirilmektedir. Bunların bir bölümü cezaevlerinde tam gün çalışmakta, büyük çoğunluğu haftanın belli günlerinde gelip mahkûmlara ders vermektedir. Vaizlerin yetiştiremediği yerde müftü, din görevlisi vb. diyanet personeli cezaevlerinde derse girmekte ve mahkûmlara din eğitimi vermektedir.²⁵⁵

Cezaevi vaizlerinin cezaevlerinde yürüttüğü din hizmeti faaliyeti mahkûmların eğitimine yönelik olarak önemli bir işlev görmektedir. Bu sayede, mahkûmları insani, manevi ve kültürel değerleri benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven, beden, zihin, ahlak ve duyu bakımından dengeli ve sağlıklı bir yapıya sahip, insan haklarına saygılı, verimli kişiler olarak yetiştirmek, böylece onları ıslah ederek bir daha suç işlemelerinin önüne geçmek ve topluma yararlı bir fert olarak serbest bırakmak amaçlanmaktadır.²⁵⁶ Mahkûmların psikolojik hallerine hitap eden, pedagojik ilkelere uygun ve belli esaslar dâhilinde yürütülen din hizmeti; onların ıslahına ve topluma uyum sağlamalarına son derece olumlu katkılar sağlayacaktır.²⁵⁷

²⁵⁴ Ali Bardakoğlu, "Hapis", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:16, İstanbul 1997, s. 54.

²⁵⁵ Şuayip Özdemir, "Cezaevi Din Hizmetlerinin Temel Problemleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt: II, sayı: , s.123.

²⁵⁶ Adalet Bakanlığı, 50. Yıl, Yarı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara 1973, s. 161.

²⁵⁷ Şuayip Özdemir, "Cezaevi Din..." s.124.

Cezaevlerinde din hizmeti sunan görevlilerin asli görevi istekli hükümlü ve tutuklulara manevi rehberlik hizmeti sunmaktır. Bu nedenle mesailerinin büyük bir kısmını bu konuya ayırmaktadırlar.²⁵⁸

Cezaevlerinde din hizmeti sunan cezaevi vaizleri ve görevlendirme ile bu hizmetleri sürdüren diğer din görevlileri 2001 ve 2011 yıllarında Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanmış olan işbirliği protokolüne göre şu hizmetleri sunmakta ve şu çalışmaları yapmaktadırlar:²⁵⁹

- Din ve ahlâk bilgisi dersi,
- Dinî sohbetler,
- Ayda en az bir kez verilecek konferans etkinliği,
- İstek halinde Kur'an-ı Kerim öğretimi,
- Manevî rehberlikle ilgili faaliyetler,
- Hükümlü ve tutukluların idareye verecekleri dilekçeler aracılığıyla dinî konulardaki özel görüşme taleplerini karşılamak,
- Dinî vecibelerin yerine getirilmesine yardımcı olmak,
- Dini gün ve haftaların anlamına uygun anma/kutlama programları,
- Dini ve ahlâki gelişimi sağlayacak faaliyetler.
- Kurumda yapmış oldukları hazırlık, planlama,
- Belirli gün ve haftalarla ilgili programlar,
- Dini içerikli yayınlar konusundaki çalışmalar,
- Gözlem ve sınıflandırma formları ile benzeri form ve çizelgelerin doldurulması,

²⁵⁸ Adalet Bakanlığı, Genelge 139/1 (06.09.2012).

²⁵⁹ Adalet Bakanlığı İle Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında imzalanan 10.02.2011 Tarihli İşbirliği Protokolü, Madde 3/ a-b-c; Adalet Bakanlığı İle Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında imzalanan 30.03.2001 Tarihli İşbirliği Protokolü, Madde 4/ b-2.

4.1.2 Olağanüstü Hallerde Vaaz

“*Olağanüstü haller*” genel geçer toplumsal şartların yerine çeşitli sebep ve amillerle sıra dışı, sıkıntılı ve zor şartların geçerli olduğu olağan dışı toplumsal durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin Türkiye’de yaşanan Marmara Depremi, bu depremin yaşandığı İstanbul, İzmit, Düzce gibi yerlerde olağanlığı ortadan kaldırmış ve olağanüstü şartları oluşturmuştur. Benzer bir biçimde 12 Eylül 1980 askerî darbesi ve onun getirdiği ara dönem, bir *olağanüstü sosyal durum* ortaya çıkarmıştır. Diyarbakır ve çevresi de dâhil Doğu ve Güneydoğu’nun birçok yerinde 1980’den itibaren kendini gösteren ve bugüne kadar çeşitli biçimlerde varlığını sürdüren terör olayları ve bu olaylara karşı devletin geliştirdiği tedbirler, 1990’larda hızlı ve yoğun olarak yaşanan göç, toplumsal değişim ve dönüşümler, siyasal gelişmeler vs. ile birlikte söz konusu yerlerde ortaya çıkan sıra dışı durum da olağanüstülük veya olağan-dışılıktır.²⁶⁰

Beklenmedik ve ani bir şekilde meydana gelen deprem, sel, salgın hastalıklar, savaş, terör gibi olayları ifade eden olağanüstü hâller, insan yaşamını derinden etkiler. Afetzedeler, “anne, baba, çocuk, kardeş” başta olmak üzere en yakın akrabalarını, komşularını, yıllarca emek harcayarak kazandıkları mallarını, geçmişin izlerine tanıklık eden özel eşyalarını afetle birlikte beklenmedik ve ani bir şekilde kaybeder. Yaşanan bu acı kayıplar; birey ve toplumun “yaratılış, dünya, hayatın anlamı, imtihan” gibi kavramları yeniden düşünmesi ve karanlıklar içinde kalan iç dünyasını maneviyatın ışığında aydınlatması için bir fırsattır. Olağanüstü hâllerde yapılacak olan vaaz, afetzedeler ya da mağdurlara manevi rehberlik yapması bakımından önemlidir. Olağanüstü hâllerde görev yapan vaiz, “manevi rehberlik misyonu” taşımaktadır²⁶¹

Olağanüstü hâllerde sunulacak din hizmetleri için “Diyanet İşleri Başkanlığı Afet Yönergesi” hazırlanmıştır. Yönergeye göre, afet bölgesinde “İl Müftülüğü Afet Yönetim Merkezi Başkanlığı İrşat Ekipleri” oluşturulacaktır. Yönergede, olağanüstü hâlin yaşandığı afet bölgesinde “yapılan plan ve programlara göre vaaz ve konferansları hazırlayarak

²⁶⁰ Ejder Okumuş, “Olağanüstü Zamanlarda Din hizmetleri –Diyarbakır Örneği-“, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu-Din Hizmetlerinin Bugünü ve Geleceği*, 3-4 Kasım 2007 Ankara, s.2.

²⁶¹ Fatma Zeynep Belen, “Olağanüstü Hallerde Vaaz”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, C.1, s.465.

camilerde ve diğer uygun yerlerde verilmesini sağlamak” irşat ekibinin görevleri arasında ifade edilmiştir. ²⁶²Olağanüstü hâl sonrasında yardımlaşma ve dayanışma gibi duyguları harekete geçirecek vaazlar toplumsal birlik ve beraberlik sağlanması açısından önemlidir. Vaazlarda, yaşanan olayların anlamlandırarak, afetzedelere olumlu bakış açısı kazandıracak, Allah inancını içselleştirecek, manevi olarak güçlenmelerini sağlayacak mesajlar vermek önem arz eder.

Olağanüstü hâllerde yürütülecek vaaz hizmetlerinde başarılı ve etkili iletişimi yakalayabilmek için olağanüstü hâlin yaşandığı bölgenin ve afeti yaşayan hedef kitlenin psikolojik ve sosyolojik açıdan analiz edilmesi önem taşımaktadır. Çünkü bir toplumda hâkim olan değerler sistemini çözümlenmeden onların afet kültürünü analiz etme olanağı yoktur. ²⁶³Vaizlerin mesleki formasyonunda gerek bu bilgilerin eğitim sürecinde onlara verilmesi, gerekse olağanüstü hâl sonrası bölgeyi analiz edebilme becerisine sahip olmaları önem arz eder. Bu bağlamda vaizlerin nicel ve nitel araştırma teknikleri başta olmak üzere din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi, tefsir, hadis, tasavvuf, Türk İslam edebiyatı gibi alanlarda mesleki formasyon kazanmaları gerekmektedir. Ayrıca olağanüstü hallerde vaaz edecek veya din hizmeti sunacak kişileri gönüllülük esasına dayanarak seçilmesi de önemlidir.

4.1.3 Sosyal Hizmet Kurumlarında Vaaz/Dini Danışmanlık

Aile çocuğun dini eğitiminde temel etkidir. Ancak aile ortamından mahrum olan “Korunmaya Muhtaç Çocuk” olarak ifade edilen anne-babasız veya ihmal ya da istismar edilen çocuklar dini eğitimden de yoksun kalmaktadırlar. Her çocuk anne ve babaya sahip olma ve yaşanılabilir bir ev ortamında yetişme hakkına sahiptir. Ancak çeşitli sebeplerle çocuk bu haklardan mahrum olduğunda ve yakın akrabalar tarafından sahiplenilmemesi durumunda bakımının ve en iyi şekilde yetiştirilmesinin koşullarını devlet yerine getirir ve kanunlarla bu ilişkiler düzenlenir. 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’na dayanarak yapılandırılan ve teşkilatının çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarında 0-18 yaş grubunda olan korunmaya muhtaç çocuklar bulunmaktadır.

²⁶² http://www.diyenet.gov.tr/foyyolant/5_yonergeler/06.pdf(14.05.2015).

²⁶³ Ejder Okumuş, “Olağanüstü Zamanlarda... s.3.

Öğrenim görmeleri halinde, bu çocuklar 25 yaşına kadar kurum hizmetlerinden faydalanmaktadırlar. Ülkemizde korunmaya muhtaç çocuklara hizmet veren toplam 202 yetiştirme yurdu ve çocuk yuvası bulunmaktadır.²⁶⁴

Yetiştirme yurdunda kalan çocukların dini rehber ihtiyaçlarının olduğu açıktır. Rehberlikte, özellikle bireyin kendini tanımasına ve gerçekleştirmesine ağırlık verilmektedir. Rehberin görevi ise, varılacak olan nokta ve oraya giden yolları ve her birinin özelliklerini belirtmek, yolda durulacak, görülecek noktaları işaret etmek, yanlış yollara sapılmamasına yardımcı olmaktır. Verilen bilgilerin ışığında yollardan birini seçmek, gidiş şeklini tayin etmek, rehberlik edilenin vereceği kararlardır.²⁶⁵

Dini danışmanlık ise; daha çok ahlak ve ahiret problemlerinden ortaya çıkan değer sorunlarıyla ilgilenen bir yardım mesleğidir. Dini danışman, kendisine getirilen probleme, kendisi için belirlediği yardım kaynağı açısından yaklaşır ve danışana yardım eder. Dini danışmanlık teori ve pratikle birlikte oluşur.²⁶⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü arasında 2007 yılında imzalanan işbirliği protokolü ile Başkanlık, Sosyal Hizmet Kurumlarında kalan çocuklara dini danışmanlık ve rehberlik verecek vaizler görevlendirmeye başlamıştır. 2011 yılında Diyanet İşl. Bşk. Ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı arasında yenilenen protokol çerçevesinde Yetiştirme Yurtları ve Sevgi Evlerinde kalan çocuk ve gençlere yönelik dini ve manevi eğitimler vaizler ve din görevlileri tarafından yürütülmeye devam etmektedir.

4.1.4. Aile ve Dini Rehberlik Büroları

Vaizlerin çalışma alanlarından birisi de Aile ve Dini Rehberlik bürolarıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından;

- a) Toplumumuzun aile hakkında dinî açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak,

²⁶⁴Müberra Aktürk, “Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri ve Rehberlik -Diyarbakır Örneği”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, cilt:2, sayı: , s. 135.

²⁶⁵ Müberra Aktürk, “Yetiştirme Yurtlarında...” s 137.

²⁶⁶ Mualla Selçuk, *Din Hizmetlerinde Heterojenlik ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, s. 129-136.

b) Aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak,

c) Halkımızın özellikle aile ve aile bireyleri ile ilgili dinî içerikli soru ve sorunlarının çözümüne katkı sağlamak,

ç) Gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak,²⁶⁷ amacıyla ilk olarak, 2003 yılında açılmaya başlayan ve sayıları gittikçe artarak Türkiye geneline yayılan “Aile ve Dini Rehberlik Büroları” ailede yaşanan sorunlar, kadınların maruz kaldığı ayrımcılık, şiddet, töre cinayetleri vb. sosyal konularda çalışmalar yapmaktadır.

Özel bir eğitim sonrası göreve başlayan AİRB çalışanları; telefon, yüz yüze görüşme, internet, seminer ve konferanslar, radyo-TV aracılığıyla aile kurumunu korumaya çalışmakta, kendilerine yönlendirilen soruları yanıtlamakta, sorunlarla mücadele edip dini anlamda rehberlik etmektedirler. Huzur Evleri, Çocuk Esirgeme Kurumları, Sığınma Evleri, Cezaevleri, STK, Emniyet Müdürlüğü, Sağlık Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü gibi kurumlarla işbirliği içerisinde çalışmalara devam edilmektedir. Çoğunluğu vaiz(bayan vaizler çoğunlukta) , din hizmetleri uzmanı, murakıp, Kur'an kursu öğreticisi, il müftü yardımcısı, ilçe müftüsü, şube müdürü, din görevlisi, şef, memur gibi personel bu bürolarda çalışması için seminerlere alınmış ve eğitimleri sağlanmıştır.

Aile ve Dini Rehberlik Büroları, vaizin çalışma alanını caminin dışına taşımakta, hizmette farklı alanlar oluşturmakta etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca vaizlerin AİRB’de istihdam edilmek için seminerlere tabi tutulmasının, geleneksel vaiz profilini değiştirmekte katkısı büyük olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı’nca ve bazı illerimizde kendi bünyelerinde, alanında profesyonel kişiler tarafından vaizler seminerlere tabi tutulmuştur. Hadisçilerden, İslam hukukçularına varıncaya kadar aldıkları seminerler, karşılaşacakları soru ve sorunlarda dinen olaya doğru bakıp, doğru cevaplar vermeye imkân oluşturmuştur. Yanı sıra, psikiyat, psikolog, sosyal hizmetler uzmanı, istatistikçiler, hukukçular, emniyet yetkilileri gibi alanında uzman kişilerden de seminerler almışlardır. Böylelikle toplumun

²⁶⁷ <http://mevzuat.baskanlik.diyaret.gov.tr/yonergeler> (18.05.2015).

problemlerini, sebep ve sonuçlarını doğru değerlendirme konusunda farklı bakış açısı kazanımına da sebep olmuştur.²⁶⁸

4.2. Medya Vaizliği ve Topluma Etkileri

Medya, Latince ortam, araç anlamına gelen medium kelimesinin çoğulundan gelmiştir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre medya iletişim ortamı, iletişim araçları anlamına gelmektedir.²⁶⁹ Yaygın kullanımıyla medyayı kitle iletişim araçları (gazete, dergi, radyo, televizyon ve internet) olarak tanımlamak mümkündür. Dördüncü kuvvet olarak da anılan medya, toplumu yönlendirmede çok önemli bir güce sahiptir.

Dini iletişimin ve yaygın din eğitiminin temel vasıtalarından birisi "vaaz"dır. Vaaz, çok yönlü bir faaliyettir. Bu faaliyetin günümüzdeki en önemli dinamiklerinden biri kitle iletişim araçlarıdır. Medya içinde televizyon ve internet bireylerin hem gözüne hem de kulağına hitap etmesi ve olayları canlı olarak yaşıyormuş gibi göstermesi bireyler üzerindeki etkisinin çok daha yüksek olmasının ana nedenidir. Bunun yanında özellikle ulusal ve bölgesel medya, gerek radyo ve gerekse gazete kendine özgü bir etki sahası oluşturmaktadır.²⁷⁰

“Toplumun tümünün veya önemli bir kısmının alıcı konumunda bulunduğu iletişim şeklidir,” diye tanımlanan kitle iletişimin sağlanmasında kullanılan en yaygın araç televizyondur. Çünkü televizyon, günümüz medyasının diğer unsurlarından farklı olarak zengin görsel ve işitsel bir dokuya, kolay izlenebilme imkânına sahiptir. Kısa sürede geniş kitlelere ulaşabilme olanağına sahip olan televizyon, yayınlarının sürekliliği, çeşitliliği ve etkileyciliği ile en popüler ve en fazla ilgi gören iletişim aracıdır. Belirtilen tüm bu özellikleriyle televizyon, toplumsal yapıyı önemli ölçüde etkilemektedir.²⁷¹

²⁶⁸Saliha Bilgiç, “Vaizlerin Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarında İsthdamı ve Geleneksel Rolün Genişlemesindeki Önemi”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, Cilt:2, s.12-23.

²⁶⁹ <http://www.tdk.gov.tr/index.php...> (20.05.2015).

²⁷⁰ Günay Tümer, “Vaazda Takip Edilecek Metod”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:17, sy. 1, Ocak-Şubat 1978, s. 6. Ayrıca bkz., Ahmet Koç, “Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz”, Cilt :1, DİB Yayınları, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), s. 151-170.

²⁷¹Ramazan, Buyrukçu, “Dini Konulu Tartışma Programları”, *2.Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi(Tebliğler ve Müzakereler)*, DİB yay.Ankara2005,s.277.

Haberler, haber programları, eğitim, kültür, eğlence, müzik, drama, spor gibi çok farklı türlerdeki programlar ile toplumumuzun o/095'inin farklı aralıklarda da olsa televizyon izlemesi ve ortalama televizyon izlenme sürelerinin hafta içi 3 saat, hafta sonu 5 saat olması televizyonun toplum üzerindeki etkileri konusunda söylenenleri doğrulamaktadır.²⁷²

Nitekim televizyonlardaki dini programların toplumu etkileme oranlarının-zaman zaman oran artmakla birlikte- %36,1 olması; din ve ahlak konulu programların insan sağlığı ile ilgili programlardan sonra en fazla davranış değişikliğine neden olan programlar arasında ilk sırayı alması²⁷³, ekranlardaki dini içerikli tartışmaların toplum üzerindeki muhtemel etkileri hakkında bilgi vermekte ve bu programların hazırlanmasında ve sunumunda dikkatli olmanın gerekliliğini çok açık ortaya koymaktadır.

Televizyonlarda din adına sohbet eden, program yapan, dinleyicilerine çeşitli dini konuları aktaran din adamları ve ilahiyatçılar için kullanılan “medya vaizi terimi, yeni bir kavram olup, medyanın son yıllarda dini programlara zaman ayırması sebebiyle televizyonlarla anlaşarak profesyonelce dini programlar yapanlar için de kullanılmaktadır. Dünya çapında dinlerini öncelikle kendi halklarına basın yayın yoluyla tebliğ eden ve televizyonlarda bir düzen içerisinde ve belli periyodlarla diğer insanlara anlatan çok sayıda din adamı ve Hristiyan misyoner ve vaizlerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda, “medya vaizi” terimini çok daha genel anlamda düşünmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu tespitler ışığında “medya vaizi, medya vasıtasıyla dini içerikli konuları anlatan ve sunan din adamları için kullanılan bir kavramdır” şeklinde tarif edilebilir.²⁷⁴

Türkiye’de seksenlerden itibaren televizyon kanallarının çoğalması ile “medya vaizliği” gelişmiş ve birçok insan dini bilgisini bu yol ile edinmeye başlamıştır. Doksanlı yıllarda TGRT de Prof. DR. Orhan Karmış’ın başlattığı “Tefsir” dersleri, daha sonraları Yaşar Nuri Öztürk ve Zekeriya Beyaz’ın popüler-magazinel vaazları ile devam

²⁷² Türkiye Radyo-TeleYizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, *Radyo-Televizyon Yayınlan İzlenme ve Eğilim Belirleme (Kamuoyu Araştırması)*, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Ankara Aralık-1999,s.15-22.

²⁷³ Mehmet, Mete, *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlan, Ankara 1999,s.38-39.

²⁷⁴ Mustafa Karataş, “Medya Vaizliği” *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:2, s.298-299.

etmiştir.²⁷⁵ İzlenme oranı kaygısı ile dinî konulara tartışma formatında yer veren görsel ve yazılı basının bu dönemdeki en önemli dindar aktörü şüphesiz Yaşar Nuri Öztürk'tür. Öztürk, halkı doğru yola çağırarak için uğraşan modern bir gezgin vaiz edasıyla, 1987'de TRT'de başladığı sohbetlerini dindar çevrelere ait olmayan özel televizyon kanallarındaki sohbetler ve programlarıyla sürdürdü, gazetelerde yazılar yazdı.²⁷⁶

Müstakil programlar yapmamakla birlikte, sürekli kendilerine görüş sorulan veya tartışma programlarına katılan pek çok kişinin arasında kamuoyunun hafızasında kalan Hüseyin Hatemi, İsmail Nacar, Konca Kuriş, Zekeriya Beyaz gibi isimlerdir. Böylelikle namazdan hacca ve kurbana, örtünmeden mezarlarda Kur'an okunmasına kadar pek çok konu kamuoyunun önünde lehte ve aleyhte görüş bildirenlerle tartışıldı. Öztürk'ten ayrı olarak Kuriş'in kadınların camiye ve cemaate katılmaları konusundaki çıkışları önemli bir etki uyandırmıştı.²⁷⁷

Daha sonra Abdulaziz Bayındır'ın radikal "Kur'ancılığı", cemaat ve tarikat tv'lerinin çeşitli vaazları ile savaşırken, ikibinli yıllarda "Cübbeli Ahmet Hoca" medya vaizliğinde dikkat çeken isimler arasına girmiştir.²⁷⁸ Bu isimlerin yanında Vehbi Akşit, Mustafa Karataş, Nihat Hatiboğlu ve Mustafa Akgül ekranlarda sıkça gördüğümüz isimlerdir. Televizyon ekranlarında gördüğümüz bu isimlerin pek çoğunun İlahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olmaları da dikkat çekicidir. Buradan yola çıkarak İlahiyat hocalarının yer yer camii kürsülerinde bazen de Tv ekranlarında fiilen vaaz ve sohbet yaparak halkın din algısı üzerinde etkili olduklarını söyleyebiliriz.

Örneğin halkın en çok takip ettiği ve etkilendiği isimlerden biri olan Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim üyesi Nihat Hatiboğlu, özellikle Ramazan aylarında yaptığı iftar ve sahur programları ile binlerce insanı Sultanahmet Meydanı'na, milyonlarca izleyiciyi de tv ekranlarına çekebilmektedir. Öyle ki Hatipoğlu'nun sahurda

²⁷⁵ İlhami Güler, "Sosyal Medya ve Din", *Ticaret Üniversitesi Medya ve Din Sempozyumu*, İstanbul 2015. (<http://ww4.ticaret.edu.tr>)

²⁷⁶ Vejdi Bilgin, "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:1, 2003, s.203.

²⁷⁷ Vejdi Bilgin, "Popüler Kültür ve...", s.203.

²⁷⁸ İlhami Güler, "Sosyal Medya ve..." (<http://ww4.ticaret.edu.tr>)

yaptığı program bile bazen günün en çok izlenen programı olabilmıştır.²⁷⁹ Hatiboğlu bunun yanında haftalık yaptığı Tv ve radyo programları, yurt içi ve yurtdışı konferansları, kitap ve makaleleri ile topluma hitap etmekte ve böylece halkın bir bölümünün dini anlayış ve yaşayışına etki etmektedir. Öyle ki Nihat Hatiboğlu'nun konuşmalarından etkilenerek Müslüman olanlar²⁸⁰ namaza başlayanlar, başını örtenler... vs.sosyal medyada düşüncelerini paylaşmışlardır.²⁸¹

Yine İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi olan Mustafa Karataş, 2004 yılından itibaren televizyon programı yapmaktadır. Bugüne kadar Ramazan İftar Programları, Cuma Sabahları ve Muhabbet Kapısı olmak üzere beş yüzden fazla canlı yayın gerçekleştirmiştir.²⁸²

İstanbul Baş Vaizi olan Mustafa Akgül hoca da son yıllarda Tv ekranlarında sıkça gördüğümüz isimlerdendir. Aynı zamanda Türkiyede bir ilk olan cami ve salonlarda slayt gösterili vaazları başlatan Mustafa Akgül İstanbul müftülüğünün izni ile Süleymaniye ve Sultanahmet cami'lerinde yaptığı vaazlarıyla da epeyce ses getirmiştir.²⁸³

Bu programlarda namazdan hacca ve kurbana, örtünmeden mezarlarda Kur'an okunmasına, aile hayatından toplumsal hayata kadar pek çok konu kamuoyunun önünde lehte ve aleyhte görüş bildirenlerle birlikte tartışılmıştır. Ayrıca canlı yayınlarda telefonla sorulan sorulara verilen cevaplar halkın dini yaşantısını belli ölçülerde etkilemiştir.

Ancak televizyon programlarındaki dini içerikli tartışmaların amacı her zaman toplumu bilgilendirme ve dini konulardaki problemleri çözerek yeni hükümler ortaya koymak değil, çoğu zaman suni gündem oluşturmak, siyasi ve ekonomik çıkar sağlamak ve izlenme oranlarını artırmayı gerçekleştirmek olduğundan yetersiz kalmaktadırlar. Programlarda toplumun öncelikli dini ihtiyaç ve sorunlarının dikkate alınmadığı, güncel ve popüler konuların seçildiği dikkat çekmektedir. Bütün bunlar izleyenlerde olumsuz etkiler de yapabilmektedir.²⁸⁴

²⁷⁹ <http://www.sabah.com.tr>, (12.07.2015 tarihli haber) 30.07.2015.

²⁸⁰ <http://www.haberler.com>, (11.01.2013 tarihli haber), 30.07.2015.

²⁸¹ <http://www.nihathatipoglu.com/> 30.07.2015.

²⁸² <http://www.biyografi.info/kisi/mustafa-karatas>. 01.08.2015.

²⁸³ <http://www.akgulhoca.com/>.01.08.2015.

²⁸⁴ Ramazan, Buyrukçu, "Dini Konulu Tartışma..."s. 303.

Türkiye’de dinî hayatta gözlenen değişimde etkili olan sebeplerden birisi *popüler kültür araçlarının dinî hayata dahil olmasıdır*. Popüler kültür gündelik hayatın türedi kültürüdür. Milli kültürden farklı olarak, belirli kişi ve kurumlar tarafından bugün için üretilir, kısa zamanda tüketilir ve bunların pek azı milli kültüre katkıda bulunur. Popüler kültür, gündelik hayatın kolay ve hoş bir şekilde geçirilmesini temin eder; bu yüzden de kitleleri kontrol altında tutma konusunda ideolojik bir işleve sahip olduğu iddia edilir. Bu kültürün başlıca taşıyıcıları ise kitle iletişim araçlarıdır. Yapısı itibariyle etkisi hergün daha fazla artan medya aracılığıyla yapılan algı yönetimi halkı, dini yönden etki altına alma fonksiyonuna sahiptir. Dini konuların ekranlarda konuşulup tartışılmaya başlandığı 1990’lı yıllardan itibaren dinin, Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar “popülerite” kazandığını görüyoruz.²⁸⁵ Bu değişimi bir kabuk değişimi olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Dikkatli incelendiğinde ülkemizde dinin popülerleşmesi olgusu, dindar kitlenin popüler kültürün etkisine girdiğini göstermektedir.

Halk dindarlığı ya da “*popüler dindarlık*” diye adlandırılabilir olan bu dindarlık tarzı, halkın gündelik hayatı içerisinde ve sağduyu bilgisi ile üretilmekte ve geliştirilmektedir. Ritüalizm, şekilcilik, geleneksellik ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek, bu tip dindarlığın genel karakteristik özelliklerindedir. Türk insanının popüler dindarlığı, normatif (şer’i – kitabî) dindarlıklarından oldukça güçlüdür. Popüler dindarlık (popülerİslam) Müslüman Türk insanının hayatında derin köklere sahiptir.²⁸⁶

Konumuzla ilişkili olarak Mustafa Arslan’ın Anadolu’daki İslami dindarlığın boyutlarını tespit etmek ve bu dindarlığın ikinci boyutunu teşkil eden popüler dindarlıkla olan ilişkisini açıklamak amacı ile yaptığı alan çalışmasının bulguları bizi aynı sonuca götürmektedir. Buna göre; Medya araçlarının toplumun dini davranışlarına etkisi ile dindarlık boyutları arasındaki ilişkiye baktığımızda, televizyondaki dini programların (gazetede dini yazıların) kendilerini “fazla” etkilediğini söyleyenlerin popüler dindarlıklarının diğerlerine oranla yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu sonuç, basın

²⁸⁵ Vejdi Bilgin, “Popüler Kültür ve...”s. 207.

²⁸⁶ Mustafa Arslan, “Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı: Faktör Analitik Bir Çalışma”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2002, Sayı:4, s. 161.

yayın araçlarındaki dini içerikli yazı ve programların popülist yönlerinin ağır bastığına işaret etmektedir.²⁸⁷

Medya’da “Dini Hizmet” adı altında özellikle dini günlerde yapılan “dini bilgilendirme” öncelikle bu konuda eğitim almış, uzman insanlar tarafından yapılmalıdır. Tirajı yüksek gazetelerin zaman zaman attıkları manşetlerde, dini bilgidен yoksun olarak, inanan insanları rencide eden başlıklar attığı da görülmüştür. Bu konuda cahilce yapılmış haberlerin içeriğinden birkaç örnek vererek bu durumu somutlaştırmak yerinde olacaktır.

Kurban Bayramı vesilesiyle, önceki yıllarda Suudi Arabistan'da hac vazifesini yerine getiren hacı kardeşlerimizin intikalleri için Türkiye' den kiralanan otobüsler sebebiyle, Türkiye' de bayram seferleri konusunda otobüslerin azlığından şikâyet edilirken, "Bu sene hac mevsiminin Kurban bayramına rastlaması" sebebiyle atılan başlıklar, medyada dini konularda yetkin ve uzman ilahiyatçılara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.²⁸⁸

“Falanca kişinin cenaze namazı kılındı” haberi aktarılırken, bir caminin avlusunda secdeye giden cemaatin resminin basılması, haberi yapan kişinin cenaze namazı ile normal namaz arasındaki farkı ayırt edebilecek kadar dini bilgisinin olmadığını açık bir göstergesidir. Ayrıca, "falanca caminin müftüsü", "falanca caminin vaizi" gibi teknik olarak doğru olmayan tabirlerin, vaaz yapılan mekânın kürsü olduğunu bilmeden, "hoca kubbeden yaptığı vaazda" gibi tabirlerin veya "hocanın hutbeden verdiği vaazda" gibi yanlış ifadelerin kullanılması nadirinde olsa görülmektedir. Büyük medya kuruluşlarında dini danışman veya müşavir istihdamıyla bu tür yanlışların önüne önemli ölçüde geçilebilir. 2007 Ramazan ayında Kütahya'da yayın yapan bir mahalli televizyonda, dini sohbet programında, programa katılan emekli bir imam-hatibin ağzından çıkan sözler, bu işlerin ehil insanlara verilmesinin ne kadar elzem olduğunu bir göstergesidir:

Programı sunan kişi, müslüman olarak dünyaya gelen bizlerin ne kadar mutlu olduğunu, ancak müslüman olmayan yahudi, hıristiyan ve mecusilerin de inşallah müslüman olmaları halinde huzura kavuşacağını söyledi. Programa katılan emekli din görevlisi, çok büyük bir bilgi aktarırcasına şunları söyledi: "Hıristiyan ve yahudilerin

²⁸⁷ Mustafa Arslan, "Dinsel Boyutluluğun" ...,s.185.

²⁸⁸ Vehbi Akşit, "Medyada Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık", Cilt 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763 İlmî Eserler: 124, ed. Dr. Bulut, Mehmet, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, s. 600.

müslüman olabilmesi için kelime-i şهادet getirmeleri yeterli. Ancak mecusilerin müslüman olabilmesi için iki din değıştirmesi gerekir. Ancak o zaman müslüman olabilirler." Bunun üzerine sunucunun "Sayın hocam, yani müslüman olmak için 'Eşhedü enla ilahe ilallah ve eşhedü enne muhammeden abdühü ve rasülühü' demesi mecusiler için yeterli olmuyor mu? Bak ben bunu bilmiyordum" demesi, din konusunda unutulmaz gaflar arasındaki yerini almıştır.²⁸⁹

Dinin ve onun getirdiği mesajların topluma aktarılmasında en önemli unsur din görevlileridir. Bu nedenledir ki toplumda din adamı, dinin ve onun getirdiği mesajların adapte edilmesini ve yaşanmasını doğrudan etkilemektedir. Toplumdaki din adamı imajı ne kadar olumlu ise söyleyecekleri şeyler de toplumda o derece yankı bulacaktır. Buna karşılık medyanın yönlendirme gücü sayesinde bireylerin hafızalarında oluşan olumsuz bir imaj da yine tam tersi bir durumun yaşanmasına neden olacaktır.²⁹⁰

Diyanet İşleri Başkanlığına ve İlahiyat Fakültelerine bu konuda büyük sorumluluklar düşmektedir. Konunun uzmanları tarafından verilen dersler ile yetişmiş, İlahiyat Fakültesi mezunu müftü, müftü yardımcısı, müdür ve vaizlerin bu konularda görev almaları önem arz etmektedir. Müftülüklerde basın ve halkla ilişkilerden sorumlu bir eleman istihdamının, halka doğru düzgün bir dini rehberlik hizmeti sunabilmek için kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Özellikle yeni neslin elde ettiği bilgilerin büyük kısmının medya kaynaklı olduğu düşünöldüğünde,sağlıklı din ve medya ilişkisinin sağlanması gerekliliği daha net görölmektedir. Medya, dini bilgi için sadece bir tehdit oluşturmaz, aynı zamanda medyanın, dini bilginin yayılması için bir fırsat da sunabileceği aşikardır.

Geçmişte yaşanan tartışmaların bugün geldiğimiz noktada bazı tabuları yıktığını, insanlarda dini bilgi alma ihtiyacını doğurduğunu da ifade etmeliyiz. Örnek olarak, daha önce eline asla Kur'an almayan ve "Kitab"ı okumayan birçok Müslümanın medyadaki tartışmalar neticesinde de olsa Kur'an-ı Kerim'le tanıştığını, dini eserlere yöneldiğini söyleyebiliriz.²⁹¹

²⁸⁹ Vehbi Akşit, "Medyada Din Hizmetleri" ...,s.601.

²⁹⁰ İbrahim Turan, "Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24-25, ed. Ünal Yavuz, Samsun 2007, s.294.

²⁹¹ İbrahim Turan, "Televizyonlardaki Dini İçerikli Programların Yetişkinler Üzerindeki Etkileri", *Samsun İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2007, sayı.23,s.233.

Ramazan ayı münasebetiyle, il ve ilçe müftülükleri, camilerde en mükemmel şekilde uygulanmak üzere vaaz ve halkı dini konularda bilgilendirme ve aydınlatma programları, mukabele programları hazırlamaktadır. Halktan gelen ramazan, oruç, zekât, sadakası gibi konulardaki sorulara cevap verebilecek uzman görevliler, “dini konuşmacı” olarak medyada yer almaktadırlar. Ayrıca Diyanet Tv, Dost Tv, Irmak Tv...vb.sürekli dini yayın yapan televizyonların varlığı halkın dini bilgi edinmesini kolaylaştırmaktadır.

Genel olarak bütün bu yayınların toplumun din algısı üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi bazı olumsuz etkilerinin de olduğu söylenebilir. Televizyondaki dini programların olumlu etkilerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- a- Dini konularda bilgilendirme,
- b- Toplumun ahlaki gelişimine katkıda bulunma,
- c- Dini konularda araştırma yapmaya sevk etme,
- d- Manevi olarak rahatlama.

Olumsuz etkilerini de şu başlıklar altında toplayabiliriz:

- a- Dini konularda insanların kafasını karıştırma,
- b- Rating amacı taşıdığından insanların maneviyatını olumsuz yönde etkileme,
- c- Dini konularda uzman olmayan kişilerin ekrana çıkarılması ve dini konularda tartışma ortamı açılarak dini hassasiyetlerin zedelenmesi.²⁹²

4.3. Hutbe ve Vaaz örnekleri

4. 3.1. Peygamber Efendimiz Döneminde Hutbe Örneği

Ey insanlar! Sözümlü iyi dinleyiniz! Biliyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınızda öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Oda sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakin benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin

²⁹² İbrahim Turan, “Televizyonlardaki Dini... s.233.

boynunu vurmuyunuz! Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faizde Abdulmuttalibin oğlu (amcam)Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz nede zulme uğrayınız.

Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan davalarında tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalibin torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Muhakkak ki şeytan şu toprağınızda kendisine tapılmaktan tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak tefek işlerinizde ona uyarsınız bu da onu memnun edecektir. Dinimizi korumak için bunlardan da sakınız.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allahtan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allahın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allahın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırsa Allah size onları yatakların yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınlarında sizin üzerinizdeki hakları, meşru örf ve âdete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey müminler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmasınız. O emanetler Allahın kitabı Kur an-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir.

Müminler! Sözümlü iyi dinleyiniz ve iyi belleyniz. Müslüman Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşler. Bir Müslüman kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşğinde

doğmuş ise ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle Allahın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Cenab-ı hakk bu gibi insanların ne tövbelerini nede adalet ve şahadetlerini kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanızda birdir. Hepiniz Âdemin çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Arabın arab olmayana arab olmayanında arab üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allahtan korkmaktır. Allah yanında en kıymetli olanınız Ondandır. Onun en çok korkmanızdır. "Azası kesik siyahî bir köle başınıza amir olarak tayin edilse sizi Allahın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz. "Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz. "Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız: Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız. Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı haksız yere öldürmeyeceksiniz. Hırsızlık yapmayacaksınız. İnsanlar "la ilahe illallah" deyinceye kadar onlarla cihad etmek üzere emr olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allaha aittir.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar ne diyeceksiniz? Sahabe-i kiram hep birden şöyle dediler; "Allah'ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihatte bulundunuz, diye şahadet ederiz". Bunun üzerine Resul'i Ekrem Efendimiz şahadet parmağını kaldırdı, sonrada cemaatin üzerine çevirip indirdi ve şöyle buyurdu; Şahid ol Yarab! Şahid ol yarab! Şahid ol yarab!²⁹³

Peygamber Efendimiz(s.a.s.) her fırsatta insanlara iyiyi, güzeli, doğruyu anlatmış ve onları kötülüklerden sakındırmak için çalışmıştır. Mü'minlere telkin ve tavsiyelerde bulunmuş, vaaz edip öğütler vermiştir. Bu itibarla Peygamberimiz hutbe ve vaazları ile de ümmetine örnek olmuştur. O'nun vaazlarının konusunu umumiyetle Allah'a itaat, çeşitli dini konular, toplum hayatı ile ilgili bazı meseleler, emir ve yasaklar teşkil etmiştir. Örnek

²⁹³ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma, Emin Yayınları, Bursa 2011, s.149-152. Ayrıca Bkz. <http://www.vedahutbesi.gen.tr>.

olarak verdiğimiz “Veda Hutbesi” evrensel hukuk kurallarını da içine alan önemli konuşmalarından birtanesidir.

4.3.2. Osmanlı Dönemi Vaaz Örneği

Abdülmecid Sivasi, Letaifü 'l-Ezbar adlı eserinde sadece muhiblerine değil, bütün İnananlara muhtasar olarak zikrettiği vaazındaki nasihatlerinde şunları söylemektedir:

"Kulun yaptığı amellerin en hayırlısı, i'la-yı şer'-i Muhammedi'de dikkat-i fikr ve iz'an-ı mütalaa etmek ve ehl-i gayret olan mütedeyyin kullarla meşveret etmektir.

Kulun iyi hali: kalbin maruz kaldığı havatır-ı beşeriyye, vesavis-i nefsanıyye ve muradat-ı dünyeviyyeden sakın olduğu zamandadır. Kulun en güzel ibadeti ise: Cenab-ı Hakk'ın her halini görüp, bildiğini düşünerek kendini her an O'nun huzurunda bilip ona göre edebe riayet etmesidir.

Her kimden hak söz işitse söyleyeni koyup, söze ve söyletene bakıp, Hak için hak sözü kabul edip huzursuz olmamaktır. Zira ulemanın büyükleri derler ki; "Hak söyleyiciler, Hak dellallarıdır. " Şu halde dellalın şekline ve sözüne bakmayıp, hak metainâ bakıp onu almaya gayret etmek, insaf ve basiret ehlinin alametidir.

Bütün ayıpların başı kibirdir. Kibrin başı ise Hakk'ın emrine muhalefet ve tekebbür ve kavl-i Hakk'a ucb satmaktır.

Cümle a'mal-i salihanın başı, sabır mahallinde sabır ve şer'a muvafık şiddet ve gazap mahallinde gazap, sevdiğini Hakk için sevip, sevmediğini Hak için sevmemektir. Herhalde fikir ve teemmül etmeden bir işi işlemek mucib-i şer ve bilis-i nedamettir.

Halka bakıp kendi ayıplarını aramamak sebab-i sehvet ve tama' ve hubb-ı cab ve bais-i humk ve hubb-ı dünya ve temeddübdür.

Ölümü unutup daima meratib-i dünyeviye talebinde ve hasmından intikam almak maslahatında olmak, sebab-i feth-i ebvab-ı bela ve zahmet ve bais-i hırs ve bahseddir.

Hak söylemeyi ar edip yahut başkasının hatırı için sükût ve sükûn gazab-ı Hakk'a sebeptir. Hak için intikam almak hükkama farzdır.

Ebvab-ı rahat riyazet-i vusta ile rüşvet i kahr ve faydalı ilimle meşgul olmak, doğru sözlü salih arkadaşla mukarenet, kötü arkadaştan uzlet, mahalsiz sözden sükût, malayani söz ve fiilden ferağat emr mai'şette kanaat, dünyanın fani olduğunu daima fikredip hilesinden korkmak, gaflet perdesini bürünüb ölümü unutan gafiller sohbetinden kaçmak, eh l-i Hak olanlara tevazu ', mütekebbir ve zalim olanlara Hakk için tekebbür, güzel huylu ve tatlı dilli olmak, halkın cefasına sabr, elem ve şiddet deminde rıza ve tahammül, bi't-tab' şecaat ve gördüğü aybı örtmek mümin'in yerine getirmesi gereken şî'arı olmalıdır."²⁹⁴

Tefsir-i Sure-i Fatiha adlı eserinde ise şu nasihatlerde bulunmaktadır:

"Halk ve Halık nezdinde muhterem olmak isteyen, gıybet etmesin. Kişinin yüzüne gülüp, gönlünü yıkmasın. Halka insaf ile Hakk'a riyasız ihlâs ile nefse kahr ile kendinden büyüğe hizmet, küçüğe şefkat, düşmana hilim, afv ve güler yüz, dostuna nasihat, fakire ihsan, cahiller meclisinde sükût, ulema yanında edebe riayet etmek akıl için kâfi nasihattir."²⁹⁵

Osmanlı döneminden verdiğimiz vaaz örneğinden de anladığımız kadarıyla, dönemin vaazlarında zahiri ve batını ilimler iç içe kullanılmış, tasavvufî yorumlara yer verilmiştir. Vaazlarda daha çok tegib ve terhib metodu kullanılmış, halkın dini ictimai ve ruhi eğitimi hedeflenmiştir. Dönemin vaizleri ehl-i sünnet çizgisini koruma ve bid'atlerle mücadele konusunda gayret sarfetmişlerdir.

4.3.3. Milli Mücadele Dönemi Vaaz Örneği

Akif'in Nasrullah Camii Vaazı

[[يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِّنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُوا مَا عَنْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا
[[تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنْتُمْ تُعْقِلُ]]

“Ey mü'minler, size ellerinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmeyen, bu hususta hiçbir fırsatı kaçırmayan, dininize yabancı kimseleri kendinize mahrem-i esrar, dost,

²⁹⁴ Abdülmecid Sivas'i, Letaifu 'l-Ezbar ve Lezaizu'l Esmar, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, nr. 255 vr. 161b-162b.

²⁹⁵ Cengiz Gündoğdu, Sultan Ahmed Camii ilk Cum'a Vaizi: Abdülmecid Sivasî (971/ 1563-1049/ 1639) (Vaizlik Hizmetleri, Sultan Ahmed Camii'ne Atanması, Va'z Uslubu), *Tasavvuf İlmii ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2000, 50-51.

arkadaş ittihaz etmeyiniz. Bunların sureti haktan görünerek size güler yüz göstermelerine, hayrınızı ister gibi tavırlar takınmalarına asla kapılmayınız. Onların gece gündüz isteyip durdukları sizin felaketinizden, izmihlâlinizden, esaretinizden başka bir şey değildir. Baksanıza, size karşı kalplerinde besledikleri düşmanlık o kadar dehşetli ki, bir türlü zaptedemiyorlar da ağızlarından kaçırıyorlar. Hâlbuki yüreklerinde kök salmış olan husumet, ağızlarından taşan ile kabili kıyas değildir, ondan çok fazladır, çok şiddetlidir. İşte bütün hakikatleri, âyet-i celîlemizle sizlere açıktan açığa tebliğ ediyoruz, bildiriyoruz. Eğer akli başında insanlarsanız, eğer dareynde (dünya ve âhirette) zelil olmak, hüsranda kalmak istemezseniz bizim âyatı celîlemizin gereğince hareket ederek felah bulursunuz.”²⁹⁶

Ey müslümanlar, sizin için bu âyet-i celîleye ittibadan başka selamet yolu yoktur. Takib edilecek hattihareket, düstûru siyaset tamamıyla bu âyet-i celîlede mündemicedir.

“Ey müslümanlar, Cenâb-ı Hak içinizden hak yolunda mücahedede bulunanları, Allah ile onun resûlü muhtereminden, bir de müminlerden kendisine dost ittihaz etmeyenleri görmedikçe sizler öyle başıboş bırakılacak mısınız zannediyorsunuz?”²⁹⁷

“Ne Yahudiler, ne Hristiyanlar, sen onların dinine uyuncaya kadar, asla senden hoşnut olmazlar...”²⁹⁸

“...Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu...”²⁹⁹ Gibi diğer âyât-ı kerime daha vardır ki hep aynı ruhtadır.

Ey cemaati Müslimin! İnsan için kendi aleyhine bile çıksa hakkı, hakikati söylemek lazımdır. Ben de bir zamanlar Kitabullah'ı tilâvet ederken bu gibi âyatı celîleye geldikçe; “Acaba sair milletlere karşı biraz şiddetli davranılmıyor mu? Yabancılar hakkında daha merhametli olmak icap etmez mi idi?” gibi düşüncelere dalardım. Vakıa bu hatıraların sırf şeytani vesveselerden başka bir şey olmadığını bilirdim. Lakin velev ki şeytani olsun, o düşünceleri içimden söküp atıncaya kadar hayli mücahedelere mecbur kalırdım. Acaba bu vesvesenin menşei ne idi? Burasını araştırarak olursak işi biraz tabii görürüz. Öyle ya, gözümüzü açtık, Avrupa medeniyeti, Avrupa irfanı, Avrupa adaleti, Avrupa efkârı

²⁹⁶ Âli İmran Suresi, 3/118.

²⁹⁷ Tevbe Suresi, 9/16.

²⁹⁸ Bakara Suresi, 2/120.

²⁹⁹ Maide Suresi, 5/54.

umumiyesi nakaratından başka bir şey işitmedik. İngiliz adaleti, Fransız hamiyeti, Alman dehası, İtalyan terakkiyatı kulaklarımızı doldurdu. Lisan bilenlerimiz doğrudan doğruya bu heriflerin eserlerini, bilmeyenlerimiz tercümelerini okuduk. Edebiyatları, hele edebiyatlarının ahlâkî, insânî, içtimaî mevzuları pek hoşumuza gitti. Müelliflerin kıymeti ahlâkiye ve insaniyelerini, eserleriyle ölçmeye kalkıştık. İşte bu mukayeseden itibaren aldanmaya, hatadan hataya düşmeye başladık. Bu adamların sözleriyle özleri arasında asla münasebet, müşabehet olamayacağını bir türlü düşünemedik. İşte okuyup yazanlarımızın çoğuna ârız olan bu hata bir zamanlar bana da musallat oldu. Bereket versin ki yaşım ilerledi, tecrübem arttı; hususiyle Avrupa'yı, Asya'yı, Afrika'yı dolaşarak Avrupalı dediğimiz milletlerin esaret altına, tahakküm altına aldıkları biçare insanlara karşı reva gördükleri zulmü, gadrı, hakareti gözümle görünce artık aklımı başıma aldım. Demin söylediğim şeytani vesveselere kapılmış olduğumdan dolayı Cenâb-ı Hakk'a tevbelere ettim.

Dünyada Avrupalıları bihakkın anlayan ve anladığını da iki cümle ile hülasa edebilen bir Müslüman varsa o da eazimi ümmetten fazılı mağfur Hersekli Hoca Kadri Efendi merhumdur. Âlem-i İslam'ın en fedakar, en faziletli erkânından Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa bir gün musahabe (sohbet) esnasında demişti ki:

- Hoca Kadri Efendi'yi zaten Mısır'dan tanırım. İrfanına, ulüvv-i cenabına hayran olurum. Bir aralık Fransa'ya uğramıştım. Paris'te ilk işim bu muhterem Müslüman'ı ziyaret etmek oldu. Kendisiyle biraz hoşbeşten sonra dedim ki:

- Hocam! Senelerden beri burada oturuyorsun. Şark'ın Garb'ın ulûmuna, fûnununa (fenlerine) cidden vakıf bir nadire-i fitratsın. Yakinen gördüğüm şeyler tabiidir ki tecrübeni, görgünü arttırmıştır. Öğrenmek isterim, Avrupalıları nasıl buldun?

- Paşa! Bu adamların güzel şeyleri vardır. Evet, pek çok güzel şeyleri vardır. Lakin şunu bilmelidir ki, o güzel şeylerin hepsi, evet hepsi yalnız kitaplarındadır.

Hakikat, hoca merhumun dediği gibi Avrupalıların ilimleri, irfanları, medeniyetteki, sanayideki terakkileri inkâr olunur şey değildir. Ancak insaniyetlerini, insanlara karşı olan muamelelerini kendilerinin maddiyattaki bu terakkileriyle ölçmek kat'iyen doğru değildir.

Heriflerin ilimleri, fenlerini almalı. Fakat kendilerine asla inanmamalı, asla kapılmamalıdır. Bunların bütün insanlara, bilhassa Müslümanlara karşı öyle kinleri, öyle husumetleri vardır ki, hiçbir suretle teskin edilmek imkânı yoktur. Sûreta dinsiz geçinirler. Hürriyet-i vicdan diye kâinatı aldatıp dururlar. Hele biz Müslümanları, biz şarklıları taassupla itham ederler dururlar! Heyhat. Dünyada bir müteassıb millet varsa Avrupalılardır, Amerikalılardır. Taassubdan hiç haberi olmayan bir millet isterseniz o da bizleriz.

Ey cemaati Müslimin! Bilirim ki bu sözlerim sizin senelerden beri avutulmuş, uyutulmuş fikirlerinize biraz aykırı gelecektir. Onun için bir iki misal getirmek icab ediyor: Bilirsiniz ki bizim harb-i umumiye girmemizde en çok müstefid olan bir millet varsa o da Almanlardı. Şunu ihtar edeyim ki, ben bu kürsüde harbi umumiye girmek mi lazımdı, girmemek mi evlâ idi, girmeden durabilir mi idik, biraz daha geç mi girmemiz muvafık idi? gibi meselelerin hiç birini mevzubahis edecek değilim. O benim sadedimin, salâhiyetimin hariçindedir.

Ortada bir vak'a var ki biz Almanlarla birlikte olarak harbe girdik. Yüz binlerce şehit verdik. Yüz binlerce hanüman söndü. Milyonlarca sâ mân kaynadı gitti. Şimdi Almanlar için ne lazım geliyordu? Ne yapacaklardı? Şüphesiz bütün dünyanın, bütün dünyadaki milletlerin kendilerine ilân-ı harp ettikleri bir zamanda böyle yegâne müttetikleri olan bizleri sinelerine basacaklar, bütün gazeteleriyle, bütün kitaplarıyla, bütün edipleriyle, bütün muharrirleriyle bizi alkış, teşekkür tufanları içinde boğacaklardı. Heyhat! Bu umumi harbin ilk senesinde ben mühim bir vazife ile Berlin'e gitmiştim. O aralık Almanya hükümeti bize dedi ki:

- Bizim meclisi meb'usanımızdaki bilhassa Katolik mebuslar kıyamet koparıyorlar: "Almanlar gibi mütemeddin, mütefennin bir millet nasıl oluyor da Müslümanlar gibi, Türkler gibi vahşilerle ittifak ediyorlar? Bu, bizim için zül değil midir?" diyorlar. Aman, makaleler yazınız, eserler yazınız, biz onları Almanca'ya tercüme ettirelim. Ta ki Müslümanlığın da bir din, Müslümanların da insan olduğu bunların nazarında taayyün etsin!

Almanya hükûmeti haklı idi. Çünkü Alman milleti nazarında Müslümanlık vahşetten, Müslümanlarsa vahşilerden başka bir şey değildi. Onların gazetecileri, romancıları; hele müsteşrik(oryantalist) denilip de şark lisanlarına, şark ulûmu fûnununa (ilim ve fenlerine), şark ahlâk ve âdatına vakıf geçinen adamları mensup oldukları milletin efkârını asırlardan beri bizim aleyhimize o kadar müthiş bir surette zehirlemişlerdi ki, arada bir anlaşma, bir barışma husûlüne imkân yoktu. Biz o sırada kendimizi onlara tanıtmak için tabii elden geldiği kadar çalıştık. Heriflerin taassubu yaman! Kökleşmiş bir takım kanaatler hakkı görmelerine mani oluyor.

Harp esnasında bilirsiniz ki Almanya İmparatoru İstanbul'a gelmişti. Biz safderun Müslümanlar Halife'nin müttefiki sıfatıyla o misafire karşı nasıl hürmette, nasıl ikramda bulunacağımızı şaşırдық. Bu şaşkınlıkta o kadar ileri gittik ki Darülhilâfenin, yani İstanbul'un minarelerini kandil gecesi imiş gibi kandillerle donattık. Alman dostluk yurdu binası kurulacak denildi, bol keseden birkaç camimizi heriflere peşkeş çektik. Ha! Gelelim bizim bu gibi fedakârlıklarımıza karşı gördüğümüz mukabeleye! Düşmanlar Kudüs'ü bizim elimizden gasbettikleri zaman bu felaket, harbi umûmi üzerine büyük bir tesir ika etmişti. Yani Filistin cephesinin bozulması muharebe terazisini düşmanlarımızın tarafına epeyce eğdirmişti. Binaenaleyh müttefikimiz olan Almanlarla yine Alman'dan başka bir şey olmayan Avusturyalıların bu işten bizim kadar müteessir olmaları icap ederdi.

Ey cemaati Müslimin! İşe bakın ki Kudüs, velev ki İngilizlerin eline geçmiş olsun, velev ki bu memleketin düşman eline geçmesi, bu cephenin bozulması yüzünden muharebe bizim hesabımıza kaybolsun, tek Müslümanların elinde, Türklerin elinde kalmasın da hasmımız da olsa dindaşımız olan İngilizlerin eline geçsin, diyerek Viyanalılar şehirde ayın yaptılar. Evlerini donattılar. Bu maskaralığa men edip yakılan elektrik fenerlerini söndürünceye kadar Avusturya hükümetinin göbeği çatladı. Artık taassubun hangi tarafta, hürriyetin, müsamahakârlığın hangi tarafta olduğunu bu misallerle de anlamazsanız kıyâmete kadar anlayacağınız yoktur.

Avrupalıları, Amerikalıları dinsiz derler. Size bir hakikat daha söyleyeyim mi? Dünyada din ile en az mukayyet olan bir memleket varsa o da bizim memleketimizdir.

Bugün Cuma olduğu halde Kastamonu'nun en şerefli bir camiinde, görüyorsunuz ya, kaç saflık cemaat bulunuyor!

Dünyanın en mamur, en müterakki (gelişmiş), en yeni memleketi olan Berlin'de Pazar günü büyük kiliseler hıncahınc dolar. Hem kiliseleri dolduran cemaati avamdan ibaret zannetmeyiniz. Bütün zenginler, milletin münevver dediğimiz tabakasına mensup adamlar, temiz temiz giyinmiş halk bu cemaati teşkil eder. İngiltere'ye gittiğiniz takdirde şayet Cumartesi gününden etinizi, ekmeğinizi tedarik etmezseniz Pazar günü aç kalırsınız. Çünkü kıyamet kopsa dini bir gün olan Pazar günü hiçbir dükkânı açtıramazsınız. İngilizler duâsız sofraya oturmazlar, duâsız sofradan kalkmazlar.

Rumeli zenginlerinden bir adam tanırım ki ziraat tahsili için bir oğlunu Amerika'ya göndermişti. Çocuğun kendi ağzından işittim. Diyor ki:

- Memleketin acemisiyim. Lisanlarını lâyıkiyla bilmiyorum. New York'ta bir otelde bulunuyorum. Gece canım sıkıldı. Oturduğum odada bir piyano vardı. Azıcık tıngırdatayım dedim. Sazın perdeleri üzerinde parmaklarımı hafifçe gezdiriyordum. Aradan iki üç dakika henüz geçmemişti ki odanın kapısına yumruk inmeye başladı. Ne oluyoruz? Diye kapıyı açtım. Bir de baktım ki otelcinin karısı hiddetinden ateş kesilmiş, bana alabileceğine sövüyordu. Karı benim ne barbarlığımı, ne saygısızlığımı, ne ahlâksızlığımı, hülâsa hiç tutar bir yerimi bırakmadı. Meğer o gece Hıristiyanların eizzasinden (azizlerinden) birisinin gecesiymiş. Geceyi, o azize hürmeten ibadetle geçirmek icap edermiş! Piyano çalmak maazallah küfür derecesinde günahmış! Artık kariya memleketin acemisi olduğumu, bu hatanın benden kastım olmaksızın sadır olduğunu anlatıncaya kadar akla karayı seçtim. Ey cemaati Müslimin! Bizim diyarda Cuma namazı kılınırken tavla şakırtıları, sarhoş naraları duyulduğu nadir vakalardan değildir, zannederim.

Görüyorsunuz, herifler dinlerine nasıl sarılmışlar, asabiyet-i diniye meselesinde ne kadar ileri gitmişler! Bu da sebepsiz değil. Çünkü onların doğar doğmaz beşikte, biraz büyüyünce eşikte dini, milli telkinat ile kulakları dolar. Yabancılara karşı husumet, adavet hisleri her fırsattan bilistifade kendilerine verilir. Kendi cinslerinden, kendi dinlerinden, kendi renklerinden olmayan mahlûkat-ı beşeriyenin insan sayılamayacağı, bunların kafalarına iyice yerleştirilir. O sebepten bunların, bir şarklıyı, hele bir Müslüman'ı

sevmesine imkân yoktur. Ressamları, meydana getirdikleri türlü türlü resimlerle, şâirleri şiirlerle, hikâyecileri gayet maharetle yazılmış romanlarla, siyasîleri gazetelerle hep onların bu hislerini canlandırır dururlar.

Anlıyorsunuz ya, biz nasıl yetişiyoruz, onlar nasıl yetişiyorlar? Bu heriflere karşı olan duygumuzu hiçbir vakit onların ilimlerine, sanatlarına sıçratmamalıyız. Çünkü medeniyetin bu kısımlarında onlara uymazsak yaşamamıza, milletimizi yaşatmamıza imkân yok. Biz Müslümanlar, bin tarihinden itibaren çalışmayı bıraktık. Atâlete, ahlâksızlığa döküldük. Avrupalılar ise gözlerini açtılar, alabildiğine terakki ettiler. Görüyorsunuz ki, denizlerin dibinde gemi yüzdürüyorlar. Havalarda ordular dolaştırıyorlar. Mademki vatanın müdafaası farz-ı ayındır, bu farzın mütevakkıf olduğu esbabı elde etmek farzdır; o halde onların kuvvet namına neleri varsa hepsini elde etmek çalışmak farz-ı ayındır. Ne hacet!

“Düşmanlara karşı ne kadar kuvvet tedarik etmeye, hazırlamaya imkân bulursanız derhal hazırlayınız.”³⁰⁰ emr-i ilâhisi sarihdir. Şüpheye, tereddüde, düşünmeye, taşınmaya mahal yoktur. O halde ne yapacağız?

Aramıza sokulan fitneleri, fesatları, fırkacılıkları, komitecilikleri, daha bin türlü ayrılık gayrılık sebeplerini ebediyen çığneyerek el ele, baş başa vereceğiz. Birden çalışacağız. Çünkü bugün dünyanın, dünyadaki hayatın tarzı büsbütün değişmiş. Yalnız başına çalışmakla bir şey yapamazsın. Toplar, tüfekler, zırhlılar, şimendiferler, limanlar, yollar, tayyareler, vapurlar, elhasıl düşmanları bize üstün çıkaran, yarım milyar Müslüman’ın birkaç milyon frengesini esir olmasını temin eden esbab ve vesait ancak cemiyetler, şirketler tarafından meydana getirilebilir.

Demek, Müslümanlar Allah’ın, Kitabullah’ın, Resûlullah’ın emrettiği, tasvib ettiği vahdete, birliğe, cemaate sarılmadıkça âhretlerini olduğu gibi dünyalarını da kurtaramazlar. Her şeyden evvel vahdet, cemaat, teavün. Bir kere bunu elde edelim, alt tarafı Allah’ın inayetiyle kolaylaşır. Bununla beraber icabında Avrupalılarla birleşebiliriz. Ancak bu birleşmek bize hiçbir vakit onların iç yüzünü unutturmamalıdır. Yani vatanımızın, dinimizin, menfaati, ticaretimizin, servetimizin, refahımızın, terakkisi namına

³⁰⁰ Enfal Suresi, 8/60.

icab ederse, mümkün olursa, mütekabil, müşterek müttetikler/menfaatler üzerine bunlarla çekişe çekişe pazarlık ederek ittifak ederiz. Ancak bu pazarlıklarda son derece de açıkgozlu bulunmamız lazım gelir. Biz Müslümanlar ise maalesef gerek içimizde, gerek dışımızdaki yabancıların sözüne kanıyoruz da birbirimize itimad etmiyoruz. Onlardan giydiğimiz külahı kendi dindaşlarımıza, kendi kardeşlerimize giydirmek için uğraşyoruz. Cenâb-ı Hak: “Müminler, birbirlerinin kardeşinden başka bir şey değildir.”³⁰¹ Buyuruyorken yazıklar olsun ki biz, o kardeşlikten çok uzakta bulunuyoruz. Ancak ayda, âlemde bir kere camiye geliyoruz. Huzur-u İlâhi’de birleşiyoruz. Fakat namazı bitirip pabuçlarımızı koltuklayarak dışarıya fırlayınca birbirimize karşı derhal ya hasım yahut hiç olmazsa bigâne kesiliyoruz. Âyet-i kerime var, nâmutenahi ehadişi şerife var. Bunlara göre: Müslümanlardan biri diğer dindaşlarını kendi öz kardeşi bilmedikçe, onların meserretiyle mesrur, musibetiyle mahzun olmadıkça tam Müslüman olamaz. İmanın kemali cemaati müslimîne sımsıkı sarılmakla kaimdir.

“Müslümanların derdini, kendine dert etmeyen müslüman değildir.” buyuran Resûl-ü Hâkim (Sallallahü Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretleri) diğer bir hadis-i şeriflerinde buyuruyor ki: “Dünyanın öbür ucundaki bir Müslümanın ayağına bir diken batacak olsa ben onun acısını kendimde duyarım. Bütün Müslümanlar bir araya gelerek tek bir vücudu meydana getiren muhtelif uzuvlara benzerler, insanın bir uzvuna bir hastalık, bir acı isabet etse diğer uzuvların kâffesi o hasta uzvun elemine ortak oldukları gibi bir Müslümanın da diğer dindaşlarının acısına, musibetine, matemine kabil değil bigâne kalamaz. Kalabiliyorsa demek ki Müslüman değil.”

“Bir müminin diğer mümine karşı vaziyeti yekpare bir duvarı vücuda getiren perçinleşmiş kayaların birbirine karşı aldığı vaziyet gibidir. Öyle olacaktır. Öyle olmalıdır.” (Buhari, Müslim, Tirmizi) Hadis-i şerifini elbette işitmişsinizdir. Ashab-ı kiram hazeratı arasındaki vahdet, muhabbet, teavün cümlelerinin malumudur. Bu din uluları, bu Allah’ın en sevgili kulları huzur-u İlâhiye cemaatle durdukları zaman saflar adeta –maruf tabir veçhile- sabun kalıbı halini alırdı. Birbirleriyle o kadar ittisal hâsıl ederlerdi ki üzerlerindeki libaslar daima omuz başlarından eskirdi. O muazzam saflar, müselsel

³⁰¹ Hucurat Suresi, 49/10.

yekpare bir dağ gibi kıyam eder, öyle rükûa varır, öyle secdeye kapanırdı. Vahdetin namazdaki bu tezahürü namaz hariçinde de böylece devam eder giderdi. O sayededir ki İslâm, Aleyhissalâtu Vesselâm Efendimizin Risalet-i Celilerinden itibaren yirmi otuz sene zarfında dünyayı kuşatmıştı. Hadis kitaplarını, siyer kitaplarını, tarihi İslam sayfalarını gözden geçirince ashâb-ı kiram arasındaki birliğe hayran olmamak elden gelmiyor. “Kâfirlere karşı sert, birbirine karşı merhametlidir.” (Fetih/29) vasfı ilâhisiyle tasvir buyurulan o kahraman fitratlar hakikat birbirleri hakkında ne kadar merhametli, ne derecelerde rikkatli idiler, düşmanlarına karşı ise nasıl şedid idiler!

“Müminlere karşı mütevazı, halim, selim, şefik, rahim, kâfirlere karşı ise vakur, metin, mekin, şedid”³⁰² olmak İslâm’ın hususiyetlerindedir.

Yazıklar olsun, biz bu hususiyetlerden, bu meziyetlerden, büyüklüklerden mahrum olduk. Dinimizden olmayanlara karşı yapmadığımız müdahane, göstermediğimiz nezaket kalmıyor. Birbirimizi ise bir kaşık suda boğmak istiyoruz. Cesaretimizi, kabadayılığımızı, asıcılığımız, kesiciliğimiz hep kendi aramızda.

“Kendi kendilerine karşı oldu mu hücumları dehşetlidir.

Zahir hallerine baksan toplu bir cemaat zannedersin.

Hâlbuki hepsinin yüreği başka başka hislerle çarpıyor.”³⁰³ Mealindeki âyet-i celîle ki münafıklar vasfındadır, bugün tamamiyle bizim halimizi gösterir oldu. Bundan ne kadar sıkılmamız icab eder, artık onu siz takdir ediniz.³⁰⁴

Dönemin vaazları halkın vatan sevgisini ve istiklâl duygusunu ayağa kaldırarak, memleketin işgaline karşı çıkmada ve bilhassa Türk kamuoyunu işgallere karşı şuurlandırıp karşı koymaya hazırlamakta büyük tesir uyandırmıştır. Vaazlar halka birlik ve beraberlik duygularının yanında, ümit ve iman aşılacaktır. Böylece cami ile cephe arasında sağlam bir bağ kurulmuştur. Akif bu vaazını, düşmanların bizi mahkûm etmek

³⁰² Maide Suresi 5/54.

³⁰³ Haşr Suresi, 59/14.

³⁰⁴ Bkz. http://tr.yenisehir.wikia.com/wiki/Nasrullah_Camii_vaaz.

istedikleri şartların ağırlığı ve bizi içimizden parçalayarak yenmek istedikleri ana fikri etrafında geliştirmiştir. Dini ve milli duyguları harekete geçiren, heyecanlı bir üslup kullanmıştır.

4.3.4. Günümüzde Vaaz Örneği

Birlik ve Beraberlik

İnsan, fitratı gereği daima mutluluğu aramaktadır. Kişinin aradığı mutluluğa kavuşabilmesi ve onu huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için toplum hayatına ihtiyacı vardır. Toplu yaşamaktan başka alternatifi olmayan insanın huzuru ve mutluluğu da, toplumun huzur ve mutluluğuna bağlıdır. İnsan, karşılaştığı sıkıntıları, içinde yaşadığı toplumun bireyleri ile paylaşma ihtiyacını hisseder. Çünkü insan karşı karşıya kaldığı bazı problemleri, kişisel imkân ve gayretiyle her zaman aşması mümkün olmayabilir. İşte bu noktada, birçok değişik mesleklerden ve farklı yetenek sahibi kimselerden teşekkül etmiş olan birlik ve dayanışma içerisindeki bir toplum büyük önem arz etmektedir. Farklı görüş ve özelliklere sahip, çeşitli bireylerden oluşan toplum fertlerinden hiç birinin üslendiği görev, diğerine kıyasla küçümsenemez. Toplumda âlim-cahil, zengin-fakir bütün kesimleriyle tam bir birlik-beraberlik oluştuğunda birlikte yaşamının bir anlamı olabilir.

İnsanlığın mutluluğunu hedefleyen yüce dinimiz İslâm, Tevhid dinidir. Tevhid, tek Allah inancı etrafında birleşmektir. Bilindiği gibi “لا اله الا الله” Allah’tan başka ilah yoktur” sözü, bu tevhidin özünü teşkil etmektedir. İslâm dininin üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi, mutluluğun vazgeçilmez şartlarından olan birlik ve beraberliktir. Birlik ve beraberliğin olduğu yerde kardeşlik, huzur, bolluk, bereket ve rahmet vardır. Dünya ve âhirette mutlu olmak ancak Allah’ın Kitabına sarılmak, birlik ve beraberlik içinde olmakla mümkündür.

Bu gerçeği Yüce Allah şöyle dile getirmektedir:

“Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz,

bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz” (Al-i İmran, 3/103)

Yüce Allah bu uyarının ardından birlik ve beraberliğin ihmal edilmemesini:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır. “ (Al-i İmran, 3/105) ayetiyle hatırlatmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.v) ise.

“... Size cemaati tavsiye ederim. Ayrılıktan sakının. Zira şeytan, tek kalanla birlikte olur. İki kişiden uzak durur. Kim cennetin ortasını dilerse, cemaatten ayrılmasın. Kimi yaptığı hayır sevindirir ve kötülüğü de üzere, işte o, mü'mindir”

İslâm dini, âyet ve hadislerle temellendirdiği kardeşlik bağıyla, toplumda ilişkilerin sağlıklı ve düzgün olmasını hedeflemiş ve aynı zamanda bunu imanla ilintilendirmiştir.

Tek bir Allah’a, aynı Peygambere ve aynı Kitaba inanmış olan Müslümanların Kur’ân’ın etrafında birleşmeleri, “birlikte dirlik vardır.” ilkesine sarılmaları, asla bölünüp parçalanmamaları öğütlenmiştir.

Tarihe baktığımız zaman görürüz ki, birlik ve beraberliğini devam ettiren milletler, yücelmiş ve yükselmişlerdir. Bölünüp parçalanan ve bölücülüğün pençesine düşen milletler ise tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir.

Milli Şairimiz Mehmet Akif ERSOY:

“Girmeden bir millete tefrika, düşman giremez,

Toplu vurdukça gönüller, onu top sindiremez.

Sen, ben desin efrat, aradan vahdeti kaldır.

Milletler için, işte kıyamet o zamandır” dizeleriyle bu gerçeği açık bir şekilde ifade etmiştir.

Tevhit inancına dayalı birlik ve beraberlik ruhuna sahip olamayan, en temel asgari müştereklerde bile bir araya gelemeyen milletler kendi sonlarını hazırlamış olurlar. Bu sebeple Yüce Rabbimiz:

“Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” buyurmakta, (Enfal, 8/46), Sevgili Peygamberimiz (s.a.v) de

"Kim itaatten dışarı çıkar ve cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, cahiliye ölümü ile ölür" öğütleriyle, ilahi beyanı açıklamaktadır.

İslâm'ın Birlik Ve Dayanılmaya Verdiği Önem

İnsan, yaratılışı gereği toplum içinde yaşamak mecburiyetindedir. Toplum içinde fertler karşılıklı bir takım hak ve vazifelerle yükümlüdürler. Bu yükümlülüğün yerine getirilebilmesi için, kişinin hak ve vazifenin kutsiyetine inanması gerekir. Bu kutsiyeti belirleyecek olan en önemli kaynak dindir. Allah’a ve ahirete inanan, yaptığı işlerden dolayı Allah’ın huzurunda hesaba çekileceğini kesinlikle bilen bir insan, başta sorumluluk gibi, bir takım mefhumlara bağlı olarak hareket eder. Cemiyetin nizam ve bekası, dini duyguların geliştirilmesi ve bu anlayışın yerleşmesi ile sağlanır. Bir cemiyette dinin boşluğu, hiçbir şeyle doldurulamaz. Filozof Jül Simon’un dediği gibi, “Din duygusu, kuvvetli içtimai bir bağdır. Bir milletten, Allâh fikrini kaldırırsanız, o zaman onlar, ancak menfaat korkusunun tesiri altında bulunan bir topluluk olurlar. O topluluğu teşkil eden vatandaşlar ise, birer kardeş değil, sadece müşterek menfaatli birer ortaklardır.” Menfaat bağları çözülmeye başlayınca da, birlik ve dirlikten eser kalmayacağı tabiidir.⁶

Toplumu oluşturan fertlerin birlik ve dayanışma içinde olmaları, dinî ve millî varlığımızın korunup devam ettirilmesinin zorunlu kıldığı bir sorumluluktur. Ayrıca bu, barış ve huzurun da teminatıdır.

İslâm dini söz konusu birlik ve dayanışmanın sağlanması için, öncelikle mü'minleri kardeş ilan etmiştir. Nitekim Kur'ân'da,

“إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْحَابُ بَيْنِ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin" buyurulmuştur (Hucurât, 49/10)

Yüce dinimiz, toplumu oluşturan fertleri bir bütün olarak ele almış ve onların her birini vücûdu oluşturan organlara benzetmiştir. Mü'minleri bir bedene benzeten İslâm, herhangi bir uzvun rahatsızlığını bütün vücudun paylaştığı gibi, başkalarının uğradıkları sıkıntı ve musibetlerin de, el ve gönül birliğiyle paylaşılmasını öngörmüştür.

Nitekim Nu'man İbn Beşîr (r.a.) anlattığına göre Sevgili Peygamberimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Resulullah (a.s.v.) buyurdular ki: *Birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkate mü'minlerin misâli, bir beden misâlidir. Ondan bir uzv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararete ona iştirak ederler.*"

Vücudu meydana getiren organlar, tam bir âhenk içinde çalıştığı zaman vücut sıhhatli olduğu gibi, cemiyetin birer üyesi olan fertler de, şuurlu ve düzenli çalışırlarsa, o toplumda huzur ve barış kendiliğinden oluşur. Çünkü insanlar dâima birbirlerine muhtaçtırlar ve hiçbir insan tek başına ihtiyaçlarını ve güvenliğini sağlama imkânına sahip değildir

Binaenaleyh İslâm, sadece kendini düşünmeye karşı çıkmıştır. Tarihte de pek çok acı örneklerine şahit olunduğu gibi, birlik ve dayanışmadan uzak, sadece kendi şahsî çıkarları peşinde koşmayı âdet haline getiren fertlerin oluşturduğu toplumlar, bu yanlışlığın bedelini çok ağır bir şekilde, tarih sahnesinden çekilmek suretiyle ödemişlerdir.

Toplumları sağlıklı bir şekilde ayakta tutan faktörlerin başında birlik ve beraberlik yer alır. Bu önemli faktörün zıddı olan tefrika yani bölücülük hastalığına müptela olmak ise, toplumları içten içe yiyerek temelden çökmelerine neden olur.

Toplumunu birleştiren, gerçek manada huzur, barış ve güven ortamını sağlayan tek yol; milli ve manevî birlik anlayışı içerisinde, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaktır.

İnanan insanların huzur ve barışı bozucu davranışlardan sakınmaları, karşılıklı hoşgörü anlayışına sahip olmaları, kenetlenme ve birleşmenin tek yoludur. Tüm insanların aynı görüş, düşünce veya çizgide olmaları mümkün olmadığı gibi zorlama kaba davranma ve dayatmalarla birlik ve beraberliğin sağlanamayacağı, aksine bölünüp parçalanmalara neden olunacağı unutulmamalıdır. Nitekim Yüce Allah Kur'ân'da Peygamber (s.a.s.)'e hitaben:

"...فِيمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ إِنَّكَ لَهُمْ وَأَلَوْ كُنْتَ فَءَ ظًا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَأُنْفَضُوا مِن حَوْلِكَ"

"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi" (Al-i İmran, 3/159) buyurmuş, başka bir âyette ise yine Peygamber (s.a.s.)'e hitaben:

"Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Enfâl, 8/ 63.)buyurmuştur.

Allah Resûlü (s.a.s.)'nün huzurlu ve ahenkli bir toplum yapısını en güzel şekilde yansıtan şu mübarek sözleri de bu konuda evrensel bir yaklaşım olarak düşünülmelidir:

"Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v) buyurdular ki: "Sakın zanna yer vermeyin. Zira zan, sözlerin en yalanıdır. Tecessüs etmeyin, rekâbet etmeyin, hasetleşmeyin, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, ey Allah'ın kulları kardeş olun."

Peygamberimiz bu buyrukları ile toplumun huzuru, birliği dirliği ve düzeni için vazgeçilmez evrensel düsturlar ortaya koymuştur. Bu düsturların ışığında toplum fertlerine düşen en önemli görev, birlik ve beraberliği pekiştirmek, el ele, gönül gönüle, omuz omuza vererek gece gündüz demeden çalışmaktır. Arzu edilen hedefe ulaşmanın sırrı iman, irâde, sabır ve çalışmadan geçmektedir.

Birlik Ve Beraberliğin Korunması

Toplum halinde yaşamının kendisine göre ilke ve kuralları vardır. Cemiyet hayatını zinde tutan bu ilke ve kuralların bazılarını dinî ve ahlakî normlar belirlerken, bazılarını da

gelenek ve görenekler belirlemektedir. Kurallar yaklaşık her toplumda bir birine benzemesine rağmen toplumun bütün fertlerinin bu kurallara aynı ölçüde uyması doğal olarak beklenemez. Vakıa da bunu göstermektedir. Sonuçta ise, uyulması gereken bu kuralların çiğnenmesiyle, toplum fertleri arasındaki ahenk bozularak, kişilerin birbirleriyle olan ilişkileri kötüye gitmekte veya tamamen kesilmektedir. Başka bir ifade ile toplumsal dayanışma zayıflamakta ve huzur yok olmaktadır.

İnsan olmak noktasında İslam toplumlarında da farklı sebeplerle birbirleriyle karşılıklı çekişmeler, çatışmalar olabilmektedir. Bu durumda, söz konusu olumsuzlukların, ileri boyutlara taşınması engellenerek, İslam dininin getirmiş olduğu güzel yollarla problemlerin çözümü için her bireyin üzerine düşeni yerine getirmesi gerekmektedir. Nitekim İslâm, bu tür hadiselerin çözümü için bir takım tedbirler almış ve problemleri giderecek yolları inananlara açık bir şekilde göstermiştir. Toplumda meydana gelen problemlerin halledilmesinde takip edilecek yol Kur'ân'da şöyle gösterilmiştir:

"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki, size merhamet edilsin." Bu âyette, çeşitli etkenler sonucunda meydana gelecek anlaşmazlıklarda takip edilecek metoda işaret edilmektedir. Kısaca ifade ettiğimiz bu tür olayların çözümünde İslam, kendisinin tesis ettiği "Kardeşlik" metodunu öngörmektedir.

Kur'ân'ın öngördüğü kardeşliğin tesisi kadar, korunması ve sürdürülmesi de önem arz etmektedir. İnsani ilişkilerde bireylerin aralarını bozacak ve kardeşliğe zarar verebilecek pek çok husus meydana gelebilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde bütün bu hususlar açık bir biçimde belirtilmekte ve insanlara yol gösterilmektedir.

Bir Müslüman, tefrika ve bölünmenin zararlarını ve bunun yaşanan acı tecrübelerini bile bile, birlik ve beraberliği bozacak davranışlarda bulunamaz. Bir saadet güneşi olarak doğan ve insanlığı eşsiz bir medeniyet seviyesine eriştiren İslamiyet, renkleri ve dilleri

farklı olan insanları, aynı inanç etrafında birleştirmiş, kin ve düşmanlıkları ortadan kaldırarak gerçek anlamda huzur ve barışı getirmiştir.

Esasen İslam kelimesinin bir anlamı da "barıştır" Bu sebeple Müslüman, huzur ve barış içinde yaşayan insan demektir. Huzur ve barış içinde olmak, ancak birlik ve beraberliğimizi pekiştirmekle mümkündür.

Yüce Rabbimiz, yukarıda metnini vermiş olduğumuz

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

"Hepiniz birden Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, sakın ayrıлып bölünmeyin"(Al-i İmran, 3/103) ayetiyle, Müslümanları felakete sürükleyen bölücülüğe karşı uarmakta, inananları birlik ve beraberliğin muhafazasına çağırmaktadır.

Kur'ân'ın ve Hz. Peygamberin gösterdiği doğrultuda örnek bir kardeşlik ve birlik-beraberlik tesis edilmiş ve bu, tarihe önemli bir numune olarak sunulmuştur. İslamiyet öncesi büyük bir kargaşanın hüküm sürdüğü, her türlü vahşet ve zulmün yaygın olduğu Arap toplumu İslamiyet'in gelişi ile birlikte, birlik ve beraberliğin en güzel örneğini oluşturmuştur. Fakat bu birlik ve beraberliğin oluşması kadar sürdürülmesi de bir o kadar önem arz etmektedir. Resulullah döneminde ara sıra bu birlik ve beraberliğe zarar verebilecek bir takım olumsuzluklar da olmuş ve ancak O'nun yerinde müdahalesiyle bu hadiseler önlenmiştir. Bunlardan bir tanesi şu şekilde cereyan etmiştir:

Medine'de Evs ve Hazrec adında iki kabile vardı. Bunlar İslam'dan önce birbirleri ile nesiller boyu savaşmışlardı. İslamiyet'in gelişi ile birlikte kaynaşarak kardeş olmuşlar ve aralarındaki kavgaya son vermişlerdi. Bu iki kabileden bir grup Müslüman, birbirleri ile sohbet ederken gören ve bu manzaradan hoşlanmayan Ş'as b. Kays adındaki azılı bir münafık, bunların arasını açmak ve onları yeniden kavgaya sürüklemek maksadıyla bir fesat planı tasarlamış ve planını gerçekleştirmek için de bir Yahudi gencini çağırarak orada oturup kardeşçe sohbet eden Müslümanlara, aralarında geçen eski savaşları hatırlatarak onları birbirine düşürmesini istemişti

Genç, onun dediği şekilde hareket etti. İki kabile arasında daha önce geçmiş olan Buas harbinden söz açarak eski yaraları kurcaladı. Bunun üzerine iki kabileye mensup

Müslümanlar eski günlerini hatırlayarak galeyana geldiler ve birbirlerine kırıcı sözler söylemeye başladılar. Derken tartışma büyüdü. Her iki taraf, silahlarıyla birlikte Harre Meydanında buluşmak üzere harekete geçtiler. Böylece silahlı bir çatışmanın eşiğine gelinmiş oldu.

Durum çok vahimdi. Düşmanlıkları unutup samimi din kardeşi olanlar, dostça sohbet edenler, şimdi bir İslam düşmanının tahriki ile tuzağa düştü ve birbirlerinin kanını dökmek için karşı karşıya geldi. Bu durumu haber alan Peygamber Efendimiz, bir grup ashabı ile birlikte hemen olay yerine geldi ve onlara şöyle hitap etti:

“Ey Müslümanlar Topluluğu!

Bu yaptığınız nedir? Allah sizi İslam ile hidayete erdirdikten ve sizi küfürden kurtarıp kardeş yaptıktan sonra yine küfre mi dönmek istiyorsunuz?”

Peygamberimizin bu nasihati üzerine kabileler, şeytanın oyununa ve düşmanlarının tuzağına düştüklerini anladılar. Silahlarını atıp birbirleri ile kucaklaştılar ve Peygamberimizle beraber oradan ayrıldılar.

“Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın, Allah'ın size olan nimetini anın. Bir zamanlar birbirinize düşmandınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da, onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz." (AI-i İmran,3/103), ayetiyle onları daha önce kardeş yapan İslam dini, bu olaydan sonra da, yine aynı kardeşliğin, birlik ve beraberliğin devam etmesini sağladı.

Görüldüğü gibi İslam'ın önerdiği “kardeşlik” toplumsal dayanışma ve huzuru tesis ederek cemiyet hayatını beslemektedir. Din kardeşliği, toplum fertlerini daima birlikteliğe davet eder. Bu bakımdan insanlığın, özünü dinden alan ve böylesine sağlam temeller üzerine oturan bu kardeşliğe ve birlikteliğe muhtaçtır.

Allah Birlik ve Beraberlik İçinde Olanlara Yardım Eder

Dinimizin emirlerine uygun olarak birlik ve beraberlik içinde hareket eden ecdadımız, tarih boyunca büyük işler başarmış, vatanımıza ve milletimize yönelen tehlikeleri de bu sayede etkisiz hale getirmiştir. Tarihte eşine ender rastlanan pek çok zaferler kazanmış olan milletimiz, çok yakın bir geçmişte Çanakkale Savaşı'nda büyük bir

kahramanlık destanı yazarak, tarihine yeni ve muhteşem yeni bir sayfa eklemiş, birlik ve beraberliğin en güzel örneklerinden birisini daha sergilemiştir.

Bugün sahip olduğumuz milli kültürümüzün her alanı dinle yoğrulmuştur. Milletimizin İslam dinini kabul ettikleri tarihten bu güne kadar dinimiz, milli kültürümüzle adeta özdeşleşmiştir. Milli kültürümüzden, dini motifler çıkarıldığı zaman geriye fazla bir şey kalmaz. Bu da, milli kültürümüzün dinden soyutlanamayacağını gösterir. Çünkü İslam dininin tebliğ etmiş olduğu ilahi mesajın özü, bilgi, hikmet, adalet, hak, hukuk, huzur ve mutluluktur.

Yüce dinimiz kavgaları sona erdirmiş, haksızlıkları ortadan kaldırmış, insanlığa huzur, barış ve istikrar getirmiştir. Enerji dolu milletimizi tarih boyunca büyük bir medeniyetin mimarı yapan ve onu yücelten İslam'ın bu kutlu mesajıdır. Bugün de, aziz milletimizi birlik ve beraberlik içinde tutan, aynı gayelere yönelten yine yüce dinimizin emirleridir ve öyle olmaya devam etmelidir.

Türkiye'de farklı kökenlerden gelen insanların, bu aziz milletin bir ferdi olarak en geniş ortak paydası İslamiyet ve vatandaşlıktır. İslamiyet'ten beslenen milli kültürümüz, tarih boyunca vatandaşı olan fertlerin kökenlerine göre değil, sahip oldukları kıymet ve değerlerine göre davranmayı öğretmiştir. Etnik milliyetçiliğin dünyayı sardığı bir dönemde, bizi birleştirecek olan yegâne güç, yine İslam dinidir.

Unutmayalım ki, tarih boyunca bizi ayakta tutan, milli ve manevî değerlerimizdir. Dün olduğu gibi bugün de, birlik ve beraberliğimizi bozmaya, kutsal değerlerimizi sarsmaya çalışanlar olacaktır. Bu çabalar, sağduyu sahibi milletimizin sağlam ve sarsılmaz imanını karşısında elbette başarıya ulaşamayacaktır. Çünkü Müslüman milletimiz, kesin olarak bilmektedir ki, Kur'ân-ı Kerim'de Cenab-ı Hak:

“İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar, sizi parça parça edip, doğru yoldan ayırır. İşte bunları, sakınasınız diye Allah size emreder” (En'âm, 6/153) buyurarak, Kur'ân'ın çizdiği dosdoğru yolu göstermiş ve bu yoldan sapmanın, parçalanarak haktan sapmak olduğunu bildirmiştir.

Arzu edilen birliğin sağlanması, inananların içten gelen samimi bir duyguyla birbirlerini severek kardeşlik duygularını pekiştirmesi ile mümkündür. Kuvvetli bir rüzgarın önünde savrulan bir kum yığını çimento ile yoğurduğumuzda oluşan beton nasıl sağlam olursa, İslam kardeşliği ile yoğrulmuş toplum da tıpkı bunun gibi sağlam olacaktır.

Tarih boyu milyonlarca Müslüman'ı birbirine kenetleyip tek vücut ve parçalanmaz bir millet haline getiren harç, İslam kardeşliğidir. Bu kardeşliğin sağlam ve kalıcı olabilmesi için Müslümanların, dinin bu emrine uymaları ve Allah rızası için birbirlerini sevmeleri gerekir. Peygamber Efendimiz:

لَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا

“Birbirinizi sevmedikçe mü'min olamazsınız...”¹² buyurarak, gerçek Müslüman olabilmek için birbirimizi sevmenin şart olduğunu belirtmiştir.

Birliğimizi ve dirliğimizi bozmaya çalışan düşmanların aramıza sokmak istedikleri fitne ve fesat karşısında son derece uyanık ve tedbirli olmalıyız. Unutmayalım ki hepimiz aynı geminin yolcularıyız. Kurtuluşumuz için tek çıkar yol, içinde bulunduğumuz gemiyi hep birlikte korumak ve kollamaktır.

İslam'da kardeşlik, inanç temeline oturtulduğu içindir ki, mü'minlerin arasını bozacak her türlü sunî ayrımlara ve kırgınlıklara götüren hususlar şiddetle yerilmiştir. Irk, soy, cins vs. türünden cahil toplum değerleri yerine, takva kriteri getirilmek suretiyle toplumsal kardeşlik ahengini sağlanmıştır. Nitekim bu amaçla bir araya gelen kimseler övülmüş ve onlara Allah'ın rahmet edeceği bildirilmiştir. Kardeş olmak; sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak ve bunu her türlü eyleminde göstermektir ki, bunun sonucunda, sevmek, saymak, güvenmek, merhamet etmek, yardımlaşmak ve dayanışmak gibi huzur ortamının temel taşları olan değerler oluşmaktadır. Dinimizin öngördüğü kardeşlik, bütün bunları içeren bir hayat biçimidir. Dinde kardeşliğin en güzel numunesini Hz. Peygamber'in zamanında O'nunla birlikte yaşayan seçkin sahabeler ortaya koymuşlardır. Âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerle bize anlatılan Muhacir-Ensar ilişkisi, kardeşliğin ne anlama geldiğini canlı olarak bizlere gösteren son derece mükemmel bir örnektir.

Milli ve manevi değerlerin zayıflamaya başladığı, basit menfaatler uğruna karşılıklı diyalogun terk edildiğı, buna karşın; dostlukları, menfaat ilişkilerinin belirlediğı günümüz toplumunda Müslümanlar kendilerine bir huzur reçetesi gibi verilmiş olan “din kardeşliğı” mefhumunu ve bu çerçevede birlik-beraberlik anlayışlarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Bizi dünyada ve ahirette hüsrana götürecekt olan tefrikaya düşmeyelim. Bilakis hem dünyada, hem de ahirette bizleri huzur ve mutluluğa götürecekt olan İslam'ın sesine kulak verelim. Tarih boyunca yaşanan ve bu gün de dünyanın birçok bölgesinde yaşanmakta olan felaketlerden ders alalım.

Hepimizin bildiğı gibi huzur ve güven içinde yaşayabilmemiz için daima güçlü olmak zorundayız. Güçlü olmanın en önemli şartı milletçe dayanışma, birlik ve beraberlik içinde bulunmaktır.³⁰⁵

Verdiğimiz vaaz örneğinde olduğu gibi, günümüzde vaazlar belli bir düzen içerisinde sunulmakta ve daha ilmi bir nitelik taşımaktadır. Sade ve anlaşılır bir üslup gözetilmekte, vaaz şiir ve tarihten yaşanmış örneklerle desteklenmektedir. Ayet ve hadis metinleri dikkatle seçilmekte, vaaz konusu belli bir tasnif içerisinde anlatılmaktadır. Konu toplumun her kesimini kuşatıcı ve günümüz sorunlarına ışık tutan bir yaklaşımda ele alınmaktadır.

³⁰⁵ http://webdosya.diyaret.gov.tr/kutludogum/Files/vaaz/birlik_beraberlik.pdf

SONUÇ

Din ile insanın buluşması hitap ile başlamış ve devam etmiştir. Başta peygamberler olmak üzere nice insanlar sözleri ile insanları etkilemişler ve toplumlara yön vermişlerdir. Dinî, siyasî veya ideolojik bir mesajın, insanlar tarafından benimsenmesi ve toplumda taban bulabilmesi için, mesajın doğruluğu kadar kim tarafından, nasıl ulaştırıldığı da son derece önemlidir. Bir mesaj ne kadar doğru olursa olsun, kaynaktan alıcıya iyi bir zamanlamayla uygun kanallardan iletilmezse olumlu bir yansımanın alınması mümkün değildir.

Tebliğin önemli bir unsuru olan vaaz çok güçlü bir dini dayanağa, geniş bir muhatap kitlesine ve büyük bir tesir gücüne sahiptir. İslam eğitiminde çok önemli bir yere sahip olan vaizlik kurumu, Hz.Peygamberle başlayıp günümüze kadar uzanan bir süreci kapsar. Dinin, Kur'an'ın ve son tahlilde Nübüvvetin vaaz olduğu veya vaazla sıkı bağlantı içinde vücut bulduğu kabul edilirse, İslam dininde toplumun inşa ve idamesinde vaazın ne kadar hayati olduğu anlaşılır.

Genel olarak toplumsal hayatın tanzim edilip korunmasında kayda değer işlevler gösteren hutbe, vaaz ve ona bağlı olarak vaizlik kurumunun, Türkiye'de toplumun dini algılayışı ve yaşayışı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın asıl amacı da vaaz ve vaizlerin toplumun dini algılayışı üzerindeki bu etkisini ortaya koymaktır. Çalışmamızda vaaz ve vaizliği tarihi süreç içerisinde ele alarak toplumlar üzerindeki etkisini ve geçerliliğini ortaya koymaya çalıştık.

Kur'an'ın ifadesine göre, ilk olarak Allah (c.c.), gönderdiği vahiyler aracılığı ile insanlara vaaz etmiş ve öğütte bulunmuştur. Bu yönüyle Kur'an bir nevi vaazdır. Sonra Peygamberler vazifeleri gereği gönderildikleri toplumlara vaaz ve öğütte bulunmuşlardır. Allah, ilahî mesajlarını gönderirken, bu göreve insanlar arasında, akıllı, güvenilir, dürüst, emanete hiyanet etmeyen, hoşgörülü, başarılı ve onurlu kimseleri seçmiştir. Zira mesajın toplumda etkili olabilmesi için vaaz ve nasihat eden kişi de bulunması gereken bazı özelliklerin olması kaçınılmazdır.

H.z.Peygamber'den sonra da vaaz geleneği devam ettirilmiş, zamanla hutbe, vaaz ve kıssa anlatma faaliyeti sırf dini maksatlara hizmet etmekten çıkmış, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir boyut kazanmıştır. Osmanlı devleti döneminde vaazlara önem verilmiş vaizlik kurumsallaşmaya başlamıştır. İlk defa vaiz yetiştiren Medresetü-l vaizinler açılmıştır. Osmanlı da vaazları siyasi nüfuz sağlama gibi amaçlarda kullanmıştır. Dönemin vaizlerinin Sünni İslamın halkda yerleşmesi, Milliyetçilik ve Osmancılık ruhunun yaygınlaşması adına önemli tesirleri olmuştur.

Milli mücadele döneminde ise memleketin her ilinde ve ilçelerinde milli mücadele ruhunun oluşması ve halkın düşmana direnişe geçmesinde dönemin müftüleri ve din adamlarının büyük etkisi olmuştur. Yaptıkları mitingler ve vaazlar ile halkın uyanışını sağlamışlardır. Mehmet Akif, Gönenli Mehmet Efendi ve Said Nursi bunlardan sadece birkaçıdır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasıyla vaaz ve vaizlik farklı bir sürece girmiş, tamamen kurumsallaşmıştır. Vaizlik yaygın din hizmeti kapsamında ele alınmıştır. Vaaz camii ile sınırlı tutulmamış Cezaevleri, sosyal hizmet kurumları, hastaneler gibi çok farklı alanlara yayılmıştır. Genel olarak vaizlerin yetiştiği okullardaki eğitime ve de vaazlarda yaygın olarak kullandıkları kaynaklara baktığımızda Sünni İslam inancının öncelik kazandığını görürüz. Dolayısıyla Türkiye'de Sünni İslam anlayışının ikame ve idamesinde vaaz ve vaizlerin önemli bir etkisi vardır.

Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dönemde halk arasında tanınmış ünlü bazı vaizlerin, etkili vaazlarıyla camilerde ve bütün Türkiye'de önceleri kaset, sonraları ise CD, VCD, radyo, televizyon ve internet yoluyla insanlar üzerinde etkili oldukları görülmektedir.

Diğer bir önemli bulgu ise daha çok günümüzde yaygın olarak karşımıza çıkan medya vaizliğidir. Din-Medya ilişkisi ulusal bağlamda 1990 yıllarından beri Türkiye gündemini sıklıkla işgal eden bir meseledir. Dini iletişimin ve yaygın din eğitiminin temel vasıtalarından birisi "vaaz"dır. Vaaz, çok yönlü bir pratiktir. Bu faaliyetin günümüzdeki en önemli dinamiklerinden biri kitle iletişim araçlarıdır. Medya içinde televizyon, radyo ve internet bireylerin hem gözüne hem de kulağına hitap etmesi ve olayları canlı olarak yaşıyormuş gibi göstermesi bireyler üzerindeki etkisinin çok daha yüksek olmasının ana

nedenidir. Bütün bu yayınların toplumun din algısı üzerinde olumlu etkileri olduğu gibi bazı olumsuz etkilerinin de olmaktadır. Dini konularda bilgilendirme, toplumun ahlaki gelişimine katkıda bulunma, dini konularda araştırma yapmaya sevk etme gibi olumlu etkilerinin yanında, Dini konularda insanların kafasını karıştırma, Rating amacı taşıdığından insanların maneviyatını olumsuz yönde etkileme, Dini konularda uzman olmayan kişilerin ekrana çıkarılması ve dini konularda tartışma ortamı açılarak dini hassasiyetlerin zedelenmesi gibi olumsuz etkileri de mevcuttur. Konunun uzmanları tarafından verilecek dersler ile yetişmiş İlahiyat Fakültesi mezunu müftü, müftü yardımcısı, müdür ve vaizlerin bu konularda görev almaları önem arz etmektedir.

Vaizlerin halk üzerinde etkisi büyük olmakla birlikte daha etkili olma, kalıcı olma ve doğru etkide bulunmanın yollarının araştırılıp uygulamaya konulması da önemlidir. Bu konuda birtakım çalışmalar yapılması da kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Adalet Bakanlığı, *50. Yıl, Yarı Açık Cezaevi Matbaası*, Ankara 1973.
- Armaner, Neda. *Hitabet ve Dini İrşad Üzerine*, DİB Yayını Ankara 1962.
- Ay, İzzet. *Gönenli Mehmet Efendi*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2013.
- Bardakoğlu, Ali. *21. Yüzyıl Türkiyesinde Din ve Diyanet*, Ankara 2010.
- Bayraktar, Faruk, Mehmet. *Türkiye’de Vaizlik. Tarihçesi ve Problemleri*, İstanbul 1997.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara 1990.
- Buhari, Muhammed b.İsmail. *el-Camiu’s-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı, Türk Büyükleri/139, Ankara 1991.
- Cirit, Hasan. *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları(vaaz ve kıssacılık)*, Çamlıca yay. İstanbul 2002.
- Çalışkan, Mustafa. *Asrı Güzelleştiren Adam Bediüzzaman*, Diya Kitap, İstanbul 2012.
- Celebi, Kâtip. *Mizanu’l-hak fi İhtiyari’l-Ahak*, (İslamda Tenkit ve Tartışma Usulu) İstanbul 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad, Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma*, Emin Yayınları, Bursa 2011.
- Doğan, Mehmet. *Camideki Şair Mehmet Akif*, Yazar Yayınları, Ankara 2009.
- Efendi, Asım. *Kamus Tercümesi*, İstanbul,1304-1305, III.
- El-Ceziri, Abdurrahman. *el- Fıkh ale’l- Mezahibi’l-Erbea (Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı)*, (trc. Hasan Ege), Bahar Yayınevi, İstanbul 1976.
- Yazır, Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1971.
- Hikmet, Ertuğrul. *M. Fetullah Gülen*, İstanbul 2008.

Işık, Harun, Demir, Abdullah, *Ceza İnfaz Kurumları Din Hizmetleri Rehberi*, DİB Yayınları, Ankara 2012.

Ibn Manzur, *Lisanü'l Arab*, C.2,3.

İbnü'l Cevzi (Abdurrahman b. Ali). *Kitabü'l Kussas*, Beyrut 1988.

Bilmen, Ö. Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974.

Karaman, Hayrettin. *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, İz yayıncılık, İstanbul 2003.

Kazancı, A.Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet yay. ,2.bs., İstanbul 1984.

Kuran-ı Kerim Meali, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Kutay, Cemal. *Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, DİB Yayınları, Ankara 1973.

Kutlu, Sönmez. *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr yayınları, Ankara 2011.

Mete, Mehmet. *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Selçuk, Mualla. *Din Hizmetlerinde Hemiş ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003.

Sarıkoçuncu, Ali. *Milli Mücadele de Din Adamları*, DİB Yayınları, Cilt: 1, Ankara 2012.

Sivas'i, Abdülmecid. *Letaifü 'l-Ezbar ve Lezaizü'l Esmar*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, nr. 255 vr. 161b-162b.

Şahiner, Necmettin. *Bilinmeyen Tarafıyla Said Nursi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 2004.

Şen, Ömer. *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

Uludağ, Süleyman. *İslam'da İrşad*, Marifet yay. İst. tarihsiz.

Uzunoglu, Ahmet. *Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı*.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Ünal, Ali. *M. Fetullah Gülen*, İstanbul 2002.

Heyet. *Vaaz Klavuzu*, DİB yayınları, Ankara 2012.

Velioğlu, Tarık. *Osmanlı'nın Manevi Sultanları*, Hayy kitap, İstanbul 2008.

Yıldırım, Suat. *Kur'an-ı Kerim'de Kıssalar*, EİİFD, III, Erzurum 1979.

Zuhayli, Vehbe. *el- Fıkhu'l-İslamiyyü ve Edilletüh (İslam Fıkhu Ansiklopedisi)*, (trc. Ahmet Efe, Beşir Aksoy, H.Fehmi Ulus vd.), Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.

MAKALELER VE DİĞER KAYNAKLAR.

Aktuğ, Fatma - Aylin Çiftçi, Nurullah Yücel, S. Can Beritan - Aysel Elmas. Hasta ve Yaşlı Bakım Elemanı Yetiştirme Projesinde “Din Hizmetleri Eğitimi” Örneği, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt: 2.

Aktürk, Müberra. “Yetiştirme Yurtlarında Din Hizmetleri ve Rehberlik -Diyarbakır Örneği” *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt: 2.

Akşit, Vehbi. “Medyada Din Hizmetleri ve Dini Danışmanlık”, Cilt: 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763 İlmî Eserler: 124, ed. Dr. Bulut, Mehmet, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007).

Altaş, Nurullah. “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, Cilt:39.

Altaş, Nurullah. “Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), Cilt:1, 2008.

Arslan, Mustafa. “Yaygın Halk İnanışları ve Din Hizmetleri”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), Cilt: 2, 2008.

Arık, M.Selim. “Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vaizlik”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (3-4 Kasım 2007), 2008, Cilt: 1.

Arslan Mustafa, "Dinsel Boyutluluğun Sosyolojik Bağlamı: Faktör Analitik Bir Çalışma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2002.

Aşıkoğlu, Nevzat Y. "Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, Cilt: VIII, sayı: 2.

Aşıkoğlu, Nevzat Y. "Din Hizmetlerinin Sunumunda Alternatif Yöntem: Dinî Danışmanlık", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, Cilt: 2.

Baktır, Mustafa. "Hutbe". *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, Cilt:18.

Bardakoğlu, Ali. "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul 1997.

Başar, Serpil. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yürüttüğü Cami Dışı Din Hizmetleri Kapsamında Hastanelerde Din Hizmeti İhtiyacı", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, Cilt: 1.

Başkurt İrfan. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 27 (2012).

Belen, Fatma Zeynep. "Olağanüstü Hallerde Vaaz", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:1, Ankara 2011.

Buyrukçu, Ramazan Dini Konulu Tartışma Programları", *2.Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi (Tebliğler ve Müzakereler)*, DİB yay. Ankara 2005.

Saliha Bilgiç, "Vaizlerin Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında İsthdamı ve Geleneksel Rolün Genişlemesindeki Önemi", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:2, Ankara 2011.

Bilgin, Vejdi. "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 12, Sayı:1, 2003.

Bulut Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi Görevi", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 35, Sayı 4, Ankara 1999.

Büyükkörükçü, Abdurrahman. "Tahir Büyükkörükçü" *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* Ankara, 2011.

Cirit, Hasan. "Vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Çakan, İsmail Lütfi."İrşat Hizmeti Açısından Vaizlik Üzerine Bazı Mülâhazalar" *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011.

Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızedeliler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:24.

Çekin, Ahmet. "Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011.

Demirbaş, Mustafa. "Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008.

Demirci, Kürşat. "Diğer dinlerde vaaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42.

Diyanet İşleri Başkanlığı Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği, *Resmi gazete* 25.10.2011, Sayı: 28095

DİB Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma Yönergesi, md.24.

Doğan, Recai."Yaygın Din Eğitimi Açısından İkinci Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış", *Dinî Araştırmalar*, 1999.

Doğan, Recai. "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", *Diyanet İlmî Dergi*, 1999.

Doğan, Recai."Cumhuriyet öncesi dönemde yaygın din eğitimi açısından hutbeler", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXXIX, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999.

Hüseyin, Elmalı. "Hitabet" *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt:18, İstanbul 1998.

Güler İlhami,"Sosyal Medya ve Din",*Ticaret Üniversitesi Medya ve Din Sempozyumu*, İstanbul 2015.

Gültekin, Yıldız. "Osmanlı Devletinde Hapishane Islahatı", (*Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2002).

Cengiz Gündoğdu,". XVII Yüzyıl da Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivasiler-Kadızedeliler Mücadelesi" . *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998.

Gündoğdu, Cengiz. “Sultan Ahmed Camii ilk Cum'a Vaizi: Abdülmecid Sivasi (971/ 1563-1049/ 1639)” (Vaizlik Hizmetleri, Sultan Ahmed Camii'ne Atanması, Vaaz Usulü), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2000.

Günay, Tümer.” Vaazda Takip Edilecek Metod”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:17, S. 1, Ocak-Şubat 1978.

Kahraman, Abdullah.”Vaizlerin Kaynakları”,*Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* Cilt:1, Ankara 2011.

Karadaş, Çağfer. “Sivasiler-Kadızedeliler Olayı ve İnanç Boyutu”, *İlim ve kültür Tarihinde Sivasiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*, Sivas 2010.

Karagöz, İsmail. “Vaazlarda ayetlerden yararlanma”, *Vaaz ve Vaizlik sempozyumu*, Ankara, 2011.

Karaman, Hayrettin. “Cuma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

Mustafa Karataş,”Medya Vaizliği”*Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:2.

Kısakürek, Necip Fazıl. “Noktalama”, *Yeni İstanbul Gazatesi*, 17 Ocak 1965.

Koç, Ahmet. “Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz”, Cilt: 1, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 763 İlmî Eserler: 124*, ed. Dr. Bulut, Mehmet, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*.

Kumaş, Mehmet. Salih, “İslâm Hukuk Tarihinde Hukukun araçsallaştırılmasına Bir Örnek Olarak Vâni Mehmed Efendi'nin Cehrî Zikre Dâir Risalesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2011.

Külekiçi, Cahit. “İlk Dönem İslam Siyasi Tarihinde Hutbe Uygulaması”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013 ANKARA-TURKEY*.

Mücteba, Uğur.”Vaaz Kıssacılık ve Hadiste Kusas”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1986.Cilt: 28.

Okumuş, Ejder. “Olağanüstü Zamanlarda Din hizmetleri –Diyarbakır Örneği-“, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu-Din Hizmetlerinin Bugünü ve Geleceği, 3-4 Kasım 2007* Ankara.

Özdemir, Şuayip. "Cezaevi Din Hizmetlerinin Temel Problemleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, Cilt: 2.

Özdemir Şuayp. "Türkiye'de Cezaevlerinde Din Eğitimi Uygulamasının Geçirdiği Aşamalar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 2, 2002.

Palabıyık, M. Hanefi Palabıyık. "Milli Mücadeleye Destek ve Arkaplan Olarak dini Düşünce ve Dini Gelenekler", *Ankara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S36, Erzurum, 2008.

Sancaklı, Saffet. "Değişen ve Gelişen Toplumsal Hayatta Din Hizmetlerini Yürütenlerin Misyonu ve Nitelikleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, Cilt: 2.

Tasvir-i Efkâr, Nr. 452, 453,454, 5, 9, 12.

Tosun, Cemal. "İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Cilt: 36.

Turan, İbrahim. "Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24-25, ed. Ünal Yavuz, Samsun 2007.

Turan İbrahim, "Televizyonlardaki Dini İçerikli Programların Yetişkinler Üzerindeki Etkileri", *Samsun İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2007.

Tümer, Günay. "Vaazda Takip Edilecek Metod", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt:17, S. 1, Ocak-Şubat 1978.

Türkiye Radyo-TeleYizyon Kurumu Genel Müdürlüğü, *Radyo-Televizyon Yayınlan İzlenme ve Eğilim Belirleme (Kamuoyu Araştırması)*, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Ankara Aralık-1999.

Usta, Niyazi. "Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara 2007.

Ünal, Mehmet. "Kur'an'ın Anlattığı Vaiz Profili", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Cilt:1 Ankara 2011.

Ünver, Mustafa. "Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar", *Diyanet İlmî Dergi*, 2005, Cilt: 41.

Yazıcı, Nesimi. “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler” *Diyanet İlmî Dergi*, 2005.

Yeşil, Mahmut. “Vaaz-Hadis İlişkileri Açısından Günümüz Vaizleri ile İlgili Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2000, 10. Sayı.

Yeşil, Mahmut. ”Vaazlarda Hadislerden Yararlanma”, *Vaaz ve Vaizlik sempozyumu*, Ankara, 2011.

Yıldırım, Celal. “İrşad ve İrşadda Metod”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(1-5 Kasım1993)*, Ankara 1995.

Zeki Salih Zengin,” Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı 1, 2008.*

[http://www.akgulhoca.com/\(01.08.2015\).](http://www.akgulhoca.com/(01.08.2015))

[http://andy-ar.com/turk-toplumunun-cemaat-algisi-arastirmasi\(30.07.2015\).](http://andy-ar.com/turk-toplumunun-cemaat-algisi-arastirmasi(30.07.2015))

[http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-mahmut-unlu\(29.07.2015\).](http://www.biyografi.info/kisi/ahmet-mahmut-unlu(29.07.2015))

[http://www.biyografi.info/kisi/mustafa-karatas\(01.08.2015\).](http://www.biyografi.info/kisi/mustafa-karatas(01.08.2015))

[http://www.cubbeliahmethoca.tv/biyografi.php\(29.07.2015\).](http://www.cubbeliahmethoca.tv/biyografi.php(29.07.2015))

[http://www.diyanet.gov.tr/foyyolant/5_yonergeler/06.pdf\(14.05.2015\).](http://www.diyanet.gov.tr/foyyolant/5_yonergeler/06.pdf(14.05.2015))

[http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136 \(05.06.2015\).](http://www.diyanet.gov.tr/tr/kategori/istatistikler/136 (05.06.2015))

[http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/\(09.05.2015\).](http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/(09.05.2015))

[http://www.milliyet.com.tr/fethullah-gulen/ \(14.08.2015\).](http://www.milliyet.com.tr/fethullah-gulen/ (14.08.2015))

[\[http://www.nihathatipoglu.com/ \\(30.07.2015\\).\]\(http://www.nihathatipoglu.com/ \(30.07.2015\)\)](http://mustafaozturkarsivi.blogspot.com.tr/2015/06/vaiz-ve-cemaat-vesayetinde-dehayr.html (14.08.2015) Mustafa Öztürk, Vaiz ve Cemaat vesayetinde de hayır!</p>
</div>
<div data-bbox=)

[http://www.saidnur.com/foreign/trk/risaleler/hutbe/hutbe.htm\(20.03.2015\).](http://www.saidnur.com/foreign/trk/risaleler/hutbe/hutbe.htm(20.03.2015))

[www//timurtashoca.com/modules.php?name \(08.02.2015\).](http://www.timurtashoca.com/modules.php?name (08.02.2015))

[http://www.tdk.gov.tr/index.php...\(20.05.2015\).](http://www.tdk.gov.tr/index.php...(20.05.2015))

<http://www.vedahutbesi.gen.tr/>(15.03.2015).

http://tr.yenisehir.wikia.com/wiki/Nasrullah_Camii_vaaz.(16.03.2015).

EKLER

EK - 1

Türkiye dindarlığının şekillenmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde yürütülen hutbe ve vaazların rolü üzerine bir çalışma;

Ejder Okumuş'un yapmış olduğu anket çalışması Diyanet İşl. Bşk.'nın ve vaazların Türkiyedeki din algısının oluşumundaki rolünü anlamamız adına bir örnek teşkil edebileceğini düşünüyorum. Okumuş araştırmasında şunları kaydeder;³⁰⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhde ve idaresinde daha çok camilerde, görevli vaiz, vaize, imam-hatip ve müezzinler tarafından verilen vaazların, Türkiye'de sosyolojik anlamda "Türkiye dindarlığı" içinde "vaaz dindarlığı" olarak adlandırılabilir bir dindarlık biçimini meydana getirdiği ileri sürülebilir. İşte bu çalışmanın konusu bu bağlamda Türkiye dindarlığında vaaz ve vaizlerin rolünü konu edinmekte ve bu rolü anlamayı hedeflemektedir.

Çalışmada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın web sitesindeki verilerinden vaaz ve vaizlerle ilgili eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca yıllardır camilerde vaaz-cemaat ilişkisi ve müftülüklerin yeri geldiğinde İlahiyat fakülteleri öğretim elemanlarıyla işbirliği içinde yürüttükleri vaaz ve irşat hizmetleri dolaysız gözleme tabitutulmuştur. Bütün bunların yanı sıra açık uçlu otuz sorudan oluşan bir soru formu hazırlanmış ve o formdaki sorular, 2011 yılının Kasım-Aralık ayları içinde bizzat görüşülerek, e-mail yoluyla ve telefonla Türkiye'nin bütün illerindeki vaizlere ulaştırılmaya ve sorulmaya çalışılmıştır.

Form öncelikle 27 soru olarak düzenlenmiş, ancak 17 Kasım 2011 tarihinde Eskişehir İl Müftülüğü Vaizler toplantısında müftü ve vaizlerle yaptığımız görüşmede ortaya çıkan ihtiyaca binaen üç soru daha eklenerek 30 soruya çıkarılmıştır. Ayrıca soruların sıralanışında gözden geçirilerek mevcut haliyle düzenlenmiştir. Fakat belirtmek gerekirken çalışmanın sınırları içinde kalınarak sorulardan konumuzla doğrudan ilgili olanlar değerlendirmeye alınmıştır.

³⁰⁶ Ejder Okumuş, "Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, s.216-231.

Sorularımıza 2011 yılının aynı ayları, yani Kasım-Aralık ayları içinde gereke-mail yoluyla, gerek telefonla ve gerekse yüz yüze görüşmek suretiyle çeşitli ilve ilçelerden toplam 130 vaizden cevaplar alınmıştır. Bu vaizlerden 64'ü cinsiyeti itibariyle kadın vaiz, 66'sı ise erkek vaizdir. Soru yöneltilenlerin yaş durumu ise, 25-63 yaş aralığında seyretmektedir. Araştırmanın yürütülmesi ve sonuçlandırılmasına katkı sunması amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dört üst düzey idarecisi ile görüşmeler yapılmış, vaaz konusunun durumu ve önemi üzerine fikirler alınmıştır. Bu görüşmeler, araştırmacıya önemli katkılar sağlamıştır.

Araştırma için birkaç il müftüsü ile bir kez yüz yüze ve birkaç kez de telefonla görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler, yazarın konuyu araştırma sürecine olumlu katkılar getirmesi bakımından önemli olmuştur. Eskişehir İl Müftüsü ve yardımcısıyla da 17 Kasım 2011'den itibaren birkaç kez bizzat görüşmek suretiyle konu müzakere edilmiştir. Bu görüşmeler de araştırmacı için olumlu katkılar getirmiştir. Araştırma için Eskişehir İl Müftülüğünde 17 Kasım, 24 Kasım ve 8 Aralık 2011 olmak üzere üç kez müftü ve vaizlerle toplantı yapılmıştır ve o toplantılarda vaizlik kurumunun Türkiye'de dindarlığa olan etkisine dair görüşme ve müzakereler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Eskişehir İl Müftülüğü'ne bağlı olarak çalışan bütün vaizler (2'si cezaevi vaizi, 5'i erkek il vaizi ve 3'ü kadın il vaizi) bulunmuştur.

Bunlardan başka Kasım ve Aralık ayları içinde Eskişehir'de farklı camilerde görev yapan 9 imam-hatiple görüşme yapılmış ve görüşmelerde vaazın insanların dindarlığının şekillenmesindeki etkileri, imam-hatiplerin gözüyle ele alınıp anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dört kız Kur'an kursu öğreticisi ile de grup halinde mülakat yapılmış, konu özellikle kadınlar açısından ele alınmıştır. Buna ek olarak Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinden 30'u ve yine aynı üniversitenin Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü ikinci ve üçüncü sınıf öğrencilerinden 25'i ile iki farklı grup halinde mülakat yapılmış, konu müzakere edilmiş ve tartışılmıştır. Bu görüşmeler de araştırmacının konuyu kavraması ve incelemesine önemli katkılarda bulunmuştur. Araştırmanın hipotezlerine gelince;

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vaaz temelli din hizmetlerinin toplumda etkili olması, Başkanlığın büyük bir teşkilat ağına sahip olması ve Türkiye'nin her yerinde il ve ilçe müftülükleri marifetiyle görevliler istihdam etmesiyle yakından ilişkilidir.

2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vaizlerle yürüttüğü vaaz hizmetlerinin Türkiye dindarlığının şekillenmesinde önemli bir rol oynamasında toplumun bu hizmetleri olumlu karşılaması önemli bir etkidir.

3. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın vaaz hizmetlerinin Türkiye dindarlığı üzerinde daha ileri düzeyde etkili olması, vaizlerin nitel ve nicel yönden yeterli olmasına, vaizlik kurumunun güçlendirilmesine ve vaazların merkezi sistemle değil, yerinde yapılmasına bağlı olarak gerçekleşebilir.

Vaaz ve vaizlerin Türkiye'de dindarlığın biçimlenmesindeki etkisini tespit etmek üzere sorulan sorulara verilen cevaplar, konunun anlaşılmasına önemli katkılar getirecektir. Öncelikle sorular:

- Vaazlarınızı sürekli takip eden insanların olduğunu biliyor veya düşünüyor musunuz? (8. soru)

- Size göre bazı insanlar, dini inançlarının gereğini vaazlar yoluyla öğrenip yaparlar mı? (9. soru)

- Size göre vaaz, insanların dini inanç, düşünce, tutum ve davranışlarında etkili olmaktadır mı? (16. soru)

- Etkili ise bu etkilenmenin düzeyi nedir? Örneğin sadece Cuma namazlarını kılarken vaazın etkisiyle beş vakit namaza başlayan insanlar var mı? (Başka örnekler de verilmesi iyi olur) (17. soru)

- Size göre dini hayatını daha veya en çok vaazlara göre düzenleyen insanlar var mı? (18. soru)

- Vaazların, batıl inanç ve hurafelerle mücadelede etkili olduğunu düşünüyor musunuz? (22. soru)

- Size göre vaaz, insanların bilgi, eğitim, din ve kültür düzeylerinin artmasına yol açmakta mıdır? (24. soru)

- Öyle ise bu çerçevede daha çok hangi toplumsal grup ve kategoriler üzerinde etkili olmaktadır? (25. soru)

Görüldüğü gibi 8 soru, doğrudan vaazların dindarlık ve dini hayata olan etkisine dairdir. Bu sorulara verilen cevaplarda şu hususlar öne çıkmaktadır:

1. Evet/Evet/Evet/Evet, beş vakit namaza başlayanlar var/Evet/Evet/Evet/ Orta tabaka ve okuma yazma bilmeyenler üzerinde (Bayan cemaat için).

2. Evet/evet, kesinlikle vaazlar yoluyla öğrenip yaparlar/düzenli yapılan vaazlar etkilidir/hayatlarındaki bidat ve hurafelerin temizlenmesi noktasında etkili olduğunu düşünüyorum/Evet/Evet/vaazlar farklı grup ve kategorilerden insanlara ulaşabilmektedir, dolayısıyla vaazların farklı grup ve kategoriler üzerinde etkili olduğu kanaatindeyim. Vaazı dinleyen herkesimde.

3. Bazen/Evet/Evet/ülkemizdeki vatan sevgisinin üst düzeyde olmasında, TV ve benzeri medyanın tahrip edici yayınlarına rağmen toplumda güzel değerlerin yaşatılmasında toplumu az da olsa koruyucu etkisinin olduğuna inanıyorum/Evet/Çok etkili olduğuna inanmıyorum, zira hurafeler o kadar yaygın hale gelmiş ki insanlar bile bile sürdürmekte, etkisi altında kalmaktalar, maalesef bazı dini gruplar da bazı hurafe ve batıl inançların devamında sebep oluyorlar/Bir kısmında/Özellikle genç nüfus öğrenmeye arzulu, fakat genç cemaatımız genelde camilerimizde ya olmamakta ya da geç gelmekte, yaşlı olanlara ise eğitimin zorluğu ortadadır.

4. Evet/Evet/Evet/bir kıssadan etkilenip de küslerin orada barışması, gelin kaynana arasının bir müddet düzelmesi vs./Evet/Evet/Evet/kadınlar (Kadın cemaati için).

5. Hayır/Kısmen evet/ Uzun vadede evet/ Bu kadar radikal etkilenme olmuyor. Ama bağış toplamada, sadaka, fitır ve zekât vb. daha somut şeylerde ve hurafelere yaklaşımda kısmen etkilenme oluyor./Hayır/Evet/Dini sahada bilgi düzeylerinin artmasına katkı yapmaktadır.

6. *Evet/kısmen/ Kesinlikle etkili/ Hiç namaz kılmayan birisinin Cuma namazına başladığına şahit oldum. Arada sırada namaza başlayan, birkaç vakit kılan cemaate rastladım. Kur'an öğrenmeye başlayan gençlere, kötü alışkanlıklarını terk eden gençlere şahit oldum. (Kumar, sigara, internet kafeyi bırakan gençler vb.)/ Çok olmamakla beraber düzenleyen cemaatim var./Evet mutlaka/ Evet eğitim, bilgi durumunu yükselttiğini düşünüyorum.*

7. *Evet, şahsen ben ilk buraya atanmıştım, şimdilerde birçok insan takip ediyormuş, kendilerinden duyuyorum vaazlarınız nerede diye. Camileri aydan aya değiştiriyoruz çünkü insanların geneli okumaktan çok dinlemeye yöneliyor. Bizde bu yüzden hem anlatıyoruz hem de o günün özü hadis ya da ayetleri ellerine veriyoruz, uygulamayı sonraki haftalarda takip ediyoruz, değişen şey yumuşama ile başlayıp meraka bırakıyor ki sonrasında kendi araştırır hale geliyor./ iyi bir vaaz sizi insanların kafasındaki vicdan sesi yapıyor rüyalarına nüfuz ediyorsunuz cemaati. Öyle hadiseler var ki buraya yazsak hocam siz akşam bana kızdınız ya da hocam nerden anladınız kavga ettiğimi bugün onunla ilgili söze başladınız, var sizde bir şeyler diyen çok insan oluyor. Rabbimin ihsanı/ dualarla örneklerimiz çok. Namazını düzenli kılmaya başlayanlar tabii ki oluyor, hatta eşleri namaz kılsın, çocukları olsun vs. diye toplu giyabi dularımız var, birçoğunun eşi başladı namaza / bence balık vermek değil balık tutmayı öğretmektir. Vaaz vermek/ dine meyli olup da yönünü bilemeyenler.*

8. *Vaazlar, insanların bilgi, kültür, dini hayatları üzerinde etkili oluyor, özellikle çiftçiler, memurlar ve esnaflar üzerinde.*

9. *Vaaz, insanları etkiler. Vaaz, hatırlatma ve bazı yanlışları düzeltme işlemidir.*

10. *Hayatlarını vaazlara göre düzenleyen insanlar az olsa da, vaazlarımın insanlar üzerinde oldukça önemli etkileri vardır. Hic zekât vermediği halde vaazdan etkilenecek zekât ve sadaka veren insanlar var, faizle iştiğal edip vaaz etkisiyle bırakan var, kahve alışkanlığını vaaz ve sohbet için terk eden var. Vaaz, daha çok eğitim görmüş kimseler üzerinde etkili olmaktadır.*

11. Evet, ortalama her vaaz verdiğim cami cemaatinin üçte ikisi devamlı gelenler, üçte birlik kesim değişken, mesela otuz kişilik cemaatin yirmisi sürekli gelenler, on kişi değişken/ evet, Konya halkı cami vaazlarına düşkün ve bu gelenek hayli koklu. Mesela merhum Tahir hocanın vaazlarından nakil yapacak kadar dikkatlıler. Bayanlar da sık sık emekli vaiz Fatma Zehra hanıma atıfta bulunuyorlar, eskilerden öğrenip etkilendiklerine göre muhtemelen şimdiki vaazlardan da çok şey öğreniyorlar, ama bu etki belki yirmi yıl sonra daha çok belli olacak./ elbette, bana zaman zaman cemaatimden dönenler oluyor, sizin konuşmanızdan sonra akrabamla barıştım gibi/ burada konuşmacıya, yani vaize çok iş düşüyor. Ben bütün köyü vaazla irşad edip hidayetine vesile olan imamlar da gördüm. Yirmi yıl bir yerde görev yapıp üç beş kişiyi bile etrafına toplayamamış din görevlileri de. Aslında imamıyla müftüsüyle Kur'an kursu öğretici ve vaiziyle bütün din görevlileri işini hakkaniyetle yapsa bütün dünyayı değiştirecek alt yapımız ve kadromuz var./ elbette, benim cemaatimden önemli bir kısmı bu durumda/elbette/genelde mutedeyyin insanlar üzerinde.

12. Evet/Evet, özellikle fıkhi meselelerde ve dikkatlerini çeken ahlaki davranışların pratiğe aktarımında./Evet/ Kişiyi ve komuya göre değiştiriyor. Kadınlar en çok namaz, oruç gibi ibadetlerinde yanlış bildikleri ve uyguladıkları hususları değiştirdiklerini söylüyorlar öğrendikten sonra. Sünnet vs. zannettikleri bazı uygulamaların hurafe olduğunu öğrenip bırakıyorlar. Nafîle ibadetleri ve kimi sünnetleri yapmaya başlıyorlar. (Tahiyyat'ül-Mescid namazı kılmak gibi) Ailevi, ahlaki bazı kararlarını etkiliyor. (İslam'a göre çocuk haklarını dinledikten sonra kürtajdan vazgeçen anne gibi.)/ Etrafında dini bilgi birikimine sahip tek kişi haftada bir gittiği vaazları veren vaiz ise olabilir. Ancak pek çok kişi zaten geçmişten gelen bir birikime sahip oluyor.

13. Evet/Evet/Evet/ Orta Bir Düzeyde etkilenilmektedir. Sonra bu etkileniş zayıflamaktadır, % 10'a kadar düşmektedir/Çok yok/ Evet/Evet/ Orta sınıf diyebileceğimiz, kültür, ekonomik, sosyal birliktelerde etkili olabilmekte.

14. Evet, küçük bir yerleşim yerinde görev yaptığım için sürekli takip eden cemaatimi tanıyorum./İnsanlar öncelikle çevreden gördükleri ve öğrendikleri gibi bir dini yaşayış sergiliyorlar. Ancak konuyla ilgili bir vaazdan sonra vaazda öğrendikleri daha etkili

oluyor. Vaaz daha güvenilir kaynak olarak kabul ediliyor./ Evet. Çünkü vaazlar güvenilir kabul ediliyor. Her konu ayet ve hadisler ışığında anlatıldığı için daha etkili oluyor./ Etkilenmenin düzeyi kişiden kişiye farklılık gösterebiliyor. Ailevi sorunları varken vaazlardan sonra olaylara farklı bir bakış açısıyla bakıp eşine karşı düşünce ve tavrını olumlu yönde değiştiren olduğu gibi kürtajdan vazgeçene kadar farklı örnekler verebilirim./ Muhakkak var. İnsanlar güvenilirliğine inandıktan sonra dini yaşayışlarını vaazda öğrendiklerine göre değiştirebiliyorlar./ Evet. Ancak muhatabın gerçekten doyurucu bir şekilde bilgilendirilmesi gerekiyor./ Evet. Vaazların amaçlarından biri de insanları dini konularda bilgilendirme ve bu bilgiyi hayat içerisinde kullanılabilir hale getirme, düşünce ve davranışlarını şekillendirmesinde yardımcı olmaktır/ Ev hanımları (Bayan cemaat için).

15. Evet/Evet/Evet/Vaaz etkisiyle namaza başlayanlar olduğu gibi haram olan şeylerden içki, kumar ve faizden uzak durmaya vesile olmaktadır./Evet/ Evet/Evet/ Eğitim düzeyi nispeten yüksek olan, orta halde bulunan ve eğitim düzeyi düşük olan insanlar üzerinde.

16. Evet/Evet/Evet/ Vaazda söylenen bir söz anlatılan bir olay bazen önemli tesirler bırakabiliyor. “hocam ben o vaazınızı dinlediğim günden beri ağzıma içki sürmedim” diyenler oldu./Evet/Evet/Evet/Camiye gelen insanlar.

17. (62 yaşında 40 yıllık vaiz) Evet Merter semtindeki vaaz-sohbetlerim 34. senesine (Kur'an-ı Kerim birkaç kere baştan sona, Efendimizin hayatı en az iki kere, ilmihal en az üç kere, sorular cevaplar çay arasıyla beraber ortalama 3-4 saatlik sohbetler şeklinde icra olunur) Fatih Gençlik vakfındaki üniversiteli gençlere olan ders-sohbetim 24. senesine (her yıl Amentü şartları, 33 farz, Hacc, Ramazan, Kurban, Hicret, Evlilik, Kur'an-Kâinat-insandan oluşan ‘‘üç kitab’’, mezheb ve tarikatların doğuşu ve lüzumu konularımız sabit olmak üzere ekstra konulardan oluşan müfredatımızı uygularız.) Acıbadem komşu mescidinde yaptığım ayet-hadis takriri şeklindeki dersimiz de 21. senesine girdi. Ayrıca her Cuma ‘‘bu Cuma neredesiniz’’ diye soran kişiler de olur.

Vaaz ne ders, ne konferans, ne heyecan, hamasi duyguların tahrikinden ibaret bir konuşma değil vaaz vaazdır. Kimi öğrenir (bilhassa devamlı yapılan ve yakın sohbet şeklinde olup soru cevaba hazır olan vaazlarda) kimi heyecanlanır günahına tevbe eder, kimi

duygulanır, dini öğrenmeye ve yaşamaya karar verir. Sorudan kasıt o müdür bilmiyorum ama bugünkü vaaz ve irşad programları olması gerekenin üçte biri seviyesindedir. Ama dua edelim de Cenab-ı Allah o kürsünün sesini kesmesin çünkü vaaz bizim yarı resmi, ucu açık, bazen sınır tanımaz, bazen bir cümlesi bir kişiyi kurtarır, bazen cemaatin içinden geçeni kürsüden dile getirerek onları rahatlatan, resmi kalıplardan kaçabilen konuşma tarzımız, sesimizdir./ Elbette hiç şüphe yok. Olması gerekenle bugün vaki olan arasında fark çok ama bu haliyle de etkilidir.

Eski Başkanımız Sayın Bardakoğlu'nun bir tesbiti vardı "bazı hizmetler yapılıncaya ne işe yaradığı anlaşılmaz, terk edilince ne işe yarıyor olduğu anlaşılır. Türkiye'deki dini hizmetler de böyledir demişti" Bugünkü dini hayat ve heyecanda Tahir Büyükkörükçülerin, Kaplanların, Timurtaşların, Naim Karamanların, Ahmet Vanlıoğullarının, Feyzullah Değerlilerin, İhsan Toksaruların tesiri ve yeri asla inkâr edilemez.

Arjantin'de ekonomik kriz oldu fert başına gelir 7 bin dolardı, insanlar dükkânları yağmaladılar, Türkiye'de kriz oldu fert başına gelir 2 bin dolardı, yağmalama olmadı. Elbette ki fark dinimizden dinimizdeki helal-haram, kul hakkı, ahret hesabı, zekât-fitra, kurban kavramları ve bunların gereklerinin icrasından geldi ama bunları millete kim anlattı? Hem de 25 yıllık fetret, 150 yıllık yozlaşma dönemlerine rağmen bu değerler yine beğenmediğimiz vaizlerin vaazları, tenkid ettiğimiz hatiblerin hutbeleriyle bu millete aktarılmış oldu. Yoksa ne devletin resmi eğitiminin ne de halktan kopuk işin sadece teorisinde olanların yaptığı ve yapacağı iş değildi. Asli mesleği berberlik olan bir Erzurumlu Naim hoca Erzurum'u ikinci Sivas olmaktan kurtardı./ Elbette hem namaza başlayan, hem içki, kumar, gayr-ı meşru yaşantısına tevbe edenlerin sayısını tesbit mümkün değil. Bendenize "Kadıköy'deki falan vaazınızdan sonra, 65 yaşındaki babamın anneme karşı tutumu değişti, sizinle görüşüp oğlumu da sizinle tanıştırmak istiyorum, onun da bazı problemleri var, faydalı olacağınıza inanıyorum" diyen vatandaş 100'lerden sadece birisi.../ "En çok" demek büyük iddia olur, ama daha demek elbette mümkün.../ Bu o kadar girift bir konu ki kimi hurafeyi "Din" diye sunarken, kimi de fevkaladelik namına ne gördüyse, ona önce bir "HURAFE" elbisesi giydirip sonra başlıyor taşlamaya. Bu konunun tükenmez sermayesi malumunuz türbeler. Türbe ziyaretinin caizliğinde herkes mutabık, orada yatandan bir şey istenmemesi konusunda da herkes mutabık, geriye

“vesile” kılmak caiz mi, hurafe mi? Aklın almayacağı şeyleri kabul etmek caiz mi, hurafe mi? Bu son soruya çoğu “aklın almadığı, pozitif ilimlerin reddettiği şeyi kabul hurafedir” diye kesip attığı gibi, HARİKULADE” namına ne görürse, fevkalade namına ne varsa taşlamayı görev biliyor. Oysaki gerek fevkaladelikler, gerek harikuladelikler dinde çok önemli bir yere sahip, Müslümanın rasyonel davranmasıyla rasyonalist olması, pozitif ilimlerin kadrini bilmekle pozitivist olması arasında çok ama çok fark var. Hacerül-esved’in ziyarete gelenlere ahrette şahidlik edeceğini (hadisle sabit) insanın el ayak ve cildinin ahrette “nutuk” cinsinden konuşacağını, hangi akla kabul ettireceksiniz, “denenemeyen ve tekrarlanamayan bilimsel değildir” diyen pozitif ilim sahiplerine cennet-cehennem, haşir-neşri nasıl izah ettireceksiniz. Eğer vaiz, bazıları gibi her gördüğüne hurafe demeye ve taşlamaya kalkarsa dini anlatmakta güçlük çeker, ama dini anlatacağım diye hurafeleri nakletmeye devam ederse dine zarar vermiş olur.(Değerli hocam, bu konuyu isterseniz müstakil görüşüp, yazışabiliriz.) günümüz insanı tasavvufi değerlerin çoğunu hurafe görüyor, tasavvuf adına hurafe yayanların da sayısı az değil, gel de vaiz olarak çık işin içinden... / Evet: Aksi halde vaiz ne yapıyor sizce? Eğer vaiz, bu noktalarda bir şey yapmıyorsa dükkânı kapatalım. Zaten o zaman neler yapıyor olduğu anlaşılacaktır. Sorunun tahtında “ancak cahil cühelaya faydası olur bırakalım, onlara konuşsunlar” manası var gibi geldi bana. İnanın, birçok vaizin ders halkasında birçok akademisyen, idareci, sanayici ve tüccar vardır. Tüm bu kesimleri dinletebilmek, vaizin her kategoride etkili olduğunun açık delilidir.

Yukarıdaki sorulara verilen bu cevapların çeşitliliği ve ortak yönlerine bakıldığında, vaazların insanların dindarlığının şekillenmesinde etkili olduğu görülür. Etkinin az veya kısmen olduğunu söyleyenler de var, ama cevapların tamamına yakını, etkinin boyutlarının geniş olduğunu, hatta sadece doğrudan dini alanla sınırlı olmadığını, sosyal hayatın neredeyse bütün alanlarında, örneğin ailevi sorunların çözümü, sigara gibi alışkanlıkların terki, küskünlerin barıştırılması gibi noktalara da sirayet ettiğini ortaya koymaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatının üst düzey idarecileriyle yapılan görüşmelerde de Diyanet’in vaaz konusuna çok önem verdiği ifade edilmiş ve Başkanlık tarafından vaazla ilgili yoğun çalışmalar yapıldığı ifade edilmiştir. Görüşmelerde ve sorulara verilen cevaplarda vaazların insanlar üzerinde geçici, az, çok az veya kısmen etkili olduğunu ya

*da pek etkili olmadığını savunanların olduğu da ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu görüşte olanların genel örnekleme içindeki yeri oldukça düşük düzeylerde seyretmektedir.*³⁰⁷

³⁰⁷ Ejder Okumuş, "Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü", *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*, Ankara 2011, s.216-231.